

rundt vannet

19

Østensjø historielag

Leder

Rundt Vannet 19

Østensjø historielag har produsert Rundt vannet 19, som du har i hendene. Denne gangen økte vi til 120 sider pluss omslag. Igjen kan jeg med hånden på hjertet si at jeg stolt over resultatet. Bidragsyterne stiller opp, og redaktøren gjør en kjempejobb fram til boka sendes til trykkeriet. Jeg har sjøl vært med og lest igjennom mange av artiklene, og jeg har fått ny kunnskap og blitt inspirert til å være med videre. Vi har allerede mye stoff til Rundt vannet 20.

Koronanen er i skrivende stund fortsatt et problem. Vi er med og arrangerer Sarabråtenkveld i Bøler kirke 21. oktober. Dette har vært populært og har trukket fulle hus. Et tips er å følge med og å møte opp i god tid. Utover det har vi ikke bestemt noe for høsten. Så snart restriksjonene lettes, kommer vi tilbake med møter og vandringer. Følg med!

Under koronaen arrangerte vi tre foredrag på nett våren 2021. Det ga mersmak, og vi vil fortsette med det også som et supplement til de vanlige møtene. Det er muligheter for å lage videoforedrag også, men der må vi teste og trene litt. Det må i alle fall jeg.

Nå pryder den nye logoen forsida på boka. Den har Katja Pihl, som også er kjent som halvparten av søstrene Pihl, æren for. Vi er takknemlige og i år vil vi også gi påskjønnelse til henne for en profesjonell jobb.

Bydel Østensjø liker å bruke slagordet Kulturbydel Østensjø og har vært en god støtte for oss gjennom årene. Møter i samarbeid med andre har de gitt velkommen støtte til, sånn som møtene vi har hatt sammen med Sarabråtens venner. Nytt i år er at vi også har fått komme inn under en ordning med driftsstøtte til lag og foreninger. Vi søkte om og fikk 12 000 kroner, og vi lover å bruke også disse midlene fornuftig. Jeg tror i grunnen vi kan være stolte av å kunne drive med årbok til medlemmene og møter med servering for 250 kroner i året. En stor del av æren for det må redaktøren få, siden han setter en trykkferdig årbok. Han gjør det år etter år!

Historielagets styre 2021

Leder:

Knut Helge Midtbø

Styremedlemmer:

Frode Ciljan Jakobsen

Lars Kristofersen

Roger Pihl

Kari Ravnaas

Varamedlemmer:

Liv Thorstensen

Valgkomite:

Bjørn Lilleeng

Leif Dan Birkemoe

Arnfinn Aabø

Kasserer:

Knut Helge Midtbø

Revisor:

Marit Walløe

Adresse

Østensjø historielag

Postboks 9 Oppsal

0619 Oslo

Giro: 6061 05 18055

Organisasjonsnummer:

996 600 467

E-post:

histlag@online.no

Redaktør for boka:

Frode Ciljan Jakobsen

Utgitt:

September 2021

www.ostensj-hist.no

NY ROMAN! To menn våkner opp på samme sykehus, begge har mistet hukommelsen. Hvem er de? Hvordan havnet de der? Hvorfor savnes de ikke av noen? Og hva har sykehusets mørke hemmelighet med dem å gjøre? Når de så må rømme for å beholde livet, drar de ut på tidenes roadtrip, forfulgt av ukjente personer som slett ikke vil at hemmeligheten skal bli kjent.

Roger Pihls nyeste bok «**2 til overs**» er en ytterst frittstående fortsettelse på suksessromanen, «**Mannen som ikke ville hjem**». Den ble den første norske roman noensinne til å bli presentert på Filmfestivalen i Berlin, og er solgt til land som Danmark, Finland, Tsjekkia og Tyskland.

Etter mange måneder med pandemi, sorg og jammer er «2 til overs» et lenge etterlenget **smilehull**, garantert fri for alvor og problemer, men likevel med en moral i bunnen.

Vipps **349,-** til **704396** (Roger Pihl bokhandel)

så kommer boka straks den foreligger fra trykkeriet med første ledige postbud. Husk: **En god latter forlenger livet!**

Innhold

4	Per Ove Dahl <i>Bjørn Lilleeng</i>
5	Jørgensrud i skyggen av Sarabråten <i>Søstrene Pihl, de yngre</i>
15	Stallerud - et fangstanlegg <i>Frode Ciljan Jakobsen</i>
20	Nærings- og landbruksaktivitet rundt Nøkle vann <i>Frode Ciljan Jakobsen</i>
34	Bygdeborgen på Midtåsen ved Skullerud <i>Leif-Dan Birkemoe</i>
51	Sølvskatten på Teisen <i>Roger Pihl</i>
54	Abildsø <i>Morgenposten - Lørdag 2. september 1939; Tekst: Mathis Foto: Kire</i>
57	På sporet etter Anna Colbjørnsdatter og Jonas Ramus <i>Leif-Dan Birkemoe</i>
64	Overlærer Johan Evje - panikkdagen 10. april 1940 <i>Leif-Dan Birkemoe</i>
68	Intervju med Tor Valstad <i>Knut Helge Midtbø</i>
71	På leting etter spor etter Milørg ved Skålsjøen <i>Knut Helge Midtbø</i>
75	Grønvoldbanen – Den vakre idrettsplassen som ble tatt av industrien <i>Ivar A. Johnsen</i>
93	Østre Akers middelskole – kjært barn med mange navn <i>Roger Pihl</i>
99	Kristiania teglverk - ett av de mange teglverkene i Groruddalen <i>Roger Pihl</i>
106	Johan Skau, Østmarkas oppdager <i>Even Saugstad</i>
112	"50 historier fra Østmarka" - bokanmeldelse <i>Knut Helge Midtbø</i>
113	Fartsfest på Østensjøvannet! <i>Roger Pihl</i>
119	Helga Ramstad – en av de kvinnelige pionerene på Stortinget <i>Roger Pihl</i>

Per Ove Dahl til minne

19.07.1956 – 27.08.2021

Selv om vi har skjønnt at Per Ove hadde noen helseutfordringer, kom meldingen om dødsfallet til vårt trofaste styremedlem svært uventet. For mer enn 20 år siden kom Per Ove bort til meg under en vandring historielaget arrangerte på Høyenhall. Han lurte på om det var noe vi kunne bruke ham til i historielaget. Og det var det til de grader! Han var alltid til stede på våre arrangementer med sitt kamera, men hans aller viktigste bidrag er utvilsomt jobben med Østensjø lokalhistoriske bilder.

Pr. i dag teller samlingen nesten 4000 lokalhistoriske bilder fra bydelen, noe vi i stor grad kan takke Per Ove for. Sammen med Leif-Dan Birkemoe har han utallige onsdager møtt folk på Deichman på Oppsal og skannet bilder. Her ble det gjerne en god lokalhistorisk prat, samtidig med at bildene ble gjort tilgjengelige for oss alle. Med de brede kunnskapene han hadde bidro han vesentlig til at bildebasen har solide data om bildene. Det er vesentlig for seinere bruk og for å kunne søke i bildene at dette blir gjort.

Per Ove var aldri den som stakk seg fram eller markerte seg på noe vis. Likevel var han den av oss som hadde best oversikt

over lokalhistoriske aktiviteter utover Østensjø. Gjennom sine medlemskap i andre historielag så Per Ove ofte arrangementer vi kunne samarbeide om, styrke interesse og fellesskap.

Per Ove vil bli dypt savnet både som venn og ressurs i historielaget.

Bjørn Lilleeng

Østensjø historielag

Jørgensrud: I skyggen av Sarabråten

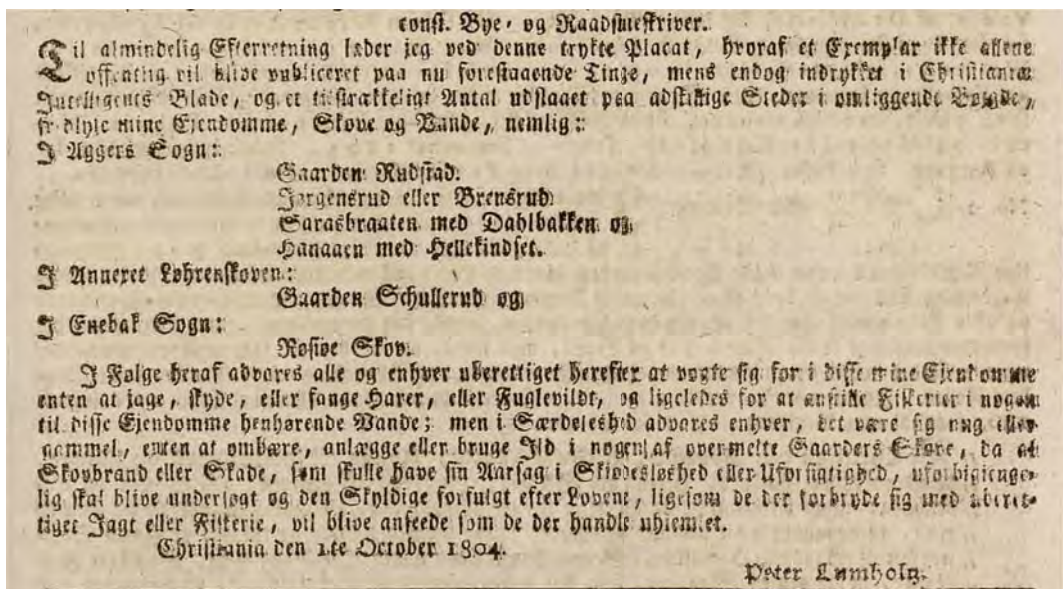
Forfatter: Søstrene Pihl, de yngre

«Sarabråten, opprinnelig Jørgensrud, gnr 166.» Denne setningen står på skiltet ved ruinene etter dragestilvillaen på Sarabråten. Den står i Oslo Byleksikon. Den står i det meste av Østmarkalitteratur vi har tilgjengelig, hos Sigurd Senje, hos Even Saugstad. Oversikten over eierrekkene i Akergårdene forteller det samme. Even Saugstad skriver i sine bøker at navnene brukes om hverandre. Hvorfor er dette en sannhet som er opplest og vedtatt? Vi bestemte oss for å forsøke å rokke litt ved denne etablerte sannheten. Røre litt i navnesuppa.

Når vi går rundt Nøklevann har vi noen ganger hatt en litt underlig, gnagende følelse av at noe ikke helt stemmer. Vi har ikke kunnet sette ord på det, så vi har latt det ligge, gravd det ned og arkivert det i en skuff vi ikke åpner så ofte. Men slike følelser har en tendens til å overraske deg når du minst venter det. Og det var det som skjedde på bittelille julaften 2020, da vi satt og leste gamle aviser på Nasjonalbibliotekets nettside. Vi kom over en annonse for en auk- sjon i 1820, satt inn av en mann ved navn Peder Lumholtz for hele 200 år siden, hvor gården Jørgensrud eller Bremsrud skulle selges, samt

skovparten Sarasbraaten med Dalbak, frafalt Gaarden Opsal i Aggers sokn.

Da kunne vi endelig sette ord på følelsen: Er ikke Jørgensrud og Sarabråten samme sted? Er Jørgensrud egentlig Bremsrud? Har vi rett i spørsmålene vi har stilt oss da vi har vandret langs den vakre veien - at det er rart at en -rud- gård har blitt en -bråten? At Sarabråten skulle ha vært en stor gård når det egentlig er lite av området som er egnet til jordbruk? Og vi har da vitterlig sett noe på gamle kart som sier «plad- sen Sarasbraaten...»

Tidlige tider

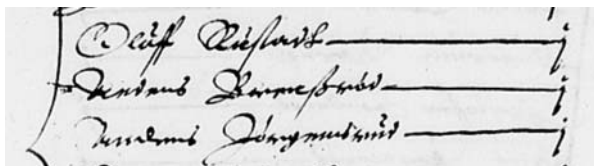
Lenge før Peder Lumholtz kom på banen sto Bremsrud nevnt i Biskop Eysteins jordebok fra ca 1390. Biskop Eystein begynte en registrering av kirkens eiendommer i 1388, et arbeid han skulle holde på med i tretten år. Målet var å få oversikt over eiendommene etter Svartedauden. Nesten 10 000 eiendommer ble ført opp, og Bremsrud står altså her. Rustad og Oppsal er også nevnt, to andre viktige puslespillbrikker i denne artikkelen, så vi vet at de er middelaldergårder. Jørgensrud er ikke nevnt i biskopens røde bok, som den også blir kalt fordi den hadde røde permer.

Så blir det stille i de skriftlige kildene i nesten 200 år. Fra 1578 er det bevart et lensregnskap. Dette var et årlig regnskap som lensherren sendte inn til rentekammeret, basert på fogdenes lokale regnskap. Et len er tilsvarende dagens fylke, så lensherren var på sett og vis fylkesmann. Eller statsforvalter, som det nå heter.

Lensherren rapporterte med snirklete, men forståelig skrift, gårdene Jørgensrud, Bremsrud ødegård, Rustad og Rustad ødegård i jordeboken. I løpet av disse årene har altså Jørgensrud navnet dukket opp, i tillegg til de vi kjenner fra før. Sarabråten er ikke nevnt.

Dette finner vi i også lensregnskapet i 1598 og i 1600. De samme fire navnene.

På 1600-tallet begynte myndighetene å skattelegge innbyggerne sine, og det virker som om bare fantasien satte grenser. En rekke ekstraskatter ble satt i verk, den viktigste av disse ble kalt landskatten. Den ble en fast skatt fra 1620-tallet, men allerede i 1611 finner vi Jørgensrud og Bremsrud sirlig notert, sammen med navnet på brukeren: Anders. Oluf er navnet på Rustads bruker.

Landskatten Anno 1611

I 1647 kom en ny skattematrikkel som avskaffet en rekke småskatter, og landskatten, også kalt kontribusjonen, ble hovedskatten. Gårdene i Østmarka ble skattlagt etter gårdklasse-systemet, som betydde at gårdene ble delt inn i tre satser: Fulle gårder, som ga full skatt, halve gårder, som ga halv skatt, og ødegårder, som ga kvart skatt. Denne inndelingen var kjent på Østlandet fra tidligere, hvor systemet hadde blitt brukt helt siden middelalderen. Det har vært diskutert hvorvidt gårder som ble klassifisert som ødegårder har vært øde etter Svartedauden, og dermed kan dateres til den tida, men kildene er så mangelfulle at det ikke kan sies med sikkerhet. Men det kan godt hende at gårdene har vært øde på et tidspunkt. Vi vet bare ikke når.

I Aker finner vi Bremsrud og Jørgensrud samlet i skattematrikkelen. Bremsrud ligger under Jørgensrud, og bonden på Jørgensrud hadde en husmann han skulle betale skatt for. Siden Sarabråten fremdeles ikke er nevnt noe sted, kan vi gå ut fra at Bremsrud i skattematrikkelen er Bremsrudødegården, det vi i dag kaller Ødegården. Det samme ser vi i andre, fantasifulle skatter: Hesteskatten fra 1658 og Proviantskatten i 1659-1660. Proviantskatten var rett og slett en smør- fisk og kjøttskatt, forløperen til MVA.

Samme år, 1647, ble postvesenet etablert. Den første ruten gikk fra Kristiania til København. Det var bøndene som fungerte som postmenn, og motytelsen de fikk var fritak for skyssplikt, noe skatt og andre byrder. Det er bekreftet at Rustad, med hjelp av bonden/forpakteren på Jørgensrud, var postgård helt siden begynnelsen. De kjørte posten «to ganger til Fløisbonn (11/4 mil) og hver tredje gang til Prinsdal.» Og sånn gikk det fra bonde til bonde helt til København.

14. januar 1664 ble det tatt manntall i Aggers herridt, Akers herred, over fulde gårder. Her finner vi Jørgensrud. Ikke Bremsrud. Ikke Sarabråten, heller. Eier av Jørgensrud er Laurits, noen steder kalt Lars, Rustad. Han eier også, ikke overraskende, Rustad gård.

Sølvskatten anno 1711

Hvis vi titter nærmere på eierrekkene på 1600-tallet ser vi at Jørgensrud er krongods i begynnelsen av århundret. I 1659 ble gården pantsatt til Selio Merselis, som ganske straks overdro sine rettigheter til Arnt Torstenssøn Arneberg. Først i 1663 overtar Laurits Rustad, og han eier gården til han dør i 1676. Hans enke Magdalene Gundersdatter brakte den videre til sin andre ektemann, Torsten Gunderssøn Rustad. Som etternavnene tilsier, har Jørgensrud samme eier som Rustad.

Kildene frem til 1700 viser en sterk tilknytning mellom gårdene Jørgensrud/Bremsrud og Rustad. De har oftest samme eier. Vi kan ikke finne noe bevis på at Sarabråten eksisterer. Men 1700-tallet, det har mer å by på, både i navn, levd liv, panteregistre, kart og kreativ skattlegging.

1700-tallet

21. februar 1711 var det på nytt på tide med ekstraskatter. Bakgrunnen for atter en skattlegging var de store utgiftene til de militære styrkene i forbindelse med den store, nordiske krig. Krig koster. Denne gangen skattla de nye sko. Og vogner, lystbåter, parykker og fontanger (hodeplagg som kvinner brukte), samt tjenestefolks lønn. Innkrevingen skjedde raskt, men pengesekken fyltes likevel ikke raskt nok, så allerede i juni samme år kom en ny forordning om ekstraskatter, denne gangen på kopper, hester,

ildsteder og husleie. I registrene for skoskatten, som den populært ble kalt, finner vi Jørgensrud og Rustad. Ikke Bremsrud. Ikke Sarabråten.

Panteregisteret fra 1711-1740 avslører navnet Jørgensrud, men ikke Bremsrud eller Sarabråten. Jørgensrud har eget gårdsnummer, 144. Rustad har gårdsnummer 143. Registeret avslører en eierrekke som er ganske lik. Torsten Gunderssøn Rustad, som eide Jørgensrud fra før århundreskiftet, dør i 1721, og han etterlot seg et lite mysterium i tillegg til kone og syv barn: I skiftet etter ham står det at han har en formue på 1872 riksdaler, heri medregnet jord i Rustad og plassene Jørgensrud og Bremsrud. Dette stemmer dårlig overens med at Jørgensrud har eget gårdsnummer i matrikkelen. Vi går ut fra at dette var en upresis formulering av dem som gjennomførte skiftet. Skiftet avslører også at det var hans sønn, Lars Torstenssøn Langerud som overtok gården. Han beholdt den knapt to år før han solgte videre til oberstløytnant Michael Sundt.

I 1723 viser Aker og Follo matrikkelprotokoll at oppsitter på Jørgensrud heter Hendrick. Hvem han er, har vi ikke lykkes i å finne ut av. Det står også at det er en husmann under Jørgensrud, og at Jørgensrud i hovedsak er engeland, det vil si at det ikke dyrkes korn der, men at det er beitemark.

Vi får vel aldri vite hva oberstløytnant Sundt skulle med en gård i Østmarka, og kanskje viste han det ikke selv heller, for i 1727 solgte han Jørgensrud videre til Christian Braunmann og Johan Hermansson Krefting. De solgte videre igjen ganske så straks også, i 1729 ble madame Gunille Christiansdatter Warberg eier. Hennes andre ektemann overdro Jørgensrud til hennes svoger, Christen Eskildssøn Biering i 1733.

Men hva med Sarabråten?

Ingenting er nevnt om Sarabråten i panteregistret. Vi finner ingen spor i skifteprotokoller. Heller ingenting i kirkebøker, men prestene på den tida hadde ikke for vane å nevne hvor folk kom fra eller bodde. Heldigvis - vi finner kart. To stykker.

I 1725 ble det tegnet opp et kart for å vise eiendomsgrensen mellom Østre Skøyen (det som nå er Nordre Skøyen) og Oppsal gårder. Kartet er av den enklere sorten, det tok bare med de aller viktigste, det som kunne markere hva som

tilhørte hvilken gård. Linjen går sørøstover fra Skøyen, og deler Østmarka i to ved nordenden av Nøkle vann. Plassen Lutdalen havner på Skøyen sin side av grensen, og Sarabråten på den andre. Begge husene er markert som små hus, ikke gårdsbruk som Skøyen og Oppsal. Jørgensrud er, av naturlige årsaker, ikke nevnt her. Ikke Bremsrud heller.

I 1737 har eierne av de to respektive storgårdene behov for å tegne opp eiendomsgrensen på nytt. Muligens er de i en konflikt. Resultatet er uansett det samme. Sarabråten ligger på gården Oppsals eiendom.

Et skifte beviser dette ytterligere: I 1749 dør Torsten Halvorsen, og etterlater seg kone og fire barn. Han bodde på plassen Saras Braaten under Opsahl. Han var en fattig mann, og etterlot seg kun få ting som kunne fordeles mellom de etterlatte: En øks, en stekepanne, et treskap, en trestol, en sort kiste med lokk, et sort skrin, en vev, et gammelt kar, en rokk med to sneller,

ei ku... Hans bruttoformue var ca. 10 riksdaler, netto etter at gjeld var trukket fra var omkring 4 riksdaler. Det tilsvarer knapt to og et halvt tusen kroner i dag. Til sammenlikning viser skifter fra Jørgensrud til omtrent samme tid at bonden der hadde betydelig mer å rutte med.

1757 - kart - over store gårder I området, kun Bremsrud rundt Nøklevann

Curdrios halve århundre - og svar på gåten

Panteregisteret 1741 - 1761 viser etter dette fremdeles ikke noe Bremsrud, ikke noe Sara-bråten: Men under Jørgensrud står det at Peder Cudrio kjøper gården i 1750. Cudrio kjøper også, fra Oppsal gård, Sara-bråten og Dalbakk samt tilhørende skog i 1750, og for første gang er de to eiendommene under samme eier.

Dermed har vi svart på spørsmålet vi stilte i introduksjonen. Nei, Sara-bråten var IKKE opprinnelig Jørgensrud. Men - det ble annerledes etter hvert, noe som skyldes miksing og triksing med matrikler. Vi fortsetter, for vi har mer å fortelle:

I 1763 må folket i Østmarka igjen betale ekstraskatt. Det har de jo blitt vant til etter hvert. Denne gangen skulle alle personer over 12 år svare 8 skilling i måneden, og skatten skulle betales månedsvis i byene og kvartalsvis på landet. Fogden ble pålagt å utarbeide et fullstendig skatteregister og hovedmannntall. Hver hovedperson skulle oppgi alle i sin husholdning

som var over 12 år og deres stilling i husholdet, samt være ansvarlig for at det ble betalt skatt for dem. Uformuende og fattige skulle ikke utelates, det skulle ikke bli noe mindre innbetalt skatt på grunn av dem: Hvert sokn måtte frembringe det manglende beløp.

Det var stor motstand mot ekstraskatten, og det kom visse lettelsener i 1764. Leilendinger, husmenn og innerster behøvde ikke lenger å skatte for hjemmeværende barn under 17 år.

Takket være folkets slit i Østmarka, takket være kreative skattefogder, kan vi i dag lese navnene på dem som bodde på Jørgensrud og Bremsrud, og også andre steder i Østmarka for 250 år siden. Vi kan knytte dem til navn i kirkebøkene,

Kart fra 1757

vi kan gi livene deres farge.

Husbond på Jørgensrud het Jens Johanson, og hans kone het Helle Christensdatter. De har en sønn ved navn Christen. Det bor 20 husmannsfolk, tjenestefolk og innerster på Jørgensrud og Bremsrudødegården. Det er Christopher Jonason, hans kone Kirsten Olsdatter og deres barn Jonas og Kirsten. Det er pigen Inger Christophersdatter. I tillegg finner vi Marthe Hansdatter og hennes barn Ole og Berthe. Ener Amundsen og Else Pedersdatter bor også der, med sine barn Maren og Anne. Vi finner Tosten Anderson og Thora Olsdatter og deres sønn Amund. Christian Jonson og Anne Erichsdatter bor der, og det gjør også Elen Gulbrandsdatter, hennes datter Marthe og dreng Ener Olson.

Til sammen er det 23 som skal skatte på Jørgensrud, og kun 5 på Rustad. Kanskje godeste Curdrío har trikset litt?

Sarabråten øde?

I 1771 tegner lensmann i Aker, B. N. Knoph, en liste over husmannsplasser. Dette gjorde han fordi at husmennene i Aker, Bærum og Asker hadde plikt til hoveriarbeid på Bygdøy kongsgård en dag hvert tredje år. Denne ordningen begynte rundt 1720-30, og den første tiden fun-

gerte det godt: Husmennene bruktes mest til rothogging og til gjerdesetting. Men etterhvert begynte de å skulke, og lensmannen hadde da som oppgave å inndrive en bot. Stiftamtmann Levetzau foreslår å avslutte ordningen, og den forbindelse ber han altså lensmann Knoph om en oversikt. I denne oversikten står Jørgensrud som gård uten husmannsplasser. Bremsrud er ikke nevnt. Oppsal står oppført som gård med flere husmannsplasser, men Sarabråten er ikke blant dem. Faktisk finnes ikke Sarabråten på listen i det hele tatt.

Og dette får oss til å lure: Kan Sarabråten ha vært ubebodd rundt denne tiden? Ingen kilder vi har funnet, verken folketellinger, skifteprotokoller eller kirkebøker, kan vise til noe aktivitet. Samtidig stiller vi oss noe kritiske til lensmann Knophs liste, for vi har oppdaget flere unøyaktigheter der.

I 1780 tegnes et underlig kart av Lieutenant Døderlein og Louis Bröcher. Her er ingen gårder plassert riktig, så det er navnene vi må gå ut ifra: Her er ikke Sarabråten nevnt, men Bremsrud står (Bransrud). Dette er en typisk navneforvikling fra dansketida - de skrev det de hørte, og som oftest ble det ikke riktig.

Curdríos halve århundre som eier av Jørgensrud tok slutt i 1797, da enken Karen døde. Hun hadde regjert i Østmarka siden hennes mann døde i 1765, og fremdeles kan vi se spor etter henne langs blåmerkede stier. Etter hennes død ble eiendommene fordelt mellom hennes barnebarn. Ny eier av Jørgensrud og områdene rundt Nøkklevann ble Ove Munch.

1800-tallet

1800-tallet er et århundre som kan by på mer kunnskap, selv om vi nå har avklart at likhetstegnet mellom Sarabråten og Jørgensrud kan strykes, og heller settes mellom Bremsrud og Jørgensrud.

Rektangelkart fra 1800 med eiendomsgrenser, viser Oppsals skog i nedre høyre

Kart fra 1780; Lieutenant Døderlein og Louis Bröcher.

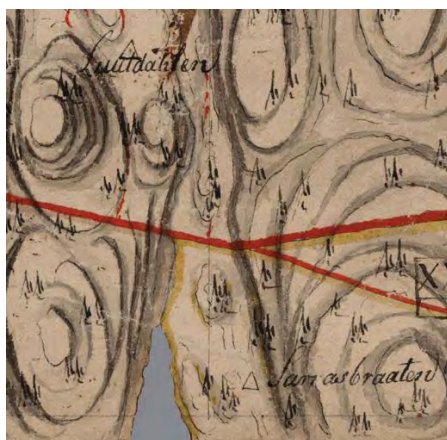
1797-kartet viser Sarabråten som plass - Darre

billedkant. I NØ-enden av Nøklevann ligger «Sarabråten» (se kartutsnitt).

I folketellingen av 1801 ble kun gårder navngitt, og vi må gjette oss til hvilke husmannsplasser de hadde, basert på kunnskapen fra 1700-tallet. Jørgensrud er ikke på listen, men det er Bremsrud, eller Brimsrud, som det står. Dette er starten på en tydelig trend: På folke- munne (i folketellinger og kirkebøker) kalles gården Bremsrud, men i matrikkelen (register over fast eiendom) og offentlige dokumenter står det Jørgensrud. I noen kirkebokinnføringer står det til og med i kommentarfeltet: «I matrikkelen Jørgensrud» hvis bosted var oppgitt som Bremsrud.

På Bremsrud er Gulbrand Jensen (44) bonde og jordbruker i 1801, og han bor der sammen med sin kone, deres sønn og hennes tre barn fra forrige ekteskap. I tillegg er to husmannsfamilier med fem barn hver nevnt, samt Peder Fredriksen, en losjerende skomaker. Oppsal har oppgitt en husmann med jord, og to uten. Dette er en nedgang fra lensmann Knophs liste fra 1771.

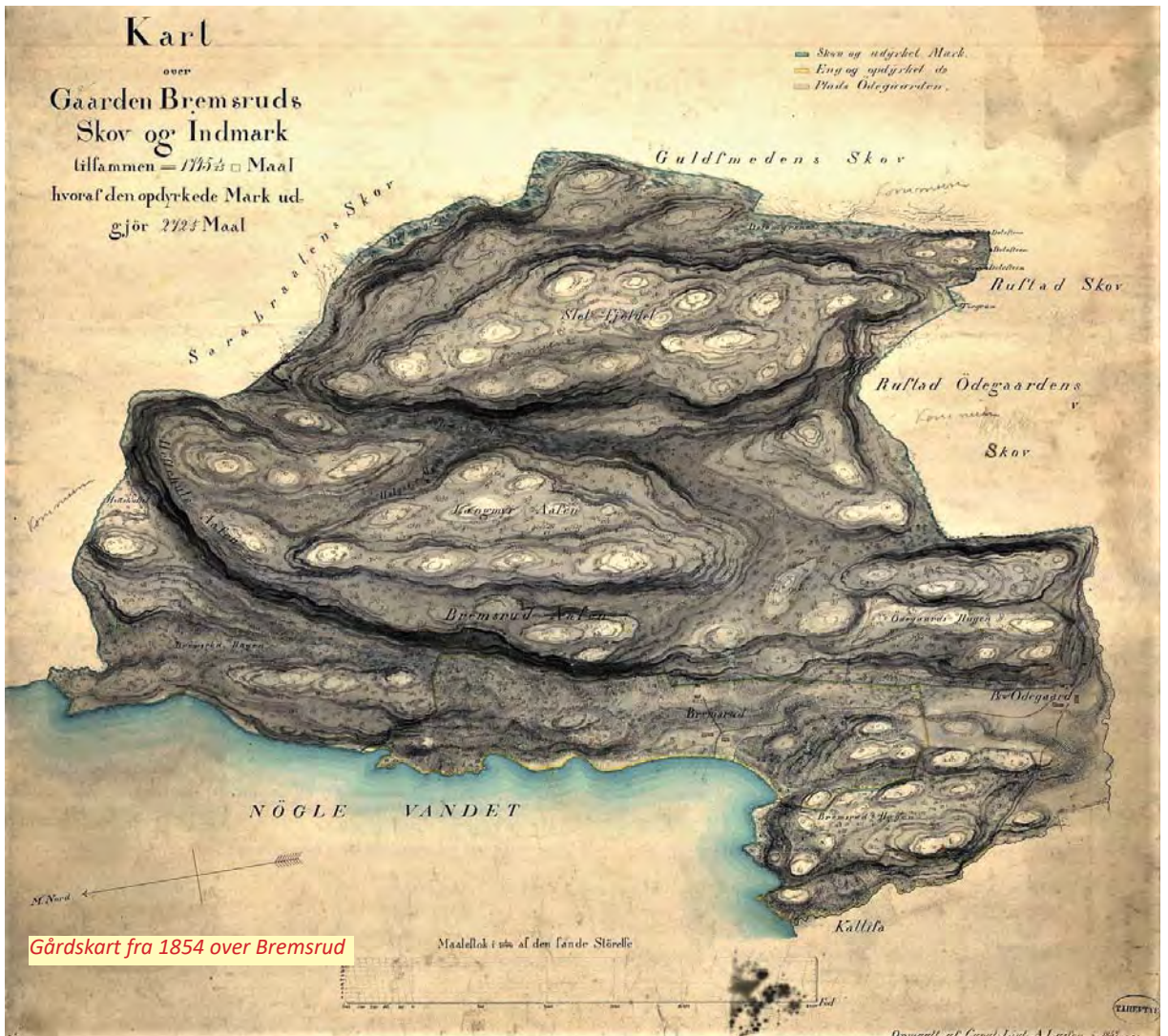
I 1803 finner vi noe spennende: En deliberasjonsprotokoll. Den ble laget i forbindelse med jordavgiften som kom i 1802. Jordavgiften var enda en måte å skattlegge på, en årlig avgift på faste eiendommer i Norge, og skulle utregnes etter eiendommens aktuelle verdi. En omfattende taksering ble utført i 1803. Eiendommer med lavere verdi enn 150 riksdaler var fritatt. Fogden, som lagde protokollen, begrunnet sin

Utsnitt av rektangelkart fra 1800 (se under)

1800 Rektangelkart, utsnitt over eiendommen Skøyen, håntegnet av Niels Stockfleth Darre, Friis; Kartverket

taksering ved å gi opplysninger om husdyrhold, utsæd, utmark og beliggenhet.

Vi finner mange interessante detaljer om gårdene i Østmarka og hvor mye de er verdt. På Jørgensrud finner vi igjen Gulbrand Jensen, hans tittel er oppsitter. Gulbrand er den samme som er oppgitt på Bremsrud i folketellingen i 1801. Eier av Jørgensrud er Hr. Ove Munch, Karen Curdrios barnebarn. Gulbrand får bruke jordveien mot en avgift på 16 riksdaler i året. Det er én plass under Jørgensrud, og det er Bremsrudødegården. Til sammen dyrker de 5 1/2 tønne korn, og de har til sammen tre hester, seks kuer og fire sauer. Skogen er liten, men gir noe sagtømmer samt hustømmer og brenneved. Eiendommens verdi er satt til 300 riksdaler.

I samme protokoll kan vi også se at Rustad er verdisatt til 1440 riksdaler. Vi kan også se at Bråten, der hvor det er så fin badeplass i dag, er av lik størrelse som Jørgensrud.

I 1802 tegner Juul et kart over Østmarka og omegn. Her er Bremsrud tegnet inn som gård. Sarabråten er nevnt, så navnet er i bruk selv om vi ikke finner spor etter mennesker på denne tiden.

I 1804 møter vi Lumholtz igjen, herremannen vi begynte denne artikkelen med. Ove Munch er død, og Lumholtz, et annet av Karen Cudrios barnebarn, har overtatt - og det vil han gjerne skryte av til alle og enhver. Han setter inn en annonse i Norske Intelligenz Sedler, hvor han

ramser opp sin fortrefelighet. Og her setter han også, som i 1820, likhetstegn mellom Jørgensrud og Bremsrud.

Men Lumholtz sine penger dryppet ikke på klokkeren. Skifteprotokollene som er tilgjengelige nevner ikke Sarabråten igjen før 1811, med skiftet etter Anne Gundersdatter. Da Anne døde i 1811 etterlot hun seg ektemannen Mathias Jørgensen, og deres sønn Gulbrand Mathisen, som kun var fem år gammel. I listen over hennes eiendeler finner vi blant annet et umalt bord på kryssfot, en treskål, et sengetrekk og et laken, en stor og en liten gryte, en smørkjerne med stav, 6 spann, et hespetre, et mangletoy, et trau, tre gamle økser, en del jernskrap og en del gamle bøker. Hun hadde ingen penger, men skyldte en del for tønner med havre til gårdene rundt omkring, og nevnte Lumholtz hadde fordring i boet. Livet på husmannsplassen Sara-bråten var hardt.

Fra Lumholtz skiftet Jørgensrud og Sarabråten hender til Jørgen Young, han som Youngstorvet er oppkalt etter. Han var Oslos rikeste mann, og så sitt snitt til å tjene litt ekstra på trelast. Kjøpmann Christian Schou og Handelshuset Heftye var neste på listen. Heftye-familien sørget for

en storslått forandring på Sarabråten, der konger og dronninger, diktere, musikere, malere og poeter gjestet det dramatiske landskapet hvor han bygde sin nasjonalromantiske sperrestue.

Midt i Heftye-familiens tid som eiere skulle fogden, han som fant opp hesteskatt og skoskatt og alle disse andre måtene å tjene penger til staten på, spille oss her i 2021 et siste puss: To nye skattematrikler. I 1886 fikk Sarabråten og Jørgensrud samme gårds- og bruksnummer, nemlig 166. Det er det nummeret vi kjenner fra skiltet ved ruinene av dragestilsvillaen, fra Østmarkalitteraturen i bokhylla. I tillegg forsvant navnet Jørgensrud ut av de offentlige registrene og ble erstattet med Bremsrud.

Snipp, snapp, snute

Neste gang du går rundt Nøklevann, bi litt ved Jørgensrud. Se på ruinene etter det lille hovedhuset som ligger rett ved veien. Tenk på hvordan jordene og engene strakte seg mot Bremsrudødegården og utover Nøklevann, for vannstanden var ikke hevet da. Tenk på dyra som beitet, på menneskene som bodde her, levde her, døde her. De som lo og gråt og elsket, og med stor sannsynlighet, på tross av alle skatter og alt hardt arbeid, var lykkelige her.

Bremsrud Anno 1895

Kilder

- Nasjonalbiblioteket:
- *Biskop Eysteins jordebok (1390)*
- *Bull, Dr. Edv. (1918), Akers historie, Olaf Norlis forlag, Kristiania*
- *Eikanger, Kveim, Selgård og Helle (2000), Bøler er stedet, Bydel Bøler*
- *Knoph, lensmann B. N. (1771) Liste over husmannsplasser i Aker, publisert i St. Hallvard 1949*
- *Nerbøvik, Jostein (red) (1968), Kilder til Norsk historie 1560-1940, Universitetsforlaget, Oslo*
- *Rygh, Oluf (1898), Norske Gaardnavne: Opplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision. 2: Akershus Amt,*
- *Sollied, Henning (1947), Akersgårder – hovedbølenes eierrekker, Akers Sogneselskap*
- *Saugstad, Even (2012) Østmarka fra A til Å, Frie Fuglers forlag*
- *Saugstad, Even (2016), Sarabråten – godset i skogen, Frie Fuglers forlag*
- *Avisannonser fra Norske Intelligenz Sedler 1804, 1820 mfl.*
- *Nordre Skøyen Hovedgård gjennom 600 år. Knut Sprauten og Alf Lystad. Historieutvalget for Nordre Skøyen Hovedgård, 1985.*
- *Hestes katt for Akershus len 1658-59*
- *Fodenes og sorenskiverenes mantall 1664*
- *Fogderegnskap Aker og Follo: Skoskatten 1711*
- *Aker og Follo matrikkelprotokoll 1723*
- *Fogderegnskap: Ekstraskatt for Aker og Follo 1762*
- *Folketelling 1801*
- *Deliberasjonsprotokoll, kommisjonsprotokoll og oppbørsregister for Aker fogderi 1803/1804*
- *Panteregistre 1711-1895*
- *Skifteprotokoller for Aker sorenskiveri 1676-1850*
- *Matrikkel for Akershus Amt fogderi 1838*

Kartverkets historiske kart, Sarabråten venner

- *Kart over Skøyen og Oppsals grenser 1725*
- *Kart over Skøyen og Oppsals grenser 1737*
- *Kart 1757*
- *Kart over Østmarka, Døderlein og Bröcher 1780*
- *Kvadratmilkart over Østmarka, Darre 1797*
- *Rektangelkart, utsnitt over eiendommen Skøyen, Darre og Friis, 1800*
- *Kart over Østmarka, Juul 1802*
- *Kart over Gaarden Bremsruds Skov og Indmark, 1854*

Kirkebøker

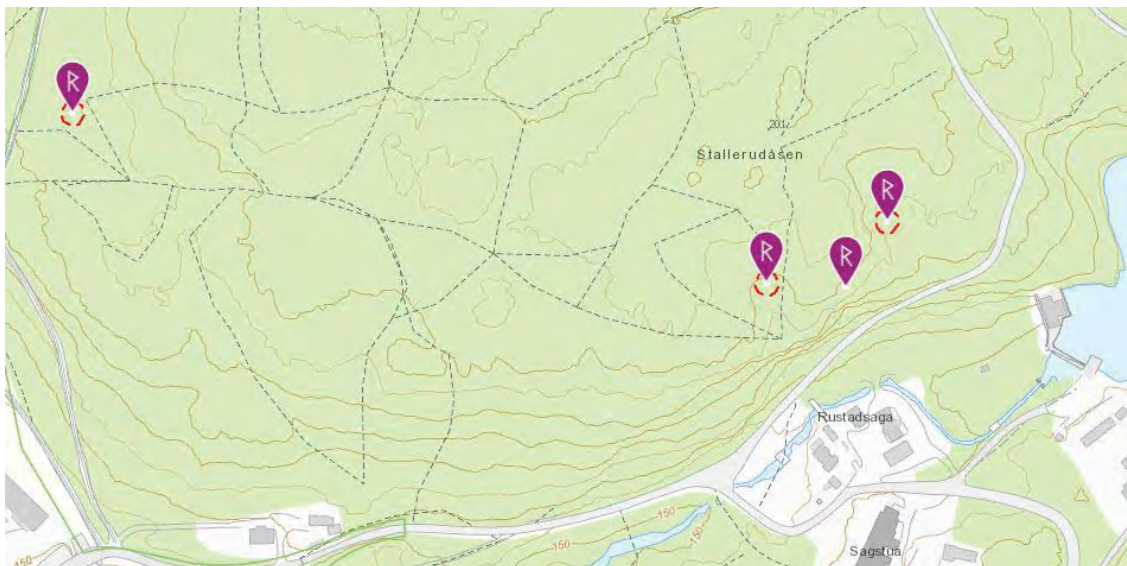
- *Oslo hospital – dåp, konfirmasjon, vielse og begravelse – 1750-1800*
- *Aker prestekontor – dåp, konfirmasjon, vielse og begravelse – 1750 - 1859*

Bremsrud; Bildet er tatt på siste halvdel av 1800-tallet

Stallerudåsen – et fangstanlegg

Frode Ciljan Jakobsen

Oversikt over «tidligere» registreringer av fangstlokaliteter på Stallerudåsen (kart fra Kulturminnesøk.no). Fangst-/kullgrop er merket med rød ring. Lokalitet uten ring er registrert som mulig steinbrudd.

På Stallerudåsen, rett nord for serveringsstedet Rustadsaga, ligger en del groper i marken. 3 av disse er tidligere registrert som hhv. 1 kullgrop (den vestre) og 2 fangstgroper.

I forbindelse med en høringsuttalelse våren 2021 ble det aktuelt å undersøke om disse gropene var intakte, og om man kunne tilføye ytterligere andre strukturer i terrenget. Dette måtte undersøkes ved befarng.

Ved gjennomgang av laserkart av åsen på nettstedet hoeyedata.no, var de aktuelle gropene godt synlige, og i tillegg ble det observert ytterligere andre strukturer i terrenget. Dette måtte undersøkes ved befarng.

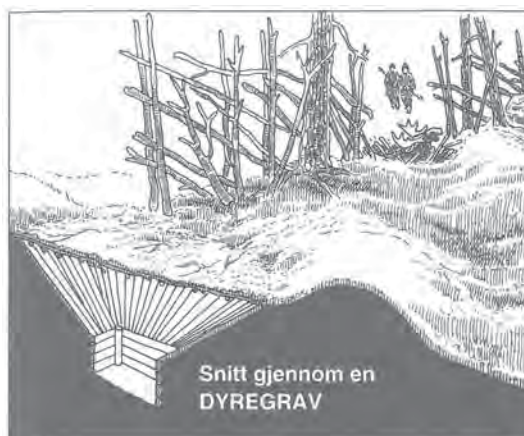
Familieutfukt

Familieturnen søndag den 18. april 2021 ble derfor lagt til åsen. Godt utrustet med utskrift av både laserkart og topografisk Saumfor vi området. Datter May var sporhund med far hengende etter som registrant og fotograf. Samboer Rannveig var medregistrant og fungerte ypperlig som supplerende målestokk.

Vi la en slagplan for å registrere fra øst mot

vest, og fra Rustadsaga gikk vi opp den sugende bakken som fører fram til Haraløkka. I den siste kneika før toppen tok vi inn i terrenget. Gjennom litt ulendt terreng med steinblokker og småkratt kom vi fram til en relativt åpen gressgang skrånende mot syd, hvor de to første gropene var lett synlige.

Far, som hang litt etter for å se nøyere på terrenget, fikk øye på ei steinrøys med en nedsenk-

Illustrasjon av ei fangstgrop fra Folldal - europeana.eu

Bogastelle/bågastille - snl.no/bågastille

ning liggende inntil en utstikkende bergknaus. Røysa lå i overkant av gropene med godt innsyn mot disse. Mistanken ble fort vakt om et mulig gjemmested (bogastelle) for jegere.

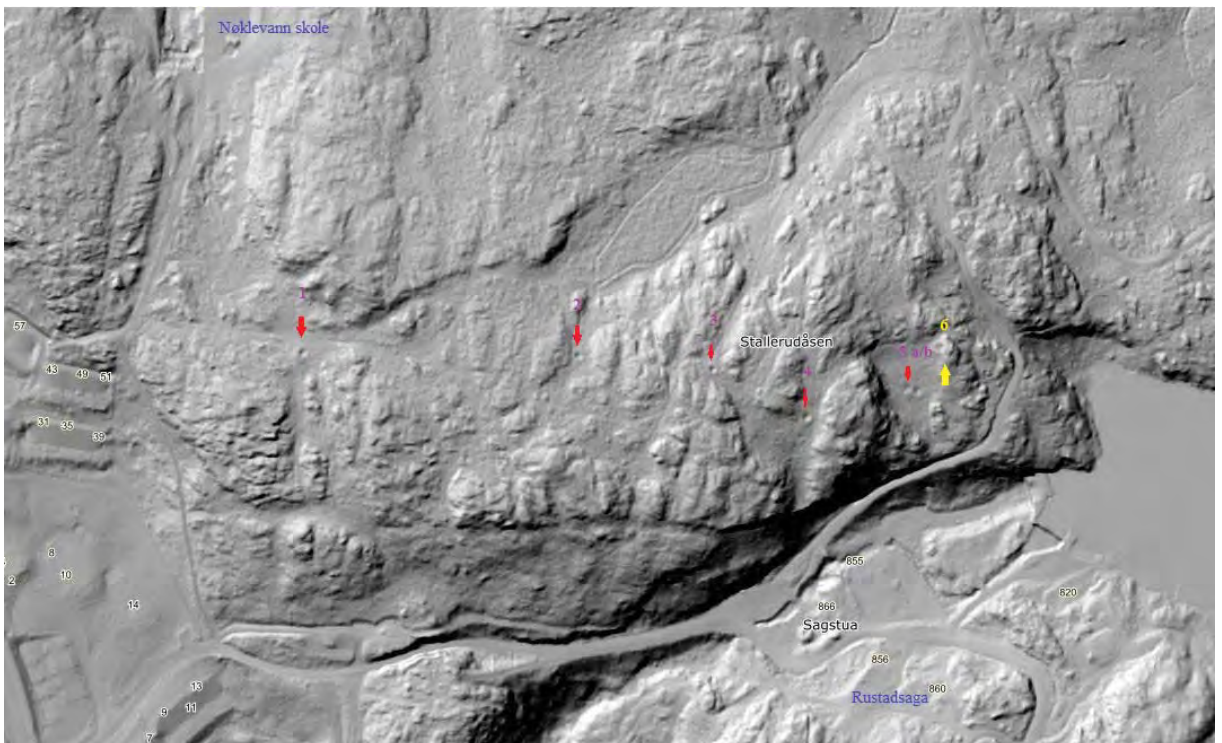
Røysa hadde ingen tydelige oppstablete murer, men en klar fordypning mot bergveggen. Om røysa hadde vært naturlig skapt, ved at isen hadde transportert steinblokkene framfor seg, ville den ikke ha etterlatt et søkk mot berget. Det syntes derfor som om mennesker hadde utnyttet ei røys til å skape seg et skjulested. Sammenhengen med gropene nedenfor gjorde at jeg valgte å registrere denne formasjonen som et mulig bogastelle.

Det er vanlig å nedtone slike strukturer til «mulig» når sammenhengen viser at det er en stor sannsynlighet. Alternativt kan det ha ligget et tak over gropen og gjort det mulig å benytte den som ei hytte eller annen type skjul.

Den østligste gropa var registrert i kulturminneregisteret Askeladden som en enkeltstående fangstgrop med diameter 5 m og en dybde på 0,8 m. Ut ifra vårt laserkart og vår befaring kunne vi se at det lå to groper på lokaliteten; orientert øst – vest for hverandre.

Jeg plottet gropene på appen Norgeskart på mobilen og fotograferte med medbragte målestokker, May og Rannveig.

Fra de østliggende fangstgropene gikk vi suksessivt vestover gjennom det sydskrånende terrenget. Det relativt åpne furuskoglandskapet med utallige bergrabber kan til dels være en utfordring. I utgangspunktet brukte vi laserkartet med ganske mange strukturer som skulle undersøkes. Enkelte litt usikre "grop" på digitalkartet ble avkreftet på stedet.

Oversikt over registreringer 18.04.2021. Rød pil for fangstgrav; gul pil for mulig bogastelle. Kartgrunnlag fra hoydedata.no

Ved øktens slutt kunne vi fastslå at det ligger 6 groper på 5 lokaliteter på Stallerudåsen. Den vestre gropen (grop 1) er i kulturminnebasen registrert som grop til framstilling av trekull/muligens en dyregrop sekundært benyttet til kullframstilling. Sett i sammenheng med hverandre må alle gropene sees som fangstgroper og sammen med bogastellet utgjøre et fangstanlegg.

Facebook

For å få en relativt rask avklaring på sannsynligheten av disse funnene ble registreringene den 21. april «publisert» på facebook.com under en gruppe med fagarkeologer - «Arkeologi i Norge». Siden jeg ikke kjente til tilsvarende anlegg fra «nære» kyststrøk, kun fra høyfjellet og skogsområdene i innlandet, var hovedspørsmålet mitt til arkeologene om det finnes andre slike «kystnære» registreringer.

Tilbakemeldingene var kun positive, og jeg fikk kjennskap til nylig registrerte fangstanlegg i Lillomarka og ved Maridalsvannet. Et enslig bogastelle er registrert ved Linderudkollen. Fangstgropene var datert fra 650 til 1700 e.Kr. Det skal sies at det «Gothaltsche Kaaber Werket» på 1700 tallet nok har brukt disse fangstgropene sekundært til kullframstilling og mulig surret til dateringen!

Datering

Dateringen av vårt anlegg er høyst usikker, men det er naturlig å se anlegget som en del av naturressursene folk i nærområdet benyttet seg av ved siden av jordbruket. De nærliggende gårdene Rustad og Bogerud er sannsynligvis nyryddet i tidlig middelalder (1050 – 1350 e.Kr.). Den langt eldre gården Bøler har hatt utmarksinteresser i dette området. Den langt yngre gården Bråten, like øst for Stallerudåsen, er skilt ut fra gården Bøler i 1736. Den eldste navngivningen av området finner jeg på et kart fra 1838, som betegner stedet som «Braaten skov». Først fra 1937 finnes det kart som benevner stedet som Stallerudåsen etter den nærliggende plassen Stallerud (på kart fra 1854) i vest.

Et anlegg for fangst av hjortedyr hvor teknolo-

gien er fangstgrop med støtte av jeger med pil og bue, er nærliggende å legge til middelalder, og da spesielt til perioden fra 1050 e.Kr. til den store pesten 1350 e.Kr. Nærmere tidsangivelse er vanskelig å gi uten å gjennomføre en arkeologisk utgravning og håpe på å finne organiske spor. Disse kan tidfeste anlegget nærmere ved hjelp av ¹⁴C-datering.

Registreringene

Stallerud 1

tidligere registrert som «Kullgrop (54817-1)»

Lagt inn av: Riksantikvaren

Grop, tydelig i terrenget, rund, lave voller, trekull i bunnen, kullblandet jord. Ytre diameter 7 m, indre diameter 4 m, dybde 1, 2 m. Kan eventuelt være ei dyregrav gjenbrukt som kullgrop. En stor stein midt i gropa, forsøk på gjenfylling? Plassering: 59.874143° N – 010.850453° E

Grop 1 sett fra øst.

Stallerud 2

ikke tidligere registrert.

Ligger i tråkk mellom bergrygger i relativt åpent skogsterreng. Ytre diameter ca. 5 meter. Dybde ca. 0,7 m.

Plassering: 59.874533° N – 010.853317° E

Grop 2
sett fra øst

Stallerud 4

tidligere registrert som «Fangstgrop (15351-1)».

Lagt inn av: Riksantikvaren

Rund grop med lave, men tydelige voller, ikke trekull. Største diameter 7 m, dybde 1,3 m.

Plassering: 59.874116° N – 010.855602° E

Grop 4
sett fra øst

Stallerud 3

ikke tidligere registrert.

Relativt åpent skogsterreng mellom bergrygger NØ-SV, like ved tråkk. En grop ca. 4 m i diameter, delvis oppfylt med "vegetasjon".

Plassering: 59.874260° N – 010.854876° E

Grop 3
sett fra øst

Stallerud 5 a/b

tidligere registrert som «Fangstgrop (15350-1)».

Lagt inn av: Riksantikvaren

Rund grop med lave, men tydelige voller, klar voll i NV, ikke trekull i jordboret. Ytre diameter 8 m, indre diameter 5 m, dybde 0,8 m.

Grop 5 a / b
sett fra øst
grop b
fremst

Endring av "15350-1". Lokaliteten består av 2 groper med 2 m avstand. Den vestre framstår som noe mindre enn den østre. Det er ikke tatt mål ved denne registreringen. Riksantikvaren har sannsynligvis registrert den østre av de to gropene.

Plassering 5b: 59.874298° N - 010.856852° E.

Stallerud 6

mulig bogastelle.

Ca. 50 m NØ for grop 5 ber det en halvsirkelformet oppmuring inntill en bergrygg med bruddstein. Konstruksjonen er tydelig lagd av menneskelig aktivitet og kan fremstå som et bogastelle i forbindelse med fangstgropene i nedkant. Største diameter ca. 8 m; største høyde ca. 1 m. Plassering: 59.874526° N - 010.857028° E.

Etterskrift

Søndagsturen ga så gode resultater at det var fristende å forsøke å utvide søket etter fangstgropene på andre steder ved vannet. Det var særlig områdene vest for Sørli, fra tangen sør om Bukkeberget og nord til "Korketrekkeren" som var av interesse.

På nytt ble hoydedata.no utgangspunkt for gransking, og mulige formasjoner på kartet ble avmerket for nærmere undersøkelser i marken. Her er å bemerke at skanningen av terrenget øst for Bråten er av vesentlig dårligere oppløsning enn for de kartdata vi hadde for Stallerudåsen.

En vanlig hverdag i korona-april la far og datter ut på tur med optimistisk forventning om nye funn.

Det skal sies at det var godt med mygg i skogen i april etter gunstige vekstvilkår for denne. Den fulgte oss fra sted til sted med glade bitt og lystig summing.

En hel arbeidsdag ble benyttet til å avsøke gressganger mellom NS-gående bergrygger langs det meste av vestsiden av Nøkle vann. - Ikke spor av fangstgropene i området.

På trøtte bein hjem, foretrakk vi den enklere av

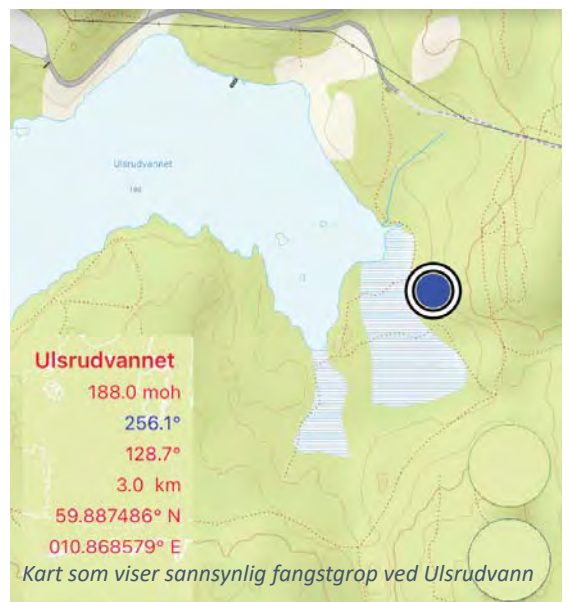

Stallerud 6; mulig bogastelle, sett fra sørvest

Heftyes anlagte vei fra Korketrekkeren mot Ulsrudvannet. Vi trakk av veien for å følge stien øst for Ulsrudvann, gjennom skogen ned mot Hareløkka. - Og boms!

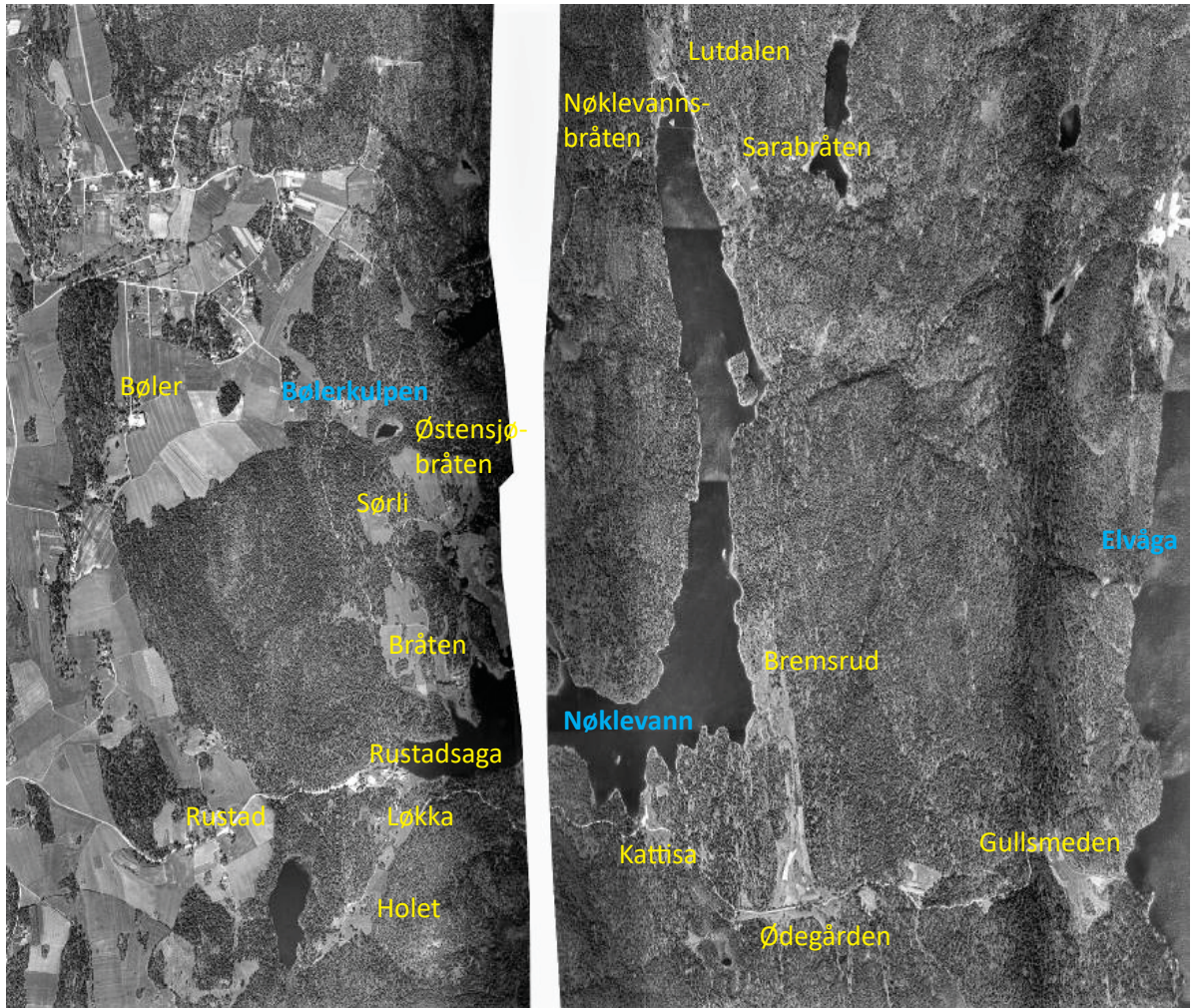
I det myrete området SØ for Ulsrudvann gikk vi rett på, for ikke å si rett ned i, en grop.

En dag med mye mygg, litt kaffe og en Helnøtt, ble til slutt belønnet med en grop!

Nærings- og landbruksaktivitet rundt Nøklevann

Frode Ciljan Jakobsen

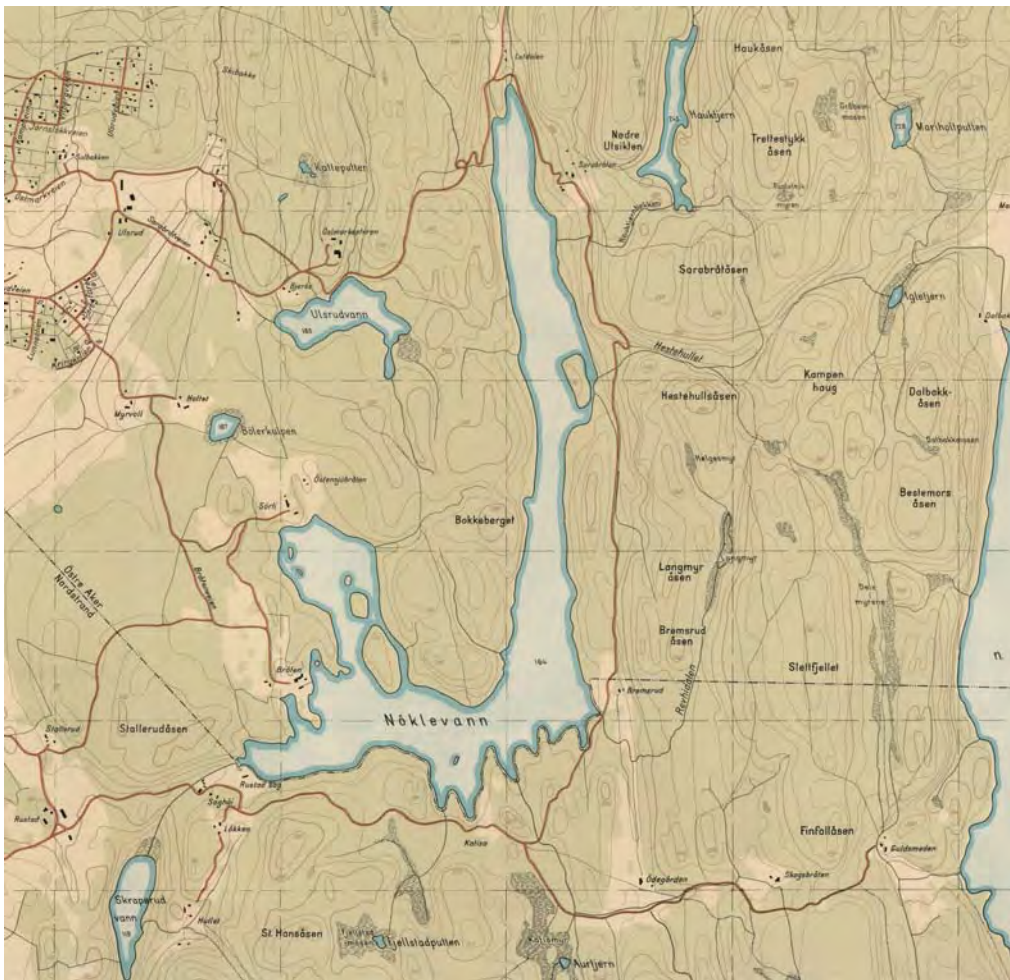

Flyfoto fra Nøklevann 1937. Oversikten er satt sammen av to foto som ikke er overlappende. Helt til høyre skimtes Elvåga med Mariholtet i det lyse feltet i øvre kant. Bildet gir en bra oversikt over de områdene som var ryddet, men som nå for en god del er gjengrodd. Kilde: 1881.no

Tusenvis av mennesker vandrer ukentlig rundt Nøklevann og opplever stedet som et fredfullt friluftsområde. I helgene tar en del med seg telt og kokekar og overnatter ved de mange plassene ved vik og berg langs vannet. Mange benytter seg også av muligheten for å ferdes med kajakk, enten selveid eller utlånt fra Nøklevann ro- og padleklubb i sørvestenden av vannet. Friluftslivet har vært den dominerende aktiviteten ved vannet etter at Aker kommune regulerte vannet til drikkevannskilde rundt 1900 og la suksessivt ned alle plassene som den gang var

aktive. Det som en gang var livsgrunnlaget for en rekke familier i ei utkantgrend, ble med ett enkelt vedtak borte.

Ut over 1900-tallet forsvant alle husene fra vannkanten, og bare tuftene står tilbake. Den arbeidskrevende ryddingen av åker og eng som var utført gjennom flere århundrer, er nå for det meste gjengrodd. Bare små informasjonstavler satt opp av Oslo skogvesen, forteller i korte trekk om det livet som en gang utspant seg ved vannet.

Kart over Nøklevann 1938 – Byarkivet, Oslo kommune, blad 5

Spor i marken

Koronavåren 2021 har blitt benyttet til nitidig saumfaring etter spor av menneskelig aktivitet rundt Nøklevann. Utgangspunktet var å dobbeltsjekke de registrerte gropene på Stallerudåsen (se annen artikkel), men ble etter hvert utvidet til å omfatte alle synlige næringsaktiviteter. Spor etter tufter, åkerkanter, rydninger, rydningsrøyser og groper ble plottet inn på kart. Formålet var å sannsynliggjøre muligheten for tidlig jordbruk på de ulike plassene rundt vannet. En baktanke var om mulig å skille ut gårdene som ble borte etter middelalderen.

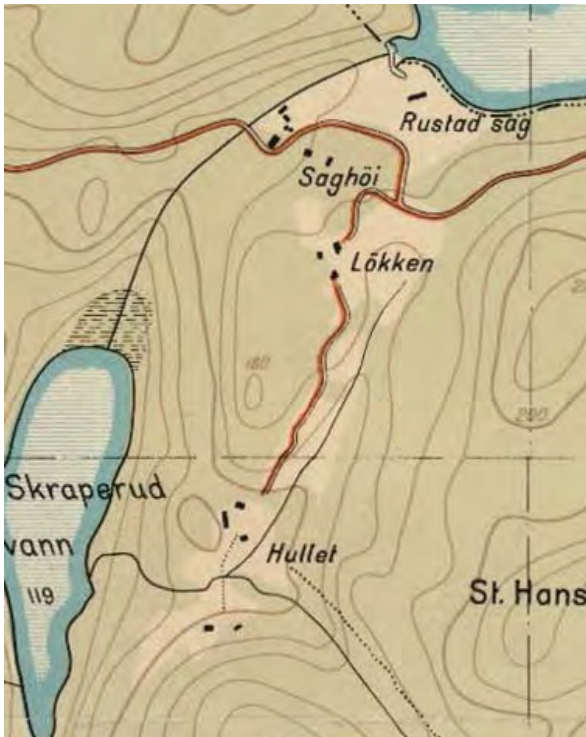
Som grunnlag for befaringen ble brukt flyfoto fra 1937 og historiske kart fra 1725 fram til 1938. I forhold til dagens situasjon gir de en viss pekepinn på hva som var oppdyrket før landbruket ble oppgitt i vårt område.

Far og datter, begge med mellomnavn Ciljan, har utført registreringene i marken.

Skraeperud/Gjestebudsholet/Hullet/Hola/Løkka

Området strekker seg fra plassen Løkka 50 m SSØ for dagens Rustadsaga i et nærmest NS-gående smalt dalføre med gode lysforhold og tydelig ryddet åkermark. Dagens vei fra Nøklevann ned til Skullerudstua har tatt en del av åkerjorda i nedre del av området. Flere steder, særlig i østre skråning av området, ble det registrert rydningsrøyser.

Hele det lille dalføret fra veien ovenfor Løkka og et stykke nedenfor plassen Hullet, er et bra jordbruksområde med gode lysforhold. Her kan det godt ha ligget en liten middelaldergård lik Skraeperud.

Sannsynlig område for gården Skraperud

Kattisa

Plassen Kattisa ligger ved ei vik midt på sørenden av vannet. Området for rydda mark ser ut til å ha vært fordelt på 2 områder (vist på kart). Det er særlig i området i nordøst på tungen det fortsatt finnes spor av åker og rydningsrøyser. Plassen kan godt ha vært oppdyrket og brukt i middelalderen, kanskje da mest som gress-/beiteland.

Bremsrud – Ødegården – Skogsbråten

Området for dagens Bremsrud – Ødegården inneholder et omfattende område med spor etter tufter, åker og rydningsrøyser. Jeg har derfor valgt å dele området i tre:

1. Området ved vannet vest for dagens vei fra Bremsrud mot nord i retning Sarabråten.
2. Området øst for veien ved dagens badeplass ved Bremsrud og dalføret opp til Ødegården, inkludert dagens Ødegården.
3. Et platå mot øst ovenfor dalføret mellom Bremsrud og Ødegården.

Områdene 1 og 2 inneholder flere områder med dyrket mark, synlig ved mangelen på stein

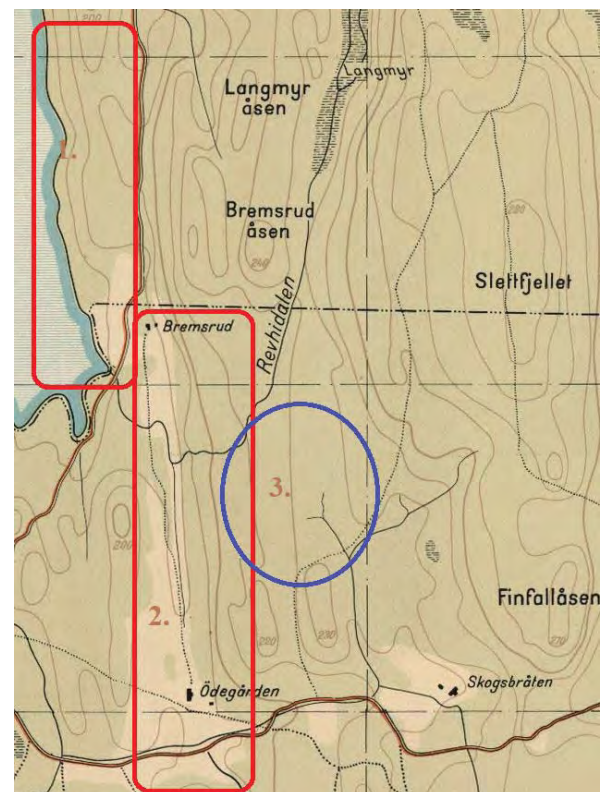
i marken, åkerkanter og rydningsrøyser i ytterkant av ryddet område. For område 1 sin del er det viktig å påpeke at strandlinjen før oppdemmingen av vannet, naturlig ville ha strukket seg en del lenger vest i middelalderen.

Område 3 er en slak skrånende slette øst for dalføret mellom dagens Ødegården og Bremsrud. En kjerrevei fører opp til sletta fra dalen, og det er tydelig at området er delvis ryddet. Det ble ikke funnet rydningsrøyser eller åkerkanter, men området kan ha blitt benyttet som beite-/utmarksområde for gårdene i området.

Det kan nevnes at en sti fører over sletta, gjennom Revhidalen og Langmyr, videre mot Hestholet og til slutt mot Mariholtet og Elvåga. Ved Elvåga skal her i middelalderen ha ligget en nå forsvunnet gård, Elvåga.

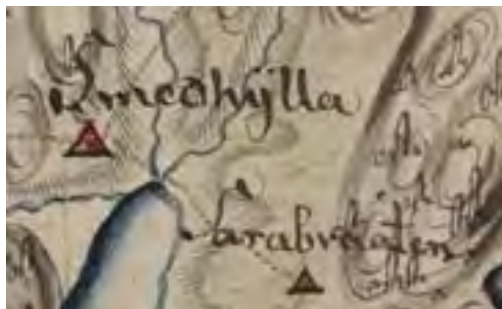
Sarabråten

Det har lenge vært antatt at den forsvunne gården Jørgensrud har ligget her. Det finnes et kart fra 1725 som viser bebyggelse på plassen. Befaringen av området viser spor etter rydnings-

Bremsrud - Ødegården

røyser og åkerkanter, men det er et relativt begrenset område for åkerbruk eller beiting. Muligheten for åker og eng ligger på selve pla-

på en høyde 50 m nord for vannet med eldre vei inn til tuftene. Ryddet område finner jeg vest for tuftene i skråning langs bekk fra Rundvann. Plassen er dokumentert på kart fra 1725, men det NS-liggende åkerområdet vest i dalen er sparsomt.

Smedehytten - Nøklevannsbråten

På kart over området fra 1800 til 1850, lå det en plass på ei hylle nord om svingen i Korketrekkeren ned fra Ulsrudvannet mot Nøklevann. Stedet ligger ulendt til i bratta ned mot vannet, og synes uten spor av aktivt jordbruk.

Bråten – Sørli – Østensjøbråten/Nordli

Ligger nord-øst for dagens Rustadsaga, ved dagens badeplass. Bråten var en del av Bøler og eid av Oslo Hospital fra middelalderen og fram til 1858. Bråten ble skilt ut som egen gård i 1736 og forpaktet bort. Den ble solgt til private i 1842. Stedet var bebodd fram til ca. 1960. Tuftene er synlige ved vannet. Området er muligens det beste jordbruksområdet ved vannet, men er vanskelig å tolke med hensyn til tidlig bosetning. Flere områder fra vannet opp mot Sørli er tydelig ryddet, og det ble registrert flere rydningsrøyser.

Luttdalen - Flyfoto 1937; 1881.no

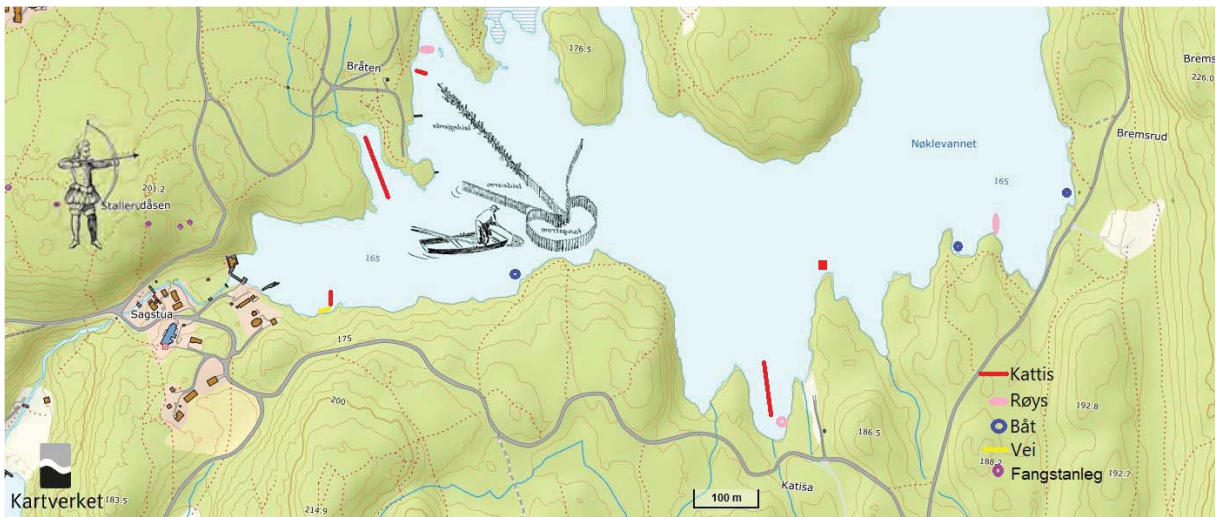
tået hvor tuftene etter Heftyes villa ligger i dag, og i skråningen nord for plataet.

Luttdalen

Området helt nord i vannet. Her er tufter synlige

Bråten på slutten av 1800-tallet, Østensjø lokalhistoriske bilder, B20120106

Fangst og fiske ved Nøklevann - Kilder: Arkeologisk registrering av kulturminner rund Nøklevann og Askeladden

Fangstanlegg

I Stallerudåsen rett nord for Rustadsaga var det i Kulturminnebasen registrert flere groper betegnet som hhv. kullgrop og 2 fangstgroper. Ved nærmere ettersyn våren 2021 viste det seg å være et anlegg med 6 fangstgroper og et bogastelle. Anlegget er ikke tidfestet, men går sannsynligvis tilbake til middelalderen (se egen artikkel). I tillegg er det påvist 1 grop, sannsynlig fangstgrop ved Ulsrudvannet.

Spor etter fiske

Etter nedtappingen i 2015 for reparasjon av demningen i SV-delen av vannet registrerte Norsk Maritimt Museum (NMM) i 2016 kulturminner i strandsonen. Rapporten etter registreringen¹ viser foruten en del båtvrak, også spor etter 7 kattiser rundt hele vannet, de fleste i sørenden av vannet, men ett anlegg ble også funnet ved Sarabråten i nordenden av vannet. Det ble funnet rester av 2 kattiser ved Bråten, 1 ved Rustadsaga, 1 ved Kattisa, 2 ved Bremesrud og 1 ved Sarabråten. Navnet kattise mener man stammer fra det finske navnet på fiskefelle, som er katiska eller kadiska (Eknæs 1979:67). På grunnlag av dette har man ofte antatt at fiskemetoden ble innført til Norge med den finske immigrasjonen på 1600-tallet.²

Angående en mulig finsk bosetning på Kattisa konkluderer rapporten fra NNM s. 13 med: «Det er en fare for ringslutning, dersom man bruker teknologien og stedsnavnet kattise som indikasjon på finsk bosetning. Til det har vi så langt tro-

lig en for begrenset kunnskap om denne typen fiskeanlegg i Norge, både i nyere og i eldre tid.»

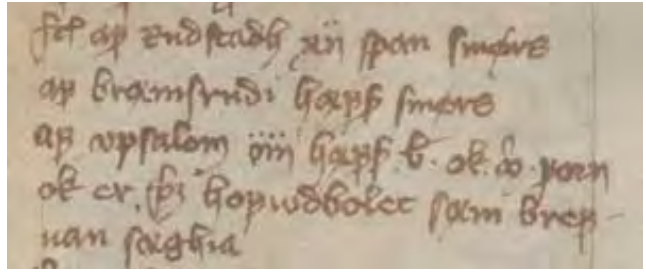
Hva sier arkivene

I tiden før vikingetid (780-1050) finnes det få spor av aktivitet i Østmarka generelt. Det er funnet 1 flekke og et fragment av flint fra eldre steinalder vest for Ulsrudvannet, registrert ved Historisk museum. Ellers er det ingen spor fra førhistorisk tid i vårt område. Dette er som forventet, da de tidligste menneskene foretrakk kystnære strøk ved fjord hvor det var enklere å sanke føde.

Middelaldergårdene

Først ved den senere ekspansjonen av jordbruk i høymiddelalderen kan vi snakke om bosetning ved Nøklevann. I de historiske kildene, vesentlig fra biskop Eysteins jordebok³ fra 1390-årene, finner vi gårdene Bøler, Rustad, Bremesrud og Skraperud som selvstendige gårdsbruk. Alle navnene er kjente fra det landskapet og den navnsettingen vi har i dag.

Når jeg tar med Bøler, er det fordi at dagens Bråten var en del av gården i middelalderen. Ut ifra de spor vi har i landskapet, må området der Bråten ligger ha vært et jordbruksområde i middelalderen. Alle kart og arkivalia viser at gården Bøler i middelalder strakte seg helt opp til sørenden av vannet. Den ble drevet som avlsgård med utstrakt oppdrett av husdyr som

Biskop Eysteins jordebok; Første linje i høyre bilde: «Item af Rudstadh xij span smørs.. Af Bræmsrudi hæff smørs.. Af Upsalom.... - Riksarkivets diplomsamling, F05/L0242, folio 113b

trengte godt med beiteområder. I middelalderen var dette angitt som 2 bruk uten at vi vet fysisk hvor disse har ligget. Det gode landbruksområdet ved Nøklevann har ganske sikkert blitt benyttet til husdyrhold.

Oluf Rygh⁴ antyder at Bråten kan spores tilbake i kildene til 1578. Det er få arkivalier om den tidlige bruksfasen av Bøler, da Oslo Hospital selv drev gården til den ble solgt i 1827. Før den tid hadde Bråten blitt utskilt som selvstendig bruk og leid ut fra 1736. (Amund Kveim, 2000)⁵

Historikeren Andreas Holmsen⁶ kaller området der Nøklevann ligger for «Rudina» etter alle navn som ender på -rud. Han har neppe funnet opp begrepet selv, for i et diplom fra 17. mai 1358 nevnes Langerud som ligger øst i «Ruiginaberghum»⁷.

Biskop Eysteins jordebok; Første linje i høyre bilde: «Item af Rudstadh xij span smørs.. Af Bræmsrudi hæff smørs.. Af Upsalom.... - Riksarkivets diplomsamling, F05/L0242, folio 113b

I Norske Gaardenavne sier Oluf Rygh om navnet Jørgensrud; «Navnet brukes ikke nu; det er fortrent av Parternes Særnavne. Der kan være Grund til at formode, at s(tedet) er urigtigt innkommet i senere Tidens Skriftform, og at Navnet har lydt Jorundarrud, af Mandsnavnet Jorundr.»

Hvis formen Jorundr er riktig, så finnes det en «Jorunda rud» i biskop Eysteins jordebok på s. 299 under Laurentiuskirken (samme eier som Skraperud); Gården er lagt under overskriften «disse gårdene nevnes ikke hvor ligger». Problemet med denne plasseringen er at det også har eksistert en Jøranrud som har ligget SV for

Søndre Oppegård. Vi kan derfor ikke være sikre på om dette er vår Jørgensrud.

Alle gårdene er sannsynligvis etablert som selvstendige gårdsbruk med gårdbrukeren selv som eier. Ut i middelalderen, i perioden fram til ca. 1300, mistet alle bøndene i vårt område eiendomsretten til jorda og ble leilendinger. På landsbasis regner man med at ca. 1/3 av gårdene var bondeie og 2/3 drevet av leilendinger. I vårt område ble samtlige drivere leilendinger på gårder eid av ulike kirkelige organisasjoner.

Hver enkelt eiendom ble tildelt en matrikkel-skyld, som skulle illustrere eiendommens verdi og avkastning. I gjennomsnitt utgjorde matrikkel-skylden ca. 1/6 av årlig avkastning på gården. Tabellen nedenfor illustrerer den relative ulikheten i avkastningen på våre gårder uttrykt i øresbol:

Bonden - Bilde hentet fra <http://middelaldren.blogspot.com>

Bøler	33 øresbol	Bispestolen
Rustad	27 øresbol	Bispestolen
Bremsrud	5 øresbol	Bispestolen
Skraperud	2 øresbol	Laurentiuskirken

sen var at folk forlot de indre strøkene og flyttet mot kysten til den beste jorda. Mange rud-gårder som var blitt ryddet i høymiddelalderen, ble nå brukt som beite og slåttemark.

Leietiden en leilending kunne drive en gård ser ut til å øke fra 1-3 år i den tidlige fasen og mot livstidsfeste ved 1350-tallet. Arvefeste blir det vanlige ved periodens slutt.

Andreas Holmsen hevder at samtlige bruk rundt Nøklevann var lagt øde rundt 1400. Kun de store gårdene Skøyen, Oppsal, Østensjø, Abildsø og Bøler har bosetning på 1400-tallet. Både Skøyen, Oppsal, Østensjø og Bøler var delt i to bruk i høymiddelalderen. Hver av disse ble ved middelalderens slutt drevet som ett bruk.

På åkerlappene ble det ensidig dyrket korn. I Norge var bygg den vanligste dyrkede kornsorten, og den ble sådd om våren. Med muskelkraft og muligens med hjelp av oksespenn ble åkeren pløyd. Det er lite sannsynlig at hest ble anvendt på de relativt små lappene rundt vannet. I vårt

Man kan anta at det var stille ved Nøklevann i perioden 1350 til ca. 1500. Folk var enten kommet ved pesten eller hadde flyttet til mere

Ødegård; Theodor Kittelsen

område har husdyrholdet vært viktig. De rike utmarksområdene sørget for fôr til dyrene. Vi har spor etter jakt med fangstgraver fra området, og i tillegg må vi regne med fiske fra vannet.

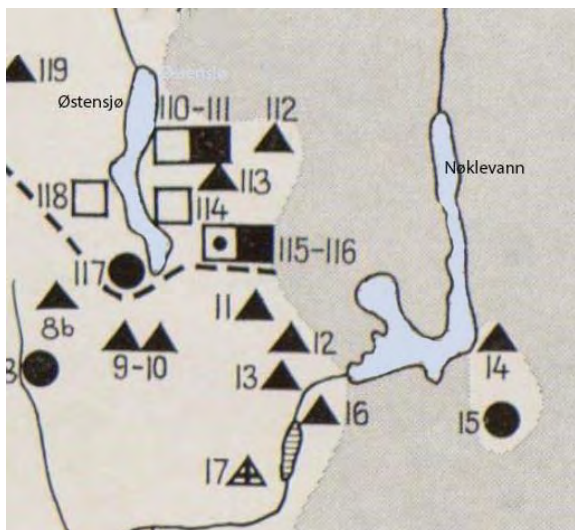
grøderike plasser.

Pesten 1350 – det blir stille rundt vannet

Etter reformasjonen - 1537

Den store mannedauden fra 1350, med gjentatte pestutbrudd fram mot år 1500, reduserte folketallet med omtrent 50-60 %. Over hele landet ble gårder liggende øde, og for de gjenlevende ble tilgangen på jord økt. Den generelle tenden-

Gjenrydning av ødegårder kom ikke i gang i større utstrekning før i første halvdel av 1500-tallet, med varierende kronologisk forløp i de ulike landsdeler. Trolig var gjenrydningen avsluttet omkring 1660 de fleste steder. Perioden ca. 1520-1660 er kjennetegnet av sterk gjenvekst i bosetningen. Kverner og sagbruk ble nye inntektsbringende industrier.

Utsnitt av Holmsens kart over ødegårder:

△▲ Gård tatt opp 1050 – 1350 - □■ Gård tatt opp før 800 e.kr. -
● avlsgård - † forsvunnet gård etter m.a.

Åpent symbol – bebodd 1560, Lukket symbol – ubebodd 1560

110-111. Opsal (Uppsäl), 112. Ulsrud (Ulfsrud), 113. (Styrsrud),
114. Østensjø (Austansjø), 115-116. Bøler (Bæler), 117. † Haslefet
(Haslafit), 118. Abelsø (Apaldsin), - 8. Lambertseter (Seter), 9-10.
Langerud (Langarud), 11. Bogerud (Bogarud), 12. Jørgensrud
(Jorundarrud), 13. Rustad (Rudstad), 14. Bremsrud (Brennisrud),
15. † «Graff» (Graf), 16. † Skraperud (Skroparud), 17. Skullerud
(Skularud).

Det er ikke gitt noen grunn for plassering av de enkelte gårdene.
Særlig tvil gjelder 12. Jørgensrud og 15. Graf.

Holmsens hovedhensikt med kartet er å vise hvor mange øde-
gårder som ble liggende brakk etter middelalderen.

Ved reformasjonen ble alt kirkelig jordegods lagt under kronen. Det var da statsmakten (kronen) som overtok, men leieforholdet til bonden ble det samme. De som drev gårdene, var fortsatt leilendinger, men betalte leie til en annen herre.

Holmsen mener at alle gårder rund Nøkle vann lå øde så sent som 1560. En innføring i lensregnskapet for 1577 kan tyde på noe aktivitet da. Bremsrud har fått tilføyelsen «ødegård», noe som tyder på at den lå brakk. Tilføyelsen gir også en antydning om hvor gården lå i forhold til dagens navnsetting på plasser.

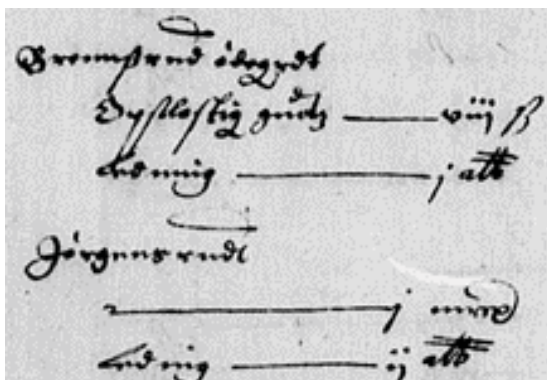
I lensregnskapene for 1577-78 er både Jørgensrud og Bremsrud oppført. For Jørgensruds del er dette første gang gården sikkert er nevnt.

Det er lite sannsynlig at gården er ryddet i nedgangsperioden etter den store pestperioden. Samtlige historikere fører derfor gården tilbake til middelalderen. Begge gårdene er skattemessig plassert i den laveste skyldklassen, ødegårder (kamerale ødegårder). Matrikkelskylden på gårdene var delt i tre klasser som skulle illustrere eiendommens verdi og avkastning. En fullgård (Skøyen, Østensjø og Abildsø) måtte betale full skatt, en halvgård (Opsal, Skullerud) måtte betale halv skatt, og en ødegård slapp med å betale langt mindre skatt. Både Rustad, Jørgensrud og Bremsrud betalte skatt etter den laveste matrikkelskylden. Når Bremsrud har heftet ødegård ved seg i navngivingen, indikerer dette at den har ligget og ligger øde. I mange tilfeller ble ødegårdsbeskrivelsen heftende ved gårdsnavnet for all tid. For meg gir det en indikasjon på hvor navnegården Bremsrud lå i middelalderen sett i forhold til Jørgensrud. Et grensekart fra 1857 angir også navnet «Brmd Ödegaard» for dagens Ødegården.

Bremsrud – Jørgensrud

For nærmere å plassere alle gårder som var tatt opp i middelalderen og gjøre opp status, må vi se i arkivene mot vår tid. For Bremsrud og Jørgensrud sin del tar jeg kun med en kort oversikt for å vise når de var i bruk i perioden. En utførligere oversikt over disse to gården finnes i artikkelen til Søstrene Pihl⁸ i denne årboken.

Henning Sollied⁹ hevder at i lensregnskapene

Innførsel for Bremsrud ødegård og Jørgensrud -
Lensregnskaper, Akershus len, 1577-1578.

Laurids Jørgensrud Ko. Ma. byger, och schyder i dr. Jngen medeiger. All Bremsrud der vander i ostt.	3 mk.
Laurids Rudsted Ko. Ma. i fr. Jngenn medeiger.	1 mk.

Skattematrikkelen 1647 s. 73, Universitetsforlaget. 1969

for 1598 ligger Jørgensrud sammen med Graff øde¹⁰. Hvor lenge gårdene faktisk lå øde forblir uvisst, men ut ifra regnskapene er det sannsynlig at en viss gjenrydding har skjedd på slutten av 1500-, tidlig på 1600-tallet.

Regnskapene gir også en antydning om at Bremsrud ikke ble drevet som selvstendig bruk, men ble drevet av brukeren på Jørgensrud. Både betegnelsen Bremsrud ødegård 1577-78 og skattematrikkelen av 1647 («af Bremsrud der under») antyder dette.

De første kartene over området fra slutten av 1700-tallet, viser i stor grad kun plasseringen av Bremsrud. Kun i ett tilfelle finnes et kart hvor Jørgensrud er med. Dette kartet har ikke noe topografisk riktig bilde av plasseringen, kun et relativt bilde over gårder i distriktet.

Ut ifra stedsbefaringen og arkiv- / kartdata, er det rimelig å anta at middelalderens Jørgensrud og Bremsrud har ligget der Bremsrud og Ødegården ligger i dag. Min påstand er at Jørgensrud har ligget ved vannet, og at Bremsrud har ligget der Ødegården ligger i dag. Grensekart av 1857 gir en bekreftelse på dette. I tillegg

gir kartet den eneste «bekreftelse» på at dagens Ødegården er middelalderens Bremsrud, da gården er navngitt «Brmd Ödegaard». Kartet gir også en hentydning til middelalderens grenseoppgang mellom gårdene, selv om dette ikke er 100 %.

Skrapetur

En gård som ikke er tatt opp etter middelalderen, er Skrapetur. Etter pesten finner jeg ingen arkivnedtegnelser om denne gården. I dag er det kun tjernet Skrapeturdjern som gir en antydning om hvor gården kan ha ligget. Gården har vært ganske liten, mindre enn halve størrelsen av Bremsrud sett på bakgrunn av landskylda i biskop Eysteins jordebok. Jeg har i gjennomgangen av mulige plasser rundt vannet mer eller mindre antatt at middelalderens Skrapetur har ligget der plassene Løkka og Hollet ligger i dag.

Bøler / Bråten

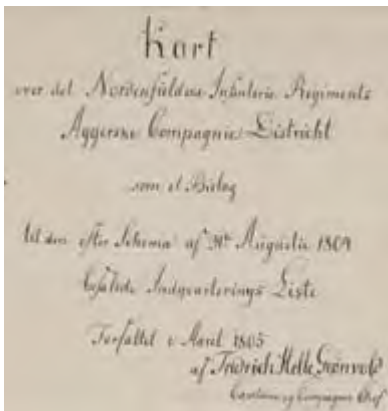
Bøler var 2 bruk i middelalderen, og arkivene antyder at gården var sterkt utnyttet til oppdrett av husdyr i regi av Oslo Hospital. Det relative gode jordbruksområdet som finnes ved vannet, og den senere utskillingen av Bråten til eget bruk, antyder sterkt at det har vært drevet jordbruk her i lang tid.

Rustad

Jeg er usikker på hvor eiendommen Rustad gikk i middelalderen. Tilgangen til vann har alltid

Grensekart fra 1854 over Bremsrud (utsnitt) – Her er betegnelsene Bremsrud og “Br^{md} Ödegaard” for innmarka - Bremsrud Hagen og Ödegårds hagen for utmarka

«Kart over det Nordenfeldske Infanteri Regiments Aggerske Compagnie Districht», utsnitt 1805. Kartverket

vært en viktig faktor for jordbruk, så jeg antar at grensen innbefattet utløpsosen til Nøkle vann og vestre del av Skraperudtjern. Den senere oppbyggingen av mølle og sag ved bekken antyder også dette.

Konklusjon

Min konklusjon blir derfor at det i middelalderen eksisterte 5 gårder ved Nøkle vann. Ved nåværende Bråten drev Bøler med aktivt oppdrett av husdyr, og det er overveiende sannsynlig at området ble intensivt benyttet til dette formålet. De rydninger og åkerspor som finnes i området, kan strekke seg tilbake i tid, men dette blir vanskelig å bekrefte. Rustad har helt sikkert benyttet vann- og beiteressurser i SV-del av vannet. Den lille gården Skraperud har hatt sine åkerområder i dalgangen som vi i dag kjen-

ner som Løkka – Holet. Bremsrud har ligget der Ødegården ligger i dag, og Jørgensrud har ligget ved vannet der vi i dag har navngitt Bremsrud.

Krongodssalget, 1660-årene

Etter krigen med Sverige 1657-60 opparbeidet staten (kongen) seg stor gjeld. For å dekke inn denne gjelden måtte Fredrik IV selge en omfattende del av sine jordbrukseiendommer. Dette kom til å få stor betydning for eiendomsforholdene og eiendomsforståelsen rundt Nøkle vann.

Krongodssalgene var preget av at rike kjøpmenn i Christiania forsøkte å bygge seg private godssamlinger. Alle de store gårdene rundt i området, unntatt Bøler (Oslo Hospital), kom på hendene til rike byborgere som derved sikret

En bonde som lærer sønnen sin å pløye en åker (vellum). Biblioteca Monasterio del Escorial, Madrid, Spania / Getty Images

sin kapital. Det var ikke kun gårdene de kjøpte opp. Med den økende interessen og verdien av skogen, tegnet de seg i tillegg eiendommer langt inn i marka i områder som tidligere ble antatt å være allmenninger.

Et unntak fra dette «borgeroppkjøpet» er Rustad. I 1663 kjøper oppsitter Lauritz (Lars) Rustad gårdene Rustad, Bremsrud og Jørgensrud. Sannsynligvis har middelaldergården Skrape-rud også inngått i kjøpet. Edvard Bull¹¹ har gitt sin merknad; «visstnok det eneste eksempel på salg av krongods til en bonde i denne perioden».

Det er flere grunner til at oppsitteren¹² på Rustad var i stand til å erverve sin egen gård. Fra 1650-tallet omtales Rustadsaga som «en meget ringe bekkesag», og «kvernen er ute av drift»¹³. Vi vet lite om omfanget av sagbruket fra den tidligste tiden, men det må ha gitt Lauritz en del penger i kassen. Fra 1688 måtte man ha kongens tillatelse til å drive sagan. For året 1700 ble det søkt om å sage 5000 bord og han fikk innvilget 3400. Både kverna og saga finnes det rester av i bekkefaret nedenfor veien ved dagens Rustadsaga.

En annen grunn til at Rustad er i stand til å til-egne seg gården, var at Rustad fra 1647 var blitt postgård. Postvesenet ble opprettet i 1647, og Rustad var med fra begynnelsen. Bull skriver i en note i sin Akers historie at: «posten blev ført av bønder, som til gjengjeld for denne forpligtelse fik frihet for skysspligt, høyskatt og visse andre byrder». «Posten som skal sydover fra Kristiania, henter Torsten Rustad, hvis gaard har været postgaard helt siden postvæsenet blev indrettet; han kjører den to ganger til Fløisbonn (1 ¼ mil) og hver tredje gang til Prinsdal og har en liten ødegaard, Jørgensrud til hjælp.».

Både Rustad og Jørgensrud er i perioden 1647 - 1804 oppført i panteregisteret som postgårder. Det er vel neppe bonden på Rustad som utøver postmannsrollen? Jeg vil anta at det er oppsitteren på Jørgensrud som gjør jobben, og som «belønning» disponerer han plassen og driver jordbruket der?

I de første 100 år av postvesen i Norge fikk ikke bøndene kontant lønn for arbeidet, kun fritakelse for skatt¹⁵. Denne fritakelsen samt inntektene fra sag og kvern, måtte være tilstrekkelig til at oppsitteren av Rustad i 1663 kunne ikle seg bondens drakt.

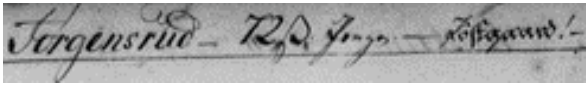
Skogen som næring - utmarka og allmenningen blir eiendom
Skogbruket ble en enorm oppgang for livet rundt Nøkle vann. I perioden fra ca. 1650 til 1750 etableres flere plasser ved vannet. Disse plassenes oppkomst mistenker jeg i sterk grad baserte seg på skogen og hva den gav. Dette gjelder Kattisa, Sarabråten,

Spesiel Beregning over hvor langt Post-Bønderne skydzer Posten, hvad de for nærværende tid nyder derfor, og hvad Belønning De herefter billigen burde nyde. - Rustad og Jørgensrud; «Nyder nu aarlig for Postens førsel 3 Rdr 72 s - forlanger heretter at må nyde 10 Rdr - høynes til 5 Rdr 40 s.»

Generalpostdireksjonen 1719-1814; Fortegnelse og forklaringer om postturene i Norge, 1752-1754, s. 34¹⁴

På Bremsrud (Brimsrud) er det ved folketellingen i 1801 3 husholdninger. Her kan vi skille ut første husholdning som beboere av Jørgensrud (oppgitt som oppsitter på Jørgensrud i 1803) og de andre 2 som husmenn. Sannsynligvis på hhv. Bremsrud nedre og Bremsrud Ødegården.

Rustad og Rustad sag anno 1800
Jørgensrud postgård i panteprotokoll 1804

Lutdalen, Gullsmeden, Ødegårdsbråtan, Smedehytten/Nøklevannsbråten og Hullet. Når jeg i første omgang nevner disse, er det fordi de opptrer på kart og i kilder fra 1700-tallet fram til 1802.

Ut over 1800-tallet kommer det nye plasser til som i stor grad er husmannsplasser, med husmannens skyld å drive arbeid på hovedgården. Til disse plassene hører Løkka og Stallerud som dukker opp etter 1850.

Alt med skogen, fra hugging, kvisting, barking til saging og transport fram til utskipning ved planketomtene på Grønland, krevde massivt arbeid. Av 6 husholdninger ved Rustad ved folketellingen i 1801 er bonden sjøl nevnt først, deretter kommer 2 tilknyttet sagen, sagmester og sagdreng. I de 3 siste husholdningene er overhodet husmann.

Når det gjelder etableringen av disse plassene, når, av hvem og hvorfor, vet vi ingen ting. Plassene tilhørte en gård, og som sådan betalte de leie til gården. Sannsynligvis ble alle disse plassene nevnt ovenfor tatt opp uten at de hadde noen arbeidsplikt tilbake til gården de eiendomsmessig lå under. Plasser som Smedehytten og Gullsmeden må ha vært ganske selvstendige plasser. De var sannsynligvis ikke husmenn med arbeidsplikt på hovedgården, men bygselmenn. Jordbruket og skogen ga næring nok til at de berget seg. Tilbake til jordeieren betalte de årlig leie. Først etter Napoleonskrigene litt ut på 1800-tallet da skogbruket hadde sterk tilbakegang, ser vi at alle plassene rundt vannet går over til å bli rene husmannsplasser.

Eksempler på rene husmenn har man på de 2 fra Bremsrud og de 3 fra Rustad i folketellingen 1801.

Selv om det finnes ganske mange personopplysninger fra 1750 og framover, er det vanskelig å si noe om hva folk drev med som hovedsyssele. Et unntak er de to fagarbeiderne fra Rustad,

Vinterveien over Nøklevann og Østensjøvannet ned til planketomta på Grønland i Christiania.

Kvartmilskart 1802
Kartverket

Möde med hjemreisende
Plankekjørere nær Chris-
tiania

Johannes Flintoe 1814
Nasjonalmuseet

sagmesteren og sagdrengen.

Ganske mange andre var sikkert skogsarbeidere. De arbeiderne som sleit i skogen med tømmerhogst og framkjøring av dette, synes ikke.

Navnet på plassene kan gi en antydning om virksomheten som ble drevet der. På Smedehytten i nordenden av vannet, kan man f.eks. anta at det ble drevet vedlikehold av gårdsredskap og sleder. Hvorvidt det har vært gullsmed på Gullsmeden, er tvilsomt. Det blir oppgitt at en gullsmed Bjerring eide stedet og at navnet stammer fra han. Laugsvesenet satte strenge krav til at visse typer håndtverk ble drevet i kjøpsteder, slik at det er ganske sikkert at det ikke har vært drevet gullsmedyrke fra stedet. Fra nyere tid vet vi at folket på både Kattisa og Bremsrud drev med forpleining av plankekjørere og andre ferdsmenn fram til tidlig 1900.

De mange stående fangstfellene for fisk, kattisene, skulle tyde på at noen drev et omfattende fiske. Det er ingen kilder som tyder på at det har vært drevet slikt fiske til salg i større omfatning. Fangstanleggene ligger spredt ut over vannet med ganske klar tilhørighet til eiendom-

Oppsitter er et begrep som særlig blir brukt juridisk om en person som bor på og driver en gård eller plass, enten som selveiende bonde eller som en som leier jorda. Opprinnelig var det bare visse leietakere av landbruksjord (bygsemenn eller leilendinger) som ble kalt oppsittere.

Husmann betegnet i Norge en person som bygslet jord eller tomt (noen ganger bare hus-tomt) av en jordeiende bonde, og som regel betalte for dette med en årlig avgift i form av kontanter og/eller pliktarbeid, noen ganger også naturalytelser.

Kilde: <https://no.wikipedia.org>

mene ved vannet. Det ligger 2 tilhørende Bråten, 1 tilhørende Rustad, 2 tilhørende Kattisa, 1 tilhørende Jørgensrud og 1 tilhørende enten Sarabråten eller Smedehytten.

Perioden etter 1850

Denne perioden er ganske godt kjent, og mye er beskrevet i andre artikler og bøker. Perioden betegnes i historien som det første hamskiftet, med økende fokusering på veibygging og industrialisering. I vårt område får Sarabråten sin

storhetstid ved at Handelshuset Heftye kjøper opp plassen og omdanner den til et eventyrlig landsted, hvor kongelige og prominente borgere kommer på besøk.

Som industri var Rustadsaga i kontinuerlig drift som vannsag. En gang på slutten av 1800-tallet ble vannhjulene erstattet av turbiner. Først fra 1914 ble vannkraften erstattet av dampkraft da de anskaffet en såkalt lokomobil.

Alfred Hudson - spinneri

I 1873 kjøper engelskmannen Alfred Hudson Løkka i forbindelse med at det skulle etableres et spinneri i fallene ned mot Skraperudtjern. Hudson var deleier i firmaet Christiania Klædefabrik, som hadde sitt hovedsete i Brænderibakken ved Grünerløkka.

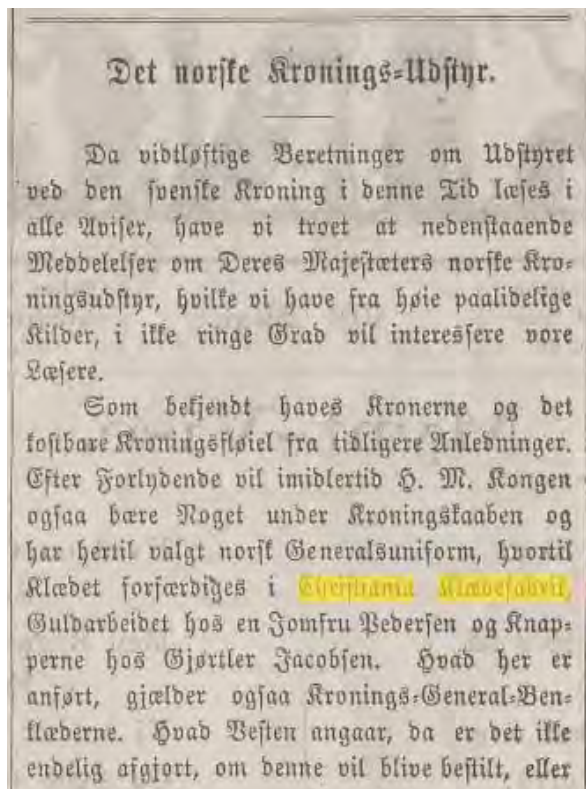
Firmaet synes å være ganske velrennomert, for i anledning kroningen i 1872 (Oskar II) nevnes det at "Klæde forfærdiges i Christiania Klædefabrik"

Det er ganske usannsynlig at noe spinneri ble fullført, men noe murer er synlige i skråningen.

Allerede 21. januar 1874 kan man lese i Aftenposten om "Alfred Hudson & Co.s Konkursbo"

Noter og kilder

- 1 NMM; Arkeologisk registrering av kulturminner rund Nøklevann, OSLO, 2016; Saksnummer: 2016281
- 2 Storfolk og skogsfinner ved Nøklevann i Østmarka; Sven Ahrens, Elin Hansen, Elling Utvik Wammer, Hilde Vangstad, 2016
- 3 Biskop Eysteins Jordebog: Fortegnelse over det geistlige Gods i Oslo Bispedømme omkring Aar 1400. H. 2 (Oslo 1958)
- 4 Norske Gaardenavne s. 116, Akershus, Rygh, Oluf - Utg. Bjørn Ringstrøms antikvariat. 1999.
- 5 Bøler er stedet: bydel Bøler, Bydel Bøler. Oslo. 2000
- 6 Ødegårder i Osloherad, St. Halvard; illustrert tidsskrift for byhistorie, miljø og debatt. 1963 Vol. 41
- 7 Langharudi sem liggær austær af Ruiginaberhum j Oslos herade

Bekjendtgjørelse.

Det bekjendtgjøres herved i Henhold til Konkurslovens § 15:

1. At Firmaet **Alfred Hudson & Co.s** Bo Gaars Dato som Konkursbo er taget under Rettens Skiftebehandling.
2. At Advokat Frithjof Heiberg og Agent W. Munthe foreløbig ere befuldmægtigede til midlertidige Bestyrere af Boet.
3. At en Skiftesamling i Boet vil blive afholdt i Stiftsoverrettens Lokale hersteds Tirsdagen den 3die Februar først. Kl. 11 Form.

De Gjenstande, som der ville blive forhandlet ere:

- 8 Jørgensrud: I skyggen av Sarabråten, Søstrene Pihl, de yngre - Rundt Vannet 2021
- 9 Akersgårder, Henning Sollied, Oslo 1947 (s. 265)
- 10 Denne notisen i regnskapet har ført til at gården Graf feilaktig har blitt satt inn i Holmsens oversikt over gårder fra Nøklevann. Gården Grav (Graff) lå ved Alna. Skriveren av regnskapene har sannsynlig slått disse gårdene sammen uten å ane beliggenhet.
- 11 Akers historie; Bull, Edvard, Nordli forlag, Kristiania 1918
- 12 Oppsitter er særlig i rettspråket brukt om den som driver en landbrukseieendom uten å eie gården selv; forpakter eller fester.
- 13 Bøler er stedet, s. 26
- 14 <https://media.digitalarkivet.no/view/63280/34>
- 15 Kristiania postvesen, 1647-1921, Sverre Steen, Aschehoug 1923

Bygdeborgen på Midtåsen ved Skullerud – ledd i forsvaret av gårdene rundt Østensjøvannet?

Tekst og foto: Leif-Dan Birkemoe

Bygdeborger er forhistoriske anlegg vi finner på grunnfjellsknauser mange steder i landet. Disse har i lang tid vært omfattet av mystikk samtidig som forskere har forsøkt å finne ut hvorfor de ble bygget og til hvilket formål. På en kolle rett opp for Skullerudkrysset er det rester etter en slik bygdeborg, kort omtalt i Rundt vannet nr. 18 etter en befaring 28. mai 2020. Vi skal i det følgende se litt nærmere på hva vi har funnet ut om funksjon og datering.

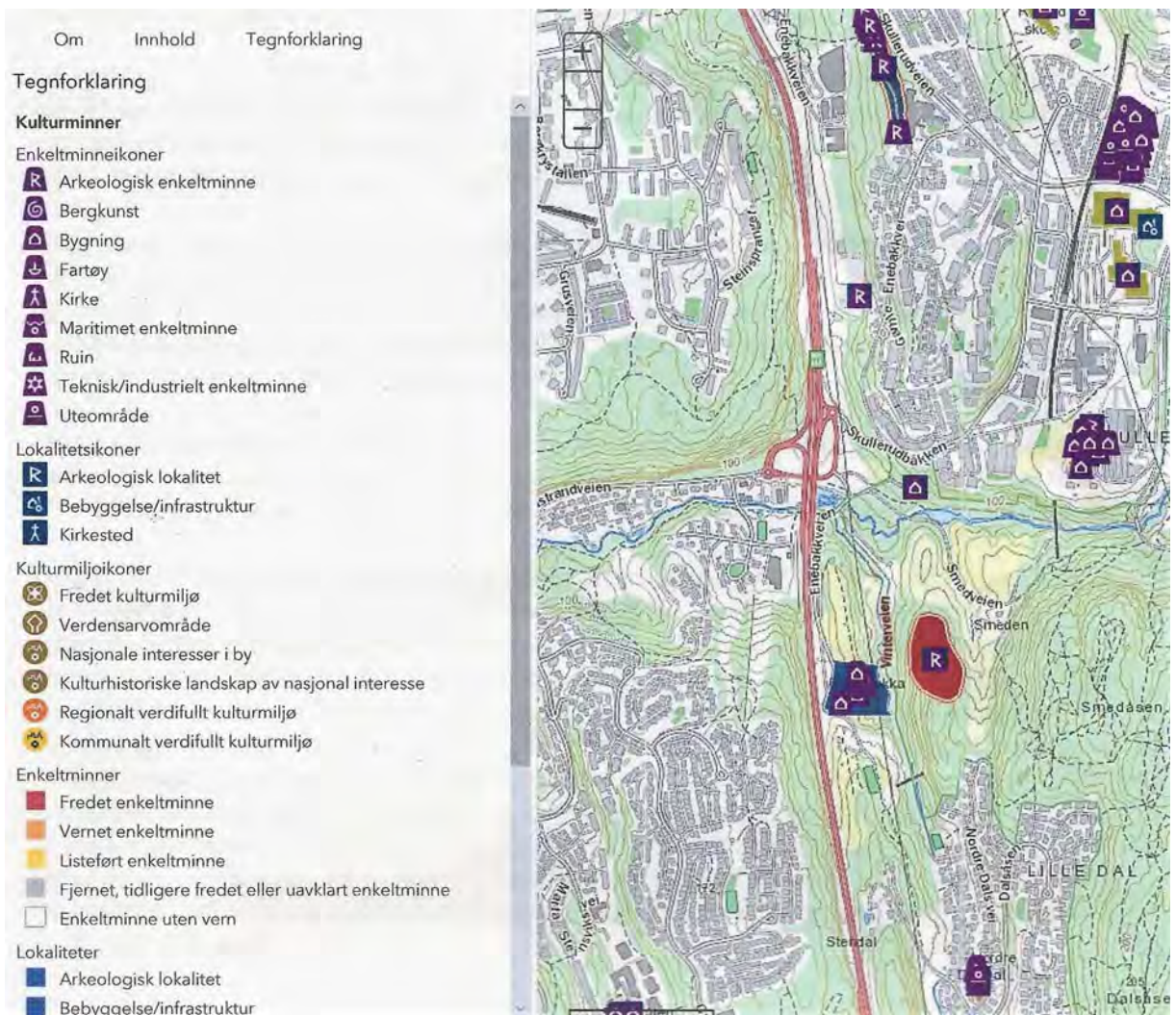
Kartet fra 1800 viser ferdelsesveiene fra Østensjøvannet mot Midtåsen eller Mellemaasen som stedet heter på kartet. Vinterveien kommer ned fra Langmosen, mens sommerveien kommer ned fra høydene ved Langerud. Veiene møtes der de krysser Ljanselva. Veien går videre på vestsiden av Midtåsen. Dagens offisielle navn er Vinterveien. Midtåsen markert med ☒. - Kartverket, rektangelkart 15c-5-vest_1800.

Slike bygdeborger finnes over hele Europa. I Sverige er det ca. 1400. I Norge finnes det rester etter ca. 400 bygdeborger spredt over hele landet så langt mot nord som Harstad i Troms. Flest er det på Østlandet og Sørvest-Norge. I Oslo er det registrert 10-12 anlegg. Inkluderer vi tidligere Akershus fylke er det ca. 35 anlegg.

Masteroppgave om bygdeborger i Vestfold

Anlegget på Midtåsen er registrert i kulturminneregisteret Askeladden, men det er ikke gjort arkeologiske undersøkelser eller gjennomført landskaps- eller lokaliseringsanalyser, så langt

vi er kjent med. Incitamentet til å gjøre et forsøk på å beskrive anlegget nærmere oppsto etter et seminar Norsk Arkeologisk Selskap arrangerte i professorboligen til UiO i februar 2018 der arkeolog Christan Henrik Lindh holdt et foredrag basert på sin mastergradsoppgave om bygdeborger i Vestfold. Oppgaven var også en oppdatering av forskningen om bygdeborger. Etter foredraget og på bakgrunn av masteroppgaven sa Christian Henrik Lindh seg interessert i en befaring til Midtåsen for å plassere dette anlegget inn i den systematikken han hadde brukt for å analysere Vestfolds 53 bygdeborger. Opp-

Kartet fra Kulturminneregisteret Askeladden har bygdeborger avmerket. Vinterveien på vestsiden av Midtåsen.

gaven trakk også inn en rekke analytiske beskrivelser av bygdeborger andre steder i Norge i et forsøk på å kartlegge fellestrekk.

I tillegg fikk vi med oss arkeologistudent Joachim Gabrielsen som hadde besøkt bygdeborger på Midtåsen mange ganger. Professor Frode Iversen ved Kulturhistorisk museum, UiO, deltok på en befaring i mai 2020. Da var også historielagets arkeolog Frode Ciljan Jakobsen med. Det som trekkes frem i denne artikkelen er basert på en samlet vurdering etter flere befaringer, masteroppgaven til Christian Henrik Lindh og analyser i forskningslitteratur som belyser samfunnsforhold, særlig i romertid/folkevandringstid. La oss med en gang si at arkeologene i dag ikke har en fullstendig forståelse av byg-

deborger. Mye forskning gjenstår.

Pioneren

Vitenskapeliggjøringen av slike anlegg kulminerer med professor Oluf Ryghs artikkel Gamle Bygdeborge i Norge i 1882. Som pioner bak begrepet «bygdeborg» sammenfatter han kunnskapen om disse kulturminnene. Fordi bygdeborger ikke nevnes i sagalitteraturen antar Rygh at de er anlagt i vikingtid (800-1030 e.Kr.). Tilfluktstankegangen blir tidlig en vanlig tolkning. Først med professor Haakon Shetelig (1877-1955) i 1925 blir strategisk-militære teorier om bygdeborgenes funksjon virkelig populære. Slike tolkninger har vært gjeldende siden Shetelig og frem til i dag.

Bygdeborglokalitetenes form og struktur, morfologi

Et fellestrekk ved norske bygdeborger er lokalisering til grunnfjellsknauser, med noen få unntak. Murene er alltid tørrmurer, uten binde-middel. Dette gjelder også Midtåsen. Anleggene varierer i størrelse og form, fra små platåer på noen hundre m², til arealer på flere tusen m². Midtåsen-platået er ca. 75x40 meter, rundt 3000 m². Sammenlignet med anleggene i Vestfold som er inndelt i åtte størrelsesgrupper, kommer Midtåsen i den minste størrelsesgruppen 1300-10 000 m² for 25 anlegg, altså omtrent halvparten av bygdeborgene. Midtåsen-anlegget kan vi trygt si er i området liten til middels størrelse. Lengden på muren i denne Vestfold-gruppen er gjennomsnittlig 65 meter mur. Det er vanskelig å anslå Midtåsenanleggets lengde på muren pga. utrasing, men Riksantikvaren har antydnet ca. 35 meter i beskrivelsen i Askeladden. Tar vi inn et større antall bygdeborger i Norge, totalt 94 (ca. 18 % av Norges bygdeborger), får vi et gjennomsnittlig areal på 16 700 m². I denne sammenligning blir Midtåsen liten.

Lokalitetenes platåer deles grovt inn i jevne og kuperte. Jevne platåer med revner og forsenkninger gir ly og beskyttelse, og danner romvirkning. Et oppstykket platå med flater gir

bedre ly for telt og evt. bygninger. Midtåsens platå må karakteriseres som jevn, dog med noen knauser og flyttblokker i nord.

Anleggene orienteres ofte i åsryggenes lengderetning: Så godt som $\frac{3}{4}$ av alle lokalitetene i Vestfold er orientert innenfor N-S og NNW-SSØ. Bare fem anlegg i Vestfold orienteres Ø-V. For Midtåsen er det klart N-S.

Byggematerialet i muren

Murenes konstruksjoner er ofte ikke undersøkt. Enkelte anlegg har godt bevarte murer, men materialet er stort, uensartet og stedvis så sammenrast at det er uråd å vurdere opprinnelig form. Som sammenraste fremstår flere murer mer som ur. Vi må nok erkjenne at Midtåsens murer på flere steder kommer i den kategori.

Det er derimot mulig å si noe om sammensetningen av murene ut fra type steinmateriale. Murer består hovedsakelig av bruddstein, gjerne lokalt brutt, eller morenestein.

På Midtåsen er det nok mest bruddstein i tørrmurskonstruksjon. I Vestfold er bruddstein også mest benyttet. Bruddstein kan lettere stables i høyden.

Arkeolog Christian Henrik Lindh står på murrestene av bygdeborgen på Midtåsen 14. oktober 2019.

Befaring til bygdeborgen på
Midtåsen 14. oktober 2019.
Fra venstre Joachim Gabriel-
sen, Frode Ciljan Jakobsen og
Christian Henrik Lindh.

Murrester mot vest.

Murrester mot øst.

Konstruksjon og byggemateriale setter ofte begrensninger for dateringsmuligheter. I en jordvoll er det lettere å finne materiale for datering. I motsatt fall må dateringer fra mulige kulturlag inne på platået gjennomføres. Det må her understrekes at det ikke er foretatt noen undersøkelser av muren på Midtåsen. Heller ikke hvor bruddstein kan være hentet fra, selv om det er sannsynlig at den er lokal.

Det var ikke mulig å fastslå om palisader har vært benyttet der det ikke er rester av mur. Heller ikke om det var reist palisader på toppen av murene. f.eks. tettstilte spisse tømmerstokker, plassert på skrå med spissen utover. Om det er rester fra slike trematerialer må undersøkes, slik man tolket spor av treverk på bygdeborgen Hunn, Østfold. (Nikolay nr. 57/1 – 1992).

Antall murer

Antall indre og ytre murer kan belyse hvordan et anlegg ble benyttet, eller oppfattet utad. To eller flere murer kan vurderes som ekstra sikkerhetstiltak for høyder som ikke kunne forsvares med én. Det kan være murer flere steder rundt platået. Måten murene er plassert i forhold til hverandre, avgjør om er de enkle eller doble. Beregningene av antall ytre og indre murer viser hvordan murene ligger i dag: Hele 28 lokaliteter har enkel mur, mens 23 lokaliteter har do-

ble murer, skriver Christian Lindh om murene i Vestfold. På Midtåsen er det ikke antydning til mer enn en mur, bortsett fra på sørsiden som har et flatt terreng helt inn mot selve platået. På befaringene ble dobbel eller ytre mur diskutert som en mulighet. Det er lite trolig at evt. angriper kunne bevege seg helt inn på bygdeborgen uten ekstra sikring. Slik steinene er rast ut kan det tyde på en ytre mur eller en annen form for hindring.

Vannkilde på platået

Tilgang til ferskvann på platået antas å ha vært en viktig forutsetning for bygdeborger, særlig trekkes dette frem som nyttig for langtidsopphold. Premisset er en så godt som væruavhengig kilde til vann for lengre perioder. Etter opplysninger i Askeladden og gjennom egne befaringer kan 27 anlegg i Vestfold sies å ha tilgang til vann direkte på platået, uttaler Lindh. Situasjonen er derfor at omtrent halvparten av lokalitetene mangler dette kriteriet. På Midtåsen er det ikke oppdaget noen myrhull eller forsenkninger i terrenget som naturlige «brønner». Derimot kan det være en mulighet for vann noe lenger i sør, men utenfor platået.

Gjenstandsfunn

Det er funnet få gjenstander i Vestfolds bygdeborger, og dette speiler situasjonen for resten

Platået på toppen var beskyttet av tørrmurer.

På vestsiden er det stein som har rast nedover skråningen.

av landet. Bygdeborgene flest har ikke dype kulturlag som virker konserverende, selv om det kan dannes enkelte tynne sjikt på platåer, forteller Lindh.

For å gjøre et forsøk på avdekking av mulige løsfunn ble det arrangert et prøveprosjekt med metalløker 7. november 2019. Christian Størmer, med mangeårig erfaring fra metalløking, ble engasjert. Byantikvaren i Oslo ble varslet og tillatelse innhentet med klar beskjed om ikke å grave dersom vi fikk utslag. Hele platået ble gjennomløst. Ved ett punkt var det utslag. Christian Størmer mente det kunne være alt fra sølvpapir til noe som lå et stykke ned i jorda.

Godt utenfor platået ble det også søkt. Da fant vi hylsteret til en signalpatron. Dermed en norsk mynt – 1 krone fra 2010 – på 10-15 cm dybde!

Mot sør er terrenget flatt. Her har det trolig vært forsterkninger, kanskje en dobbelt mur som har rast sammen. Fra venstre Frode Iversen og Frode Ciljan Jakobsen.

Aldersdatering

Det er ikke gjort funn som gir grunnlag til å aldersbestemme anlegget på Midtåsen. Undersøkelser blant Vestfolds bygdeborgere ga to funnlokalteter med mulighet til datering. På bygdeborgen Kjellås ved Sande ble det gjort et funn som antydte eldre jernalder (500 f.Kr.-500 e.Kr.). En prøve fra vollen ble C14-datert til førromersk jernalder frem til romertid (500 f.Kr. – 400 e.Kr.). Disse to dateringene stemmer overens. En annen bygdeborg, Frestisåsen ved Tønsberg, gir datering til romertid (Kr.f.-400 e.Kr.). Om dette kan overføres til Midtåsen-anlegget skal vi se nærmere på ved å presentere landskapet og kulturminnemiljøet rundt Midtåsen og bruke det som en del av det kontekstuelle materialet, slik det ble for bygdeborgene i Vestfold. Bygdeborgene i Norge behøver ikke være anlagt på samme tid.

I tidsskriftet Nicolay nr. 57/1 1992 skriver konsulent Kjellaug Hov, Universitetets Oldsaksamling, i forbindelse med den nyoppdagete bygdeborgen ved Maridalsvannet høsten 1991, at mindre undersøkelser innen selve borgområdet har gitt dateringer til romertid/folkevandrings-tid. I den sammenheng viser hun til C14-prøver fra 7 bygdeborgere i Södermanland, Sverige, som støtter teorien om overgangen romertid/folkevandringstid, 0-400/400-550. Senere er de ombygde og brukt til forskjellige tider. Fosfatprøver som ble tatt viste høye verdier, en metode som

Mot nordøst Skullerud gård. I forkant Smeden. I det fjerne skimtes radarkuppelen på Haukåsen, høyledraget før Elvåga.

Fra Ryen varde/Brannfjellet mot øst er Østensjø og Abildsø gård godt synlig. I sør er det rett linje til Midtåsen. Vi kan ikke se bort fra at det var en varde også på Midtåsen.

Bildet er tatt fra vestsiden av Elvåga ved Dalbak, like sør for Mariholtet, der middelaldergården Elvåga Guddalr – Elvåga Guddalen - trolig har ligget. I Eddadiktningen er Elvåga grensen mellom menneskenes og jotnenes verden. Jotnene var overnaturlige vesener med lange tradisjoner i nordisk folketro. Dit skulle man ikke dra. Slik var trolig oppfatningen da bygdeborgen på Midtåsen var i drift.

Veien vest for Midtåsen har navnet Vinterveien etter den gamle ferdssveien.

brukes til å påvise eldre boplasser. Dette burde bevise lang tids bruk.

Midtåsens beliggenhet og lokaliseringsfaktorer

Midtåsen tilhører Østmarkas grunnfjellsområde med mange forkastninger, koller og knauser. Som utgangspunkt for en landskapsanalyse er det naturlig å vurdere utsyn eller siktlinjer fra plataået og om man fra et annet sted har innsyn til Midtåsen-plataået. Hvor offentlig kan man betrakte bygdeborgen eller hvor bortgjemt og privat er beliggenheten. Nærhet og synskontakt med andre anlegg er aktuelt å beskrive. Og i hvilke landskapstyper disse anleggene ligger i.

Dette var faktorer som ble viet en del tid under befaringsene, ikke minst når det kanskje er 1500 år fra den gang anlegget var i bruk. Hvordan skal vi tolke det vi ser visuelt i dag i motsetning til landskapsbildet like etter vår tidsregnings begynnelse?

Siktlinjer kan også være viktig i forsvarssammenheng. Det kan heller ikke sees bort fra at det var en varde på Midtåsen med sikt mot Ryen varde som varslingspunkter med tenning av bål om fiendtlig anfall mot bl.a. folkene på gårdene rundt Østensjøvannet. Fra Ryen varde og Brannfjell kan man både se Midtåsen og gårdene Østensjø og Abildsø.

Midtåsens plataå ligger 150 moh. Skullerudkrysset har en beliggenhet på ca. 100 moh, altså en

høydeforskjell på rundt 50 meter fra nærmeste omkringliggende landskap når vi ser bort fra naboaåser. Det er godt utsyn i alle retninger, unntatt mot syd slik dagens vegetasjon fremstår. Smedåsen (175 moh.) er nærmeste ås ca. 300 meter rett øst, noe høyere enn Midtåsen. Derfra vil man greit kunne se over til bygdeborgen. Trolig for langt til å skyte treffsikkert med pil og bue. Lambertseterplataået i nordvestlig retning har en høyde på 167 moh., men her er avstanden 500-600 meter. Midtåsen eller Mellomåsen, som benyttes på eldre kart, ligger mellom Smedåsen og «Bakkeløkkaåsen».

Midtåsens lokalisering N-S gir god sikt mot nord, i alle fall litt ned i skråningen, dvs. mot Østensjøvannet, 105 moh. Avstanden til selve vannet er ca. 2 km, men kan ikke sees, til det ligger innsjøen lavt i terrenget, i Østensjødalen som er den grunnleggende faktor for bosettingen. Matjorden er dannet på marine leiravsetninger da isen trakk seg tilbake ved istidens slutt.

Heller ikke Østensjø gård (gnr. 146) på østsiden av vannet eller Abildsø gård (gnr. 160) på vestsiden kan sees. Begge disse gårdene var trolig bebodd før år 800. Tallberget, 157 moh., nord for Abildsø gård kan skimtes. Helt i nord kan, som nevnt, Ryen varde og Brannfjell skimtes, 205 moh. Nærmeste gård i nordøst er Skullerud gård (gnr. 168). Mot sydvest har vi Bakkeløkka gård, bruk nr. 2 under Leirskallen (gnr.180) og litt mer mot vest Nordstrandplataået og Munkerud gård, (gnr. 181), i dag ikke synlig fra bygdeborgen.

Gårdene Nordre og Søndre Dal (gnr. 169) ligger rett sør for Midtåsen. Her finner vi også Brenna husmannsplass under Dal (bnr.2), nå småhusbebyggelse. Mortensrud (gnr. 179) og Lofsrud (gnr. 178) ligger også i nærheten.

I øst-vest retning renner Ljanselva fra Nøklevann, gjennom Skullerudkrysset, Leirskallen, via Hauketo og videre mot Bundefjorden.

Langs Ljanselva nedstrøms Skullerudkrysset må middelaldergårdene Leirskallen (gnr. 180),

Hauketo (gnr.186), Ljabru (gnr. 184) og Ljan (gnr. 185) nevnes. På høyden vest for Midtåsen har vi allerede nevnt Munkerud (gnr. 181), trolig drevet av munkene på Hovedøya. Disse gårdene kan ha hatt tidlig bosetting, noen kanskje før år 1000. I kulturminneregisteret er det flere arkeologiske bosettingsfunn langs Ljanselva, særlig nær utløpet av Ljanselva ved Fiskevollbukta. Distansen i luftlinje fra Midtåsen til fjorden er ca. 3 km.

Langs Ljanselva oppstrøms var det trolig rundt Nøklevann fem gårder som kan ha vært ryddet i middelalderen. Rustad, Bråten, Skraperud, Jørgensrud og Bremsrud. Ved Elvåga har vi skriftlig dokumentasjon på en middelaldergård. Disse gårdene kan ha ført til en viss ferdsel i middelalderen, men lite nyryddet etter Svartedauden.

Ferdelsveier

Foten av Midtåsen ligger inntil «Vinterveien» i vest som ble offisielt veinavn i bydel Søndre Nordstrand fra 1985, turvei langs Dalsbekken sør for Ljanselva til Klemetsrud. Vinterveien er en delstrekning på veifaret som kommer fra Østensjøvannet og myrområdet Langmåsan, beskrevet i Sverre-sagaen, nå kalt Abildsømyra.

Sommerveien er registrert ved Skøyengårdene (nå Skøyen allé) over Østensjø gård (nå Val-

borgs vei), forbi Bogerud gård, via Rustadsaga og videre gjennom Østmarka til Enebakk kirke. Valborgs vei over Østensjø gård er av byantikvaren merket med skilt som bl.a. forteller at veien er dokumentert i skriftlige kilder fra 1100-tallet, men den kan trolig dateres tilbake til jernalderen. Vinterveien gjennom Østmarka avvek noe fra rideveien, med trasé over vann og myrstrekninger, på 1700 og 1800-tal-

Byantikvaren har satt opp skilt ved den gamle ferdelsveien (nå Valborgs vei) fra middelalder/jernalder ved Østensjø gård.

*Christian Størmer med
metallsøker på platået på
Midtåsen.*

let gjerne kalt for Plankeveien, da hester med sleder i stort omfang fraktet planker fra sagene i Enebakk til bordtomtene i Kristiania. Veien over Østensjø gård har avgreninger til Bogerud, Langerud og Skullerud med forbindelse til sommerveien som kom fra Abildsø. Ved Ljanselva møtes sommer og vintervei. Det er flere veifar med forgreninger både på øst- og vestsiden av Østensjøvannet.

Vi fikk dermed to markante veitraseer. Sommerveier gikk høyere i terrenget, vinterveier over myrer og vann. Det gikk også en gammel ferdselsvei på østsiden av Midtåsen som knyttet området ved plassen Smeden under Skullerud til Dal gård. Generelt må vi kunne si at veisystemet utviklet seg i takt med rydding av nye gårder. Det omfattende veinettet i området mente Reidar Fønnebø i boka Oldtidsveier, slep og kongeveger, hadde forbindelse med bygdeborgen på Midtåsen.

Midtåsen i det arkeologiske landskap

Kulturminnebasen Askeladden har en rekke registreringer langs gamle ferdselsveier, eller i nær tilknytning til disse, som forteller om bosetting i den periode vi kan anta at bygdeborgen var i drift. Jernaldergraver er vanligste kulturminne, hvorav for noen har vi datering basert på C-14 analyse. Vi tar her med de vik-

tigste, men også noen typologiske.

Nord for Midtåsen

Ved Skøyen allé 12-14, gnr. 144, bnr. 1651/1672 åpnet Byantikvaren i 2014 7 sjakter, hvor det ble gjort funn i to av sjaktene i form av fire kokegropene. C14 analyser daterer tidsspennet for kokegropene fra 435- 945 e.Kr., det vil si yngre jernalder og tidlig vikingtid, men byantikvaren velger å tidsbestemme til jernalder og vikingtid, fordi kokegropene identifiseres som enkeltminner under jernaldergravens lokalitet ID76651, ca. 15 meter nord for kokegropene. (Byantikvarens saksnummer 13/1787).

I 2010 gjennomførte Byantikvaren en registrering i Peter Aas vei 33. Det ble påvist en ildgrop/ildsted (ID141012) datert til romertid (0 – 400 e.Kr.) som viser at det har vært bosetting over lengre tid når det sammenlignes med funnene i Skøyen allé 14. Avstanden er ca. 150 meter mellom de to funnsteder. På Nordre Skøyen gård, nordvest for Peter Aas vei 33, er det registrert en gravhaug (ID76650) fra jernalder. Gravhaugene, kokegropene og ildstedet/ildgropen ligger alle på samme høyderagg, rundt 145 moh. Disse må sees i sammenheng med hverandre og vitner om utstrakt aktivitet i området i jernalderen. Byantikvaren legger til at den gamle oldtidsveien mellom Enebakk og Oslo har gått i

samme trasé som dagens Skøyen allé. Altså med forgrening forbi Midtåsen.

Tallberget og Eikelunden

På Tallberget vest for Østensjøvannet er det et jernaldergravfelt (ID 41902-1) med 5 sikre graver og flere usikre. Nordvest for gravfeltet er det samlet mange steiner, men det er ikke mulig å avgjøre hva dette er. Gravfeltet i Eikelunden (ID76664-1), en liten kolle vest for Tallberget, (i Askeladden kalt Skuronnveien – Tallberget 2), er det påvist tre sikre graver pluss en steinsetting. På en befaring med professor Heid Gjølstein Resi og konservator Kjellaug Hov fra Kulturhistorisk museum 1. november 2009, ble gravene i Eikelunden datert til jernalder, typologisk trolig fra 0-1000 e.Kr. Etter all steinen som var benyttet på Tallberget ble det antydnet at gravfeltet på Tallberget trolig var noe eldre, kanskje eldre jernalder, muligens inn i bronsealder.

Østensjø gård, gravhaug og løsfunn av steinøkser

Vest for hovedhuset på Nordre Østensjø er det en jernaldergravhaug (ID70412-1). Den er ikke arkeologisk undersøkt. Funn av steinalderøkser på jordene til Østensjø gård kan tyde på at det har vært drevet jordbruk ved Østensjøvannet fra yngre steinalder, omkring 2.500 år f.Kr.

I Håkon Håkonssons saga beskrives et slag på

Mjøsa i 1222 mellom birkebeinerne og ribbungene. Ribbungenes sveitehøvding Audun Austansjø falt i slaget. Det er derfor rimelig å anta at Østensjø gård var en storgård med innflytelse på denne tiden. Trolig også i lang tid før det omtalte slag.

Hulvei og gravfelt ved Langerud sykehjem

Over høydedraget ved Langerud sykehjem finner vi rester av en oldtidsvei til Enebakk, trolig med forbindelse til veifaret på vestsiden av Midtåsen. Langs veien er det et gravfelt med 9 gravrøyser (ID70418-1) fra romersk jernalder (0 – 400 e.Kr.). Dette ble opplyst på en vandring med arkeolog Tom Bloch-Nakkerud fra Kulturhistorisk museum 17. juni 1997. I Askeladden er det oppgitt bronsealder-jernalder.

På Søndre Langerud gård er det et gravminne (ID140220-1) datert til jernalder.

I 1998 ble det funnet to kullbiter i oldtidsveien nord for hulveien ved Langerud sykehjem som ble C-14 datert til 1070 +/- 65 år, altså på slutten av vikingtid (ref. Mydland 1998 i boka Oldtidveier, slep og Kongeveger av Reidar Fønnebø, 2004).

Nær toppen av Bakkehavnfjellet er det to gravrøyser fra jernalder (ID 169352-1) på vestsiden av stien/oldtidsveien som må antas å være del

Som en kuriositet krysser T-banen til Mortensrud Vintervegen og går gjennom Midtåsen.

*Sett fra sørsiden stiger
Midtåsen rett opp fra
bebyggelsen.*

av samme veistykket ved Langerud sykehjem.

Sør for Midtåsen

Kulturminnesøk fra Dal gård og sørover har registreringer av både stolpehull, kokegroper, dyrkingsspor og løsfunn, som vitner om både bosetting og aktivitet som kan knyttes til bygdeborgens funksjonstid. Det skal også ha vært gjort oldfunn på noen av gårdene (personlig meddelt av gårdbruker, men funn ikke innlevert). Veien videre sørover er godt beskrevet og har hatt forbindelse med veisystemet i Follo. Nærmeste registrerte bygdeborg i sør er Søndre Ås ved Rosenholm, på grensen mellom Oslo og Nordre Follo.

Etter Askeladden er det langt flere jernaldergraver i området rundt Østensjøvannet og langs ferdselsveiene nord for Midtåsen enn vi finner i området umiddelbart sør for Midtåsen. Gode jordbruksforhold er trolig den viktigste årsaken. Og med det mer rikdom, kanskje også makt.

Vest for Midtåsen

Middelaldergårdene i vest har langt fra like gode jordbruksforhold som rundt Østensjøvannet. I kulturminneregisteret er det flere arkeologiske bosettingsfunn langs Ljanselva, særlig nær utløpet ved Fiskevollbukta. Flere partier langs Ljanselva er noe kronglete, men

fullt fremkommelig, særlig i dag på godt anlagte stier. Adkomst til sjøen fra bygdeborgene var en viktig faktor å klarlegge i Vestfold. Distansen i luftlinje fra Midtåsen til fjorden er som nevnt ca. 3 km.

Øst for Midtåsen

Ljanselvas kilder er Lutvann, via Nøklevann og Skraperudtjernet med flere tilførselsbekker.

Som nevnt regnes det med at det var fem middelaldergårder rundt Nøklevann før Svartedauden: Rustad, Bråten ved Nøklevannsvika, Skraperud øst for Skraperudtjern, Jørgensrud og Bremsrud på østsiden av Nøklevann. Om tidligere bosetting vet vi ingen ting.

Ved Elvåga, vassdraget øst for Nøklevann, lå middelaldergården Elvåga. I den norrøne mytologien (Edda) fortelles det at jotnen Hyme bodde øst for Elvåga, som var grense mellom menneskenes og jotnenes verden. Elvåga-navnet, som er sammensatt av «él» (byge, i overført betydning strid, kamp) og «vágr» (sjø), er derfor utvilsomt svært gammelt og må være gitt av menneskene som bodde i Oslodalen. (Lokalhistoriewiki.no). Øst for Elvåga skulle man ikke gå. «Han bor aust for Elivåger, klokingen Hyme, ved himmelens ende», heter det i Hymeskvadet (strofe 5), i Eddadikt, etter bokmåloversettelsen til Ludvig Holm-Olsen, professor i norrøn

filologi.

I biskop Eysteins jordebok fra 1396, Den røde bok, er Elvåga Guddalr – Elvåga Guddalen - nevnt. Det antas at Mariholtet ble gjenryddet på ødegården Elvågas grunn. Vi kan spekulere på om navnet «Elvåga i Gudedalen», trolig et mytologisk navn, oppstått i en tid som vi finner igjen i Eddadiktningen. Fra Elvågas vestlige bredd så man over til en skummel utmark, grensen mellom den siviliserte verden og det ukjente, der jotnene bodde. Dessuten har Elvåga-vassdraget dannet grensen mellom Osloherad og Akershus fra de eldste tider. Det faller sammen med den eldste allmenningsgrense i øst.

Elvåga ligger ca. 4 km i luftlinje fra Midtåsen. Kan dagens gode turvei fra Skullerudkrysset til Gullsmeden ved Elvåga ha vært et gammelt veifar? Mariholtet ved Elvåga må også tas med i denne sammenheng med mulig veifar fra Nøklevann. Bosetting før middelalder har vi ingen opplysninger om, annet enn fra Eddadiktningen.

I boka om Nordre Skøyen hovedgård gjennom 600 år er det antatt at utmarken til gården strakte seg over Haukåsen, dvs. mot Elvåga. Tanken om at gården Elvåga ble reist i Skøyen gårds utmark i førkristen tid virker ikke usannsynlig. På slutten av 1600-tallet fikk Skøyen tilleggsjord fra gårdene Østby og Solberg vi ikke kan stedfeste hvor lå. Dersom gården Solberg har navn etter det som antas å være «solbergingsstedet» for urgården Skøyen kan man se dette i en rituell kontekst. Navnet Skøyens første ledd er uavklart, mens siste ledd henviser til at det er en «vingård», altså en gård muligens fra begynnelsen av vår tidsregning. En omdiskutert teori er at førsteleddet i Skøyen henviser til den norrøne guden Skade, vinterens, jordens og jaktens gudinne.

I Eddadiktningen, særlig i heltediktene, møter vi historiske personer fra folkevandringstiden og romertiden som vitner om kulturelle forbindelser med land i det sentrale og sørlige Europa. Folk i Norden på den tiden var germanere med et språk som trolig gjorde kulturutveksling mu-

lig. Likhet i verseformen i diktningene taler tydelig om kontakt og impulser. (Germanerne, Mytene, historien, språket av professor Tore Janson). Opplysningen av det vest-romerske rike på 400-tallet var en urolig periode. Anlegg av bygdeborger i den tiden virker sannsynlig.

Lokalt aristokrati

I Bind 4 av Spydeberg Bygdebok, med undertittel Istid til Opplysningstid, utgitt i 2019, av Per Kristian Skulberg har betraktninger om bygdeborger i Østfold som bygger opp under det som er utredet om Midtåsen. Under kapittelet Rituelle landskap bringes det imidlertid inn et nytt element. En av Nordens fremste eksperter på borganlegg fra folkevandringstiden, Michael Olausen, trekkes frem med en artikkel fra 2008: «Når aristokratien flyttate opp på höjderna». Forfatteren anser borgene som en motesak for eliten.

Disse elitene hadde god kontakt med Romerriket og romerhæren eller handelsforbindelser med Romerriket. Borganleggene dukker opp i slutten av romertid, med tyngdepunkt på 400-tallet. Etter ca. 150 år forsvinner anleggene, noe som kan knyttes til katastrofen etter 536. (Klimakrisen som skapte hungersnød i kombinasjon med Den justinianske pesten). Olausen mener borganleggene har store symbolske og ideologiske manifestasjoner. De hadde en funksjon i et større fysisk og mentalt landskap, og den politiske makten var intimt forbundet med religiøs og rituell makt. Folkevandringstidens uroligheter kan likeså mye ha vært interne stridigheter om makt og posisjon som ytre fiender på vandring.

I en doktoravhandling i 2014 ved NMTU (omtalt i bygdeboken) om endringer i krigføring i Midt-Norge i perioden 100 – 900 og om sammenbruddet av Romerriket og bruken av nye våpen blant krigførende, fortelles det om bygging av borger i en alles kamp mot alle. Også i denne avhandlingen er det katastrofen etter 536 som setter en stopper med rene anarkitilstander.

På hjemmesiden til Frode Iversen finner vi en interessant og bredt anlagt analyse (2019) av

Fra nordsiden går det en sti opp mot bygdeborgen.

forholdet mellom folk, land og lovområder i Skandinavia i perioden 500 - 1350 basert på 170 000 jernaldergraver, 1700 bygdeborger og 130 kongsgårder i Sverige og Norge. Frode Iversens studie viser at det er en sammenheng mellom lovområder og tettheten av graver og bygdeborger i Norge og Sverige. Borgarting lovområde omfattet småkongedømmet Vingulmark i Viken der Midtåsen- og Østensjøområdet inngår. Analysen viser at Borgarting lovområde hadde stor tetthet av graver, bygdeborger og befolkning i perioden ca. 500 – 800. Stor befolkning gir ofte grunnlag for sosiale skillelinjer. Bygging av en borg er et stort prosjekt, neppe noe for småbønder. Det er derfor rimelig å regne med at det var den regionale elite som kunne organisere og bekoste et anlegg. Lidvikinger oppgis som navn på folket som bodde her og på vestsiden av Oslofjorden. Området rundt Østensjøvannet har relativt sett stor tetthet med graver som burde speile befolkningsgrunnlaget.

Maktlandskapet

Det politiske maktlandskapet på 500-tallet i Norden var delt opp i en rekke småriker som på 700-tallet var skrumpet inn til færre, men større enheter. UiO har lagt ut noen kart som illustrerer rikestrukturen. (Se: Frå alliansar med ringsverd til kongemakt - Norgeshistorie). Kan

vi tenke oss at Ljanselva rett under Midtåsen som en grensebekk mellom to områder i landskapet? Også Frode Iversens analyse av makstrukturen kan gi støtte til en slik mulighet.

Rundt Østensjøvannet var det god jord og store gårder. I tillegg til Østensjø er det tre vingårder Abildsø, Ryen og Skøyen som også ble ryddet tidlig. De andre gårdene vi kjenner i dag var, etter navnet, ennå ikke ryddet. Etter navnet å dømme er Østensjø eldst. Opprinnelig kan Østensjø ha vært en gård med utmarksinteresser lenger sør, kanskje mot Ljanselva. Også vingården Abildsø kan ha hatt interesser lenger sør. Østensjø gård kan ha vært den største og dermed den mektigste og rikeste gård i det som i middelalderen gikk under navnet Oslohverfi – Oslogrenda. Vi kan derfor tenke oss et territorielt interesseområde for Østensjø helt mot Ljanselva. For å beskytte gården mot angrep kan det ha vært militærstrategisk riktig å anlegge en bygdeborg på et egnet sted i god avstand fra gården. Vi kan også tenke oss Abildsø som mulig aktør. Ryen og Skøyen er de to andre fra samme tid som mulige borgbyggere, da kanskje sammen med Østensjø og Abildsø. En skanse mot inntrengere til den gode og fruktbare jorda. Midtåsen eller Mellomåsen forteller kanskje noe om strategisk beliggenhet. Plasseringen dekker mulige inn-

trengere fra fire retninger. Dette er selvsagt ren gjetning om et mulig situasjonsbilde i romertid/folkevandringstid.

I andre områder ligger bygdeborgene i en regelmessig spredning i landskapet som fører tanken til en betegnelse som «et beskyttelsesnett», noe som kan vitne om godt organisert samfunn. I deler av Akershus, viser Oslo nabo-kommuner Asker og Bærum i vest og Skedsmo i øst et mønster der bygdeborgene er samlet i grupper. På Kolsåstoppen i Bærum ligger det hele 4 borger, på Skaugumsåsen i Asker er det 2 og med en tredje på sydsiden av Semsvatnet og tre bygdeborger finnes nær hverandre i Skedsmo. (Nikolay nr. 57/1 – 1992). Vi har nevnt Vestfolds 53 borger og i Østfold er det rundt 70 bygdeborger.

På Blåsen i Stensparken er det utydelige rester etter en mur. Her lå trolig jernaldergården Stein som er forsvunnet, men navnet kan kanskje vise til den tidligere borgen. Det samme gjelder steds- og stasjonsnavnet Borgen ved Vestre Gravlund. Det meste i indre by er naturlig nok forsvunnet.

Med dette som bakgrunn, kan det ha vært flere bygdeborger i nærheten av Midtåsen? Vi har

nevnt Ryen varde og muligens Tallberget. På en høyde rett øst for Skullerud gård er det en samling stein som kan minne om rester etter et anlegg. Nå ligger store deler av det aktuelle området i Oslos byggesone, slik at flere mulige anlegg kan være utslettet ved vei- og boligbygging eller rett og slett fjernet uten å kjenne til at det kanskje var et kulturminne. Etter analysen til Frode Iversen kan vi godt anta at det var flere bygdeborger i området.

Bygdeborger som mystiske steder

Hva skjedde egentlig på høydedragene der murene ble satt opp? Den livlige debatten rundt bygdeborgenes opphav og funksjon gjør dem til ekstra mystiske steder.

Gjennom historien har ruinene fra bygdeborger blitt knyttet til sagn, noe som ga lokaliteten forklaring for lokalbefolkningen. Noen slike sagn ble til vandresagn og ofte forbundet med tyver og røvere. Et slikt sted finner vi i Østmarka på Tjuvstuåsen (Tjuvåsen) i Rælingen 340 moh. med god utsikt over Øyeren og store deler av Rælingen. Navnet skal åsen ha fått etter en hytte på toppen hvor røvere kunne sitte å ha oversikt over trafikken nede ved Øyeren. Herfra kunne de planlegge plyndringstokt mot forbipasserende bønder og andre veifarende, og så trekke seg

trykt tilbake til den uveisomt beliggende hytta, skriver Even Saugstad i Østmarka fra A til Å. Historien sier at hytta opprinnelig var en jernalderrøys eller bygdeborg hvor folk kunne skjule seg når fiender truet. Flere anlegg har fått navnet sitt knyttet til røvere, slik som Tjuvborgen i Ådalen og Røver'n ved Goksjø. Disse to har sagnomsuste beretninger. Den første om Tiril-Tove. (Hør gjerne noen av disse sagn på YouTube, lagt ut av UiO: Sagnomsuste bygdeborger - Norgeshistorie.

Det er ikke kjent at sagn var knyttet til Midtåsen. Derimot

I turguiden til Miljøprosjekt Ljanselva er det en skisse som viser adkomst fra Skullerudkrysset til bygdeborgen.

kjenner vi til at på 1930 og 1940-tallet var det et spennende sted for lek. Kjell Kristoffersen på Bakkeløkka har fortalt at han og andre gutter var godt kjent med ruinen de ofte lekte i. De klatret opp den bratte vestsiden fra Vinterveien og inntok bygdeborgen uten at de visste noe om dens historiske bakgrunn. Men at fantasien om det mystiske stedet fikk spillerom, kan det neppe være tvil om.

Sammenfatning - funksjoner og datering

Hvordan anlegget på Midtåsen skal tolkes vil, som for bygdeborger ellers, fortsatt være en forskningsoppgave. Etter flere befaringer, sist med professor Frode Iversen ved Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, 28. mai 2020 sammen med arkeolog Frode Ciljan Jakobsen fra Østensjø historielag, var det enighet om at murrestene på Midtåsen er et typisk uttrykk for et forsvarsanlegg, i likhet med mange andre anlegg Frode Iversen hadde besøkt. Samme konklusjon ble trukket av arkeolog Christian Henrik Lindh, som skrev sin mastergradsoppgave om Vestfolds 53 bygdeborger i 2018, etter befaring til Midtåsen høsten 2019. Likhetspunktene er mange, men om bygdeborgene hadde en overordnet militær-strategisk funksjon er uklart. I denne sammenheng kan vi ikke se bort fra at Midtåsen-anlegget har vært i drift i perioder med forskjellig utnyttelse. Ombygging fra en funksjon til en annen er også en mulighet.

Fra bygdeborgene i Vestfold ble de fleste tolket til å dekke flere funksjoner. Midtåsens beliggenhet og utforming går som nevnt primært i retning av en forsvarsfunksjon, men vi må også inkludere tilfluktfunksjonen fra folk på gårdene i nærområdet. Ser vi på ferdselsveiene kan borgen også ha vært et anlegg for overvåking av ferdsel. Ferdselsveier er en faktor som i stor grad er felles for de ca. 400 påviste bygdeborger i Norge. Særlig veien vest for Midtåsen som forbinder Østensjøområdet med bygdene sørover er naturlig å trekke inn i denne vurderingen. Tenker vi oss Ljanselva som en grenselv kan borgen også ha tjent som en grensepost. Midtåsen kan ha vært et sentralt kryss i flere sammenhenger. Gjetninger om at den eldste gården Østensjø sammen med de tre vingårdene Abild-

sø, Ryen og Skøyen rundt Østensjøvannet bygde en borg på et strategisk sted mot inntrengere, kan være en mulig forklaring.

Tidsfastsettelsen må vurderes ut fra at anleggets driftstid kan strekke seg over en lengre periode med forskjellige funksjoner avhengig av ytre forhold. Under befaringene ble bronsealder nærmest utelukket, helleristninger og skålgroper er ikke påvist i det aktuelle området. Eldre jernalder (500 f.Kr. – 500 e.Kr.) er oppgitt i kulturminnedatabasen Askeladden. Legger vi de siste C-14 analyser til grunn for kokegro-pene, ildstedet og jernaldergravene i området ved Skøyengårdene med nærhet til veitraseen sørover, kan bygdeborgen ha hatt funksjoner fra begynnelsen av vår tidsregning til slutten av 900-tallet. Den mest urolige tiden må antas å ha vært fra rundt 400-tallet da det vestromerske riket gikk i oppløsning. Altså overgangen mel-

Riksantikvarens beskrivelse av Midtåsen, kulturminne-ID 80121-1:

Bygdeborgen ligger på åsens N-lige del, hvor det er et naturlig begrenset bergområde, avgrenset mot N av en ca. 3m høy knaus som danner et brystvern. Mot N og NV har knausen bratt fall, der er en isskurt flate med litt mose og lav. Ø for knausen et lavere parti hvor det kommer en sti opp fra N, her er et 2-3m høyt relativt bratt fall. Videre N-over danner åsen en tunge med slakt fall mot N og bratte sider mot Ø og V. Det er lett adkomst fra denne kanten. I N-skråningen, nederst i den delen hvor berget går i dagen, og hvor den bratte skråningen på Ø-siden begynner, ligger 2 parallele, usikre murrester, steinene ligger spredt i nokså bratt helling. Borgen har bratt fall både mot V og Ø, til dels stup, og de delvis blanke svaene har gitt nok vern. Borgen avsluttes mot S mot en liten senkning som går på tvers av åsen i retning VNV-ØSØ. Her er det tydelig mur, den går i en bue og er ca. 20m lang, bygd av både større og mindre, dels skarpkantete stein. Muren er rast ned skråningen mot S og er nå flere meter bred. Mot V ligger den oppå berget. Helt i SØ murrester 2-3m lavere i ca. 3m lengde. Meget utrast. Senkningen fortsetter som en avsats på V-siden av knausen som muren ligger på, og det er tydelig mur tvers over passasjen noen meter nederfor hovedmurens NV-ende. Det er nesten kontinuitet mellom murene. Denne muren er 10-12m lang NNV-SSØ. Ingen spor etter vann inne på borgområdet.

lom romertid/folkevandringstid (0-400/400-550). Flere folkegrupper var på vandring som medførte strid om territorier. Vi kan gjette mye,

men uten nærmere undersøkelser må vi nok greie oss med det vi har forsøkt å antyde til nå.

Kilder:

- *Bygdeborger i Vestfold. Symbolikk, skikk og bruk belyst ved lokaliseringsanalyse.* Christian Henrik Lindh. Masteroppgave i arkeologi 2018. UiO: Institutt for arkeologi, konservering og historie. Det humanistiske fakultet.
- *Knut Sprauten og Alf Lystad: Historien om Nordre Skøyen Hovedgård gjennom 600 år.* Historieutvalget for Nordre Skøyen Hovedgård 1985.
- *Østmarka fra A til Å, Even Saugstad, Frie Fuglers Forlag 2000.*
- *Sarabråten – godset i skogen, Even Saugstad, Frie Fuglers Forlag 2016.*
- *Sør i Aker, Søndre Aker Historielag. Årbok 1982.* Lise Henriksen. Gårdsbosetningen i Søndre Aker i eldre tid.
- *Sør i Aker, Søndre Aker Historielag. Årbok 2005.* Lise Henriksen: *Gammel bosetting ved Nøklvann og Elvåga i Østmarka.*
- *En nyopptdaget bygdeborg ved Maridalsvannet av konsulent Kjellaug Hov, Universitetets Oldsaksamling, Nicolay nr. 57/1 1992.*
- *Bygdeborgen på Storaberget gir innsyn og turopplevelser av arkeolog Sveinung Bang-Andersen, frá haug ok heiðni nr. 2 2018, Rogaland Arkeologiske Forening.*
- *Bygd som borg - eller til annet formål? av arkeolog Sveinung Bang-Andersen, frá haug ok heiðni nr. 4 2018, Rogaland Arkeologiske Forening.*
- *Fantastiske Marka: 5 turer til bygdeborger i Oslomarka.* Blogg av Martin Kvist, 9. juni 2020.
- *Turguide- Ljanselva miljøpark. Miljøprosjekt Ljanselva og Oslo Elveforum. Oslo 2018.*
- *Rapport fra arkeologisk utgraving i bygdeborg Kiste, 31/60, Siljan, Telemark, Ingrid Ystgaard. Kulturhistorisk museum, Oslo 2005.*
- *Spydeberg bygdebok. Det skjedde i Spydeberg. Istid til opplysningstid. Bind 4. Per Kristian Skulberg. Spydeberg Bygdebokkomité 2019.*
- *Frode Iversen 2019: Between Tribe and Kingdom – People, Land and Law in Scandza AD 500-1350. Avaldsnesprosjektet. iversen-2020-between-tribe-and-kingdom-scandza-500-1350.pdf (uio.no)*
- *Akersgårder. Hovedbølenes eierrekker, Henning Sollied. Akers Sogneselskap 1947.*
- *Store norske leksikon og Wikipedia.*
- *Kulturminnedatabasen Askeladden.*

En kortversjon av artikkelen om bygdeborgen på Midtåsen sto i Rundt vannet nr. 18, september 2020 og i Sothøna nr. 61, desember 2020.

Sølvskatten på Teisen

Forfatter: Roger Pihl

Teisenskatten er utstilt på Kulturhistorisk museum. Foto: Kulturhistorisk museum, UiO/ Eirik Irgens Johnsen

En stor sølvskatt ble funnet på Teisen sommeren 1844, samme år som Oscar 1 ble konge i Sve- rige -Norge, og overraskelsen var nok stor for eieren av gården. Ikke over kroningen, men hvor mye edelt matell kunne det ligge på tomta hans? Skatten kunne han ikke beholde, den ble be- hørig registrert og havnet i utstilling på Historisk museum der den rettmessig hører hjemme.

Det sies at skatten ble funnet fordi de oppdaget noen gamle hustufter på Teisen gård, like nord for der Solvang ligger i dag, og begynte å rote rundt i hustuftene. Allerede her foreligger en seiglivet misforståelse – for ble den funnet på Teisen gård eller ble den funnet like nord for Solvang? Sannheten er at det vi kjenner som Solvang, ikke høyblokka, men den gamle, store sveitservillaen som måtte vike plass for høy- blokka, er den opprinnelige Teisen gård. Og det vi kjenner som Teisen går i dag, der barnehagen holdt hus helt til nylig, het i 1844 Teisen Eng. Følgelig ble skatten trolig funnet nord for Sol- vang, den opprinnelige Teisen gård.

Hustuftene vitnet om at huset øyensynlig var brent ned, og de fant en sølvskatt på 514,7 gram. Skatten ble gravet ned i midten av det 10. år- hundre, omtrent på Håkon 1 Adelsteinsforstes

tid. Han er bedre kjent som Håkon den gode, var sønn av Harald Hårfagre og tjenestekvinnen Tora Mosterstang. Håkon var norsk konge fra 930-årene til sin død i 961, etter at han ble såret i slaget ved Fitjar. Det var urolige tider i landet, for sønnene til Eirik Blodøks ønsket å ta tilbake det kongedømmet faren deres var fordrevet fra. De fikk støtte av danskekongen Harald Blåtann, dessuten kjempet Gunnhild-sønnene og små- konger av Hårfagre-ætten om herredømmet i området med hærtog, snikmord, vold og list. Livet som småbonde på Teisen i vikingtiden kunne med andre ord være farefullt og lite for- utsigelig, så da var det nok tryggest å grave alt av verdi ned i bakken og ikke fortelle en levende sjel hvor eller hva du gravde ned. Det gjaldt bare å huske det selv.

Skatten består av 16 kufiske mynter, 7 armrin-

Kufisk mynt fra Teisen-funnet

ger av sølv, en sølvbarre. Kufiske mynter er en betegnelse på eldre arabiske mynter med innskrifter i kufisk skrift. De kufiske gullmyntene kalles dinarer, sølvmyntene heter dirhem og kobbermynten fels, flertall fulus. Kufiske mynter er som regel billedløse og bare forsynt med skrift, som sitater fra Koranen, pregeår og vanligvis også myntherrens og pregestedets navn. Vi lar oss lett fascinere av de eksotiske myntene, men den reelle skatten er sølvsmykkene. I Norge hadde vi naturalhusholdning til langt opp på 1800-tallet, så penger spilte liten rolle for vi betalte skatter og skylder si smør, mel, fisk, salt og den slags.

Kufiske mynter ble brukt i tidlig europeisk middelalder som et vanlig betalingsmiddel, blant annet i Sørøst-Europa. Store mengder fant veien til Norden, hvor det særlig på Gotland er gjort betydelige funn av kufiske dirhem. Innskriftene er viktige historiske kilder, ikke minst på grunn av de eksakte kronologiske opplysningene. De kufiske skattefunnene i Russland og Norden har betydning for handelshistorien på 800- og 900-tallet, fordi myntskattene markerer handelsveiene fra de arabiske rikene i Asia gjennom Russland til Norden.

Går vi enda lenger tilbake i tid, til år 638 evt, treffer vi kalifen Omar, eller Umar ibn al-Khattab som var hans fulle navn, like sør for Bagdad ved elven Tigris. Kufa ble kalifatets hovedstad fra pr 750 til 762 evt. Umar ble utpekt som kalif av sin forgjenger, Abu Bakr-al Siddiq, den første Kalif. I løpet av Umars tiårige kalifat la han grunnlaget for et muslimsk verdensrike. Umar

var en betydelig hærfører og statsmann og utpekte fremragende hærførere. Den bysantinske hæren ble knust i slaget ved Yarmuk i 636, og to år senere var Antiokia, Jerusalem, Damaskus og hele det syriske området under arabisk kontroll. Den periske (sasanidiske) hæren ble overvunnet, og slaget ved Nihavand i 641 førte til det persiske rikets fall. Umar ble også bygrunnlegger: I 638 ble to militærbaser opprettet i sør-Irak, Basra og Kufa, som snart ble blomstrende byer med et levende kunstnerisk og intellektuelt liv. Erobringen av Egypt var fullført i 642 og militærbasen Fusat ble opphavet til byen Kairo. Umar la forholdene til rette for utviklingen av et islamsk rettssystem og de første islamske dommere ble utpekt. Umar sørget også for statskontorer som ivaretok statens løpende saker, og det ble laget et statlig system for å ivareta ikke-muslimers rettigheter og plikter. Under Umars kalifat ble også den nye, islamske tidsregningen introdusert.

Det er altså fra byen Kufa den spesielle arabiske skrift - kufisk skrift stammer, og også navnet på de eldre arabiske myntene. Gull, sølv og kobbermyntene, dinar, dirhem og fels, var billed-

C1143 Armringer fra Teisen; fra katalogteksten som er skrevet 1844, "af samme Vidde, dannet af tvende Ringe, hver for sig igjen sammensnoet af to Sølvstænger, tyndere mod Enden end paa Midten og lukket ved Sammenknytning men disse to Ringe ere til begge Sider forbundne med hinanden ved en Indslyngning og danne saaledes et Helt"

løse, men forsynt med koransitater og pregeår i kufisk skrift. Kufiske mynter ble brukt som betalingsmiddel i tidlig middelalder, og viktige funn både i Norden og Russland markerer hvor handelsveiene gikk fra det arabiske riket. Myntene i Teisenskatten tilhører kjente myntgrupper: 6 av dem er kalifmynter fra abbasidene og 10 er fra samanidiske emirer i Korasan. Den yngste mynten i funnet har pregeåret som omregnet til kristen tidsregning svarer til år 919

Betalingssølv: her i blandt nålen til en kraftig ringnål, flere snodde tener og tråder fra hals- og armringer, samt avklipp av båndformede ringer og ring-lukker

evt, den eldste er fra 767-8 evt. Armringene er vakre, og laget av flettede sølvtråder. Metallet er ikke nettopp førsteklases, det er blandet ut, og irrer som vikingetidens sølvsmykker gjerne har en tendens til å gjøre. De kufiske dirhemene er av meget godt sølv.

Myntene var internasjonalt betalingsmiddel som hadde vandret en lang vei – trolig over Russland til Teisen. Kanskje de også var en tur innom Danmark på sin vei, for på Fyns Hoved er det også gjort funn av kufiske mynter. De må nødvendigvis ha brukt noen år på å komme hit, men så mange år trenger det ikke ha tatt. Alt før vikingetidens begynnelse omkring år 800 fantes det forbindelse mellom Skandinavia og sydøsteuropeiske land, nemlig på de store elvene i Russland. Det var naturlig at disse forbindelsesveiene hadde størst betydning for de østligste land i Skandinavia, særlig Sverige. Svenske vikinger dro på langfart gjennom Russland, og kom til handelsplasser som Novgorod, og helt til Bolgar ved Volga, kanskje også til Astrakhan i Volgadeltaet ved Det kaspiske Hav. Her traff de sikkert arabiske kjøpmenn som den gangen drev handel over hele Europa, ikke bare med sølv, men alle mulige varer fra den tidens kanskje høyest utviklede kultur. Hadde bonden på Teisen selv vært ved Det kaspiske hav og byttet eller ranet til seg skatten, kanskje? Eller i de sydlige delene av Spania, som var arabisk under vikingtiden? Etter 970 evt opphørte importen av kufiske mynter til Norge, og sølv fra Tyskland tok over samtidig som en omfattende myntproduksjon tok fatt i England.

Det er heller ikke brått sikkert at sølvskatten kom til Norge av handelsmessige årsaker, for vikingene plyndret og koloniserte i to hundre

år også og hadde fritt leide fordi den politiske organsieringen var svak. Skatten kunne med andre ord ha vært et ransutbytte. Olav Tryggvason og Olav Haraldsson den hellige reiste omkring og plyndret etter beste evne, tok slaver i England og solgte dem til arabere i Sevilla og skaffet seg på den måten enorme sølvmengder som ble brukt til å kjøpe innflytelse og makt i Norge. Lokale småkonger og andre betydningsfulle fikk stukket til seg gaver av sølv for å støtte opp under makten. Sikkert smart, alternativet tatt i betraktning.

Teisenskatten forteller om den kontakten som disktriktet måtte ha hatt en utenverdenen. Det er ikke bare spennende å tenke på, det forteller oss også at verden var ikke så stor den gangen heller. Og for den som måtte lure: Kufa er idag en liten by i Irak som i praksis har blitt en del av Stor-Najaf, et administrasjons- og handelssentrum 130 kilometer sør for Bagdad. Det moderne Kufa har liten betydning annet enn som en av fem irakiske byer med religiøs betydning for sjiaislam.

Og, hvis vi skal tillate oss å spekulere, kunne bonden på Teisen hatt forbindelse med godset på Nordre Skøyen og hærmannen på Austansjø? Kanskje skatten er et resultat av tidenes guttetur?

ABILDSØ

Tekst: Mathis Foto: Kire

Morgenposten - Lørdag 2. september 1939 Nr. 239

Byens omegn står stadig i forvandlingens tegn. Praktisk talt hvor en kommer, er det et eller annet som minner en om det ikke helt ukjente begrep som går inn under betegnelsen "utviklingen".

Oppover åssidene, i dalsenkningene og utover det som enda er igjen av det gamle Akers fete, fruktbare jorder, bukter nye veier sig, hus ved hus skyter i været, og om ikke lang tid ligger en ny funksisby der som en ytterlig tilvekst til det øvrige villa-Aker.

Det er ikke uten en følelse av savn en uforbederlig romantiker tenker sig det gamle, klassiske jordbruksstrøket Aker, bygden med de mange prektige eiendommer og likeså praktfulle omgivelser. Det eneste som har holdt sig uforandret er selve gård-navnene, som går igjen både på "villa-byene" og på enkelte veier.

Nu er det selvsagt bare av det gode at det bygges autostradaer, vann, kloakk, lys og tidsmessige boliger, for å nevne enkelte av de innretninger som naturlig hører hjemme i et moderne, velordnet samfunn, men det ligger unektelig en sannhet i de ordene en eldre, aktverdig Akersokning uttalte om den likeså omsiggripende som revolusjonerende utvikling:

"Er det mening i slikt? Her parselleres den ene eiendommen efter den annen og så er det jo nettop jorden vi skulle leve av!"

Og slik vil det også vedbli å være. Inntil selve "Marka" setter en stopper for enhver videre fremtreden og for alvor tvinger den i været i form av høibebyggelse. Og så lenge vil byens omeng være i besiddelse av det uavlatelig skiftende og uferdige preg et strøk i rivende utvikling nødvendigvis må få.

Det er slike betraktninger man kan hengi sig til, ikke minst når man en vakker dag dumper ned i en av Abildsøbussens myke, skinnstoler i den hensikt å begi sig ut og forvige noe av det gamle Aker som ennå eksisterer, hvilket i dette tilfelle vil si Abildsø.

Abildsøbussen vrir sig oppover Ryenbergveiens bratte skråninger. Oppover går det med korte, staccatolignende stønn fra motoren, mens Oslo og Loelvdalen gradvis synker under en. Det

er som å sitte i heliokopter, som skrur sig tilværs i elegante, spiralformede bevegelser.

Ved Ryen gård vider plutselig terrenget sig ut, store opdyrkede flater ligger foran en, i horisontal retning bærer det videre av sted over Ryensletten forbi Manglerud til Abildsø. – Det er det "lukkede" Aker som her åpner sig for en, en stille bortgjemt dal, en bygd i bygden, hvor Enebakkeveien ligger som et smalt bånd midt i dalbunnen i hele dens utstrekning fra Ryen til Klementsrud. Heller ingen vet hvad den heter denne vesle dalstrimmelen som kiler sig inn mellom Østmarka og Nordstrands- og Bekkelagshøgda utenom selve Nordstrand som den tilhører.

Det har en imponerende beliggenhet, det gamle høvdingsete, der det ruver i centrum av den idylliske dalsenkningen omkring Østensjøvannet, noe bl. a. Østmarktravere og andre som har "gjort" dalen ikke har kunnet undgå å legge merke til.

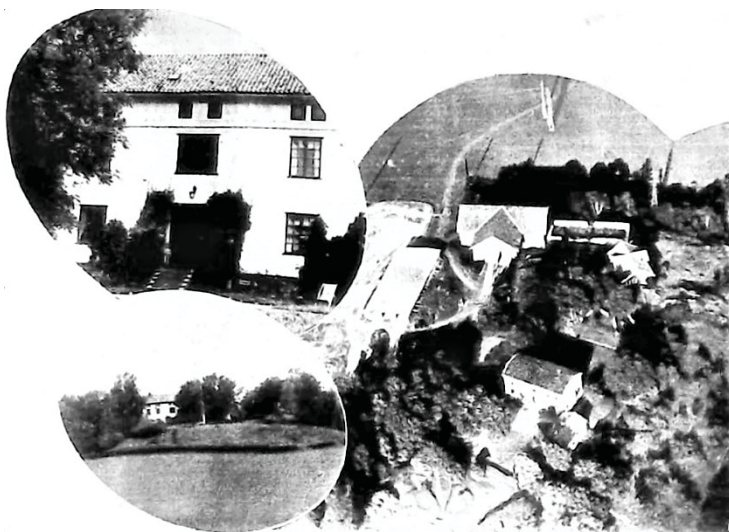
Ingen ting kan virke mer tiltrekkende enn en velstelt norsk bondegård. Ingenting er heller sannere når en ved Høgdaveien får det første inntrykket av den store, hvite hovedbygningen på Abildsø Hovedgård, halvt skjult bak alleen, som for øvrig forekommer an å være adskillig lenger enn alleer flest.

Men det er ikke bare den gamle ærverdige alleen som virker ved sine dimensjoner, her har man for eksempel det veldige tuntreet som det må sine tre (3) mann til for å favne rundt, eller for å nevne det kjempemessige pæretreet som innehar den for pæretreer så sjeldne alder av omkring 250 år.

Det er en egen stemning ved dette forunderlige, gammeldagse miljøet, som overkjøpet ikke befinner sig mer enn en snau halvmilen fra Oslos, en betagende ro og stillhet legger sig som balsam på et rastløst og oppjaget bysinn. Det er i slike vakre

Det er en egen stemning ved dette forunderlige, gammeldagse miljøet, som overkjøpet ikke befinner sig mer enn en snau halvmilen fra Oslos, en betagende ro og stillhet legger sig som balsam på et rastløst og oppjaget bysinn. Det er i slike vakre

#1: Til høire finner vi Abildsø Hovedgård som den vi ser oppe fra skyene. (Tatt fra Morgenpostens fly – tillatt offentliggjort av Generalstaben).
Til venstre: Hovedgården ligger idyllisk innrammet av løvrike trær.
Øverst: Frodig vokser villvinen rundt inngangen

omgivelser fantasien får næring, inspirert av den fantastiske overdådighet som bare en ødsel natur kan opvise. Intet under at vår store dikter Olaf Bull i sin tid var årvisst sommergjest på Abildsø Hovedgård. –

Selve jordveien skriver sig selvsagt fra langt tilbake i tiden som det har vært drevet jordbruk i Norge, men først omkring 1150-årene hører vi at kanniken ved Domkapitlet i Oslo hadde Abildsø i Oslohverfi som præbende, d.v.s. disponerte over eiendommen avkastning eller inntekter. Videre finnes gården nevnt i biskop Eystens jordebok, hvilket vil si 1400-tallet.

I 1578 sees en Thomas Bagge å ha fått brev på “en Kronens Gaard i Agers Sogn udi Agershus Len liggendes, kaldes Abildsø, og den med fersk Sø der tillægges og al sin Eiendom og rette Tilleggelse have, nyde, bruge og selv besidde, indtil vi annerledes derom tilsige, dog saa at han skal udminde dem, som paa samme gaard boe, og aarligen give slig Leding, Landskyld og anden Rettighed, som der pleier og bør af at gange”.

Noen år senere fikk samme Thomas Bagge brev på inntil videre å beholde Abildsø, “som han nu selv ibor, kvit og fri, uden al Land(gilde), Egt, Arbeide, Skyldserferd og al anden Tynge deraf at gjøre og give”.

I 1630 bygslet dr. Peder Alfsen, Kristianias første praktiserende læge, Abildsø for 30 daler (skyld 1 1/8 pd. Malt) men gleden blev ikke av lang varighet for allerede året efter kom han som lagmann til Trondheim.

Før utgangen av det 17. århundre hadde man så smått begynt å anlegge hager og ved en besiktigelsesforretning på Abildsø i 1686 omtales både rips og stikkelsbær der samtidig som det klages over at plankegjerdet rundt hagen var i en dårlig forfatning.

I 1663 blev Abildsø av kronen solgt til den rike assessor i overhoffretten, Knut Frandsen, som også var eier av Nesøen, Kjørebo og Lysaker. Fra ham gikk gården over i rittmester Aug. Brockdorffs eie som i 1686 pantsatte både Abildsø, Haslefet og Langerud til major, senere oberstløytnant Paul Mathiesen for 400 rd. Og 3 år senere solgte det hele til den kjente oberst P. J. Wilster som hadde gården til 1720, da den kom i oberst, senere general Michael Sundts eie.

Om baron Woldemar Løvendal, som var statholder i Norge i årene 1710-1712, forteller den samtidige Carl Deichmann at Løvendal hadde en “amour” med en frøken Wilster som han traff på et karneval på Hovedøya hvor hun forestillet en hyrdinne; de blev “usynlige for en tid” og siden reiste hun bort; men “hendes Capot opfandtes ved Abildsø ved vandet, ligesom hun hadde gjort av med sig selv”.

En annen versjon av historien går ut på at det var ingen ringere enn vår berømte sjøhelt Tordenskiold som hadde forstyrrt den unge frøken Wilsters hjertefred. Under en fest på Abildsø, hvor også Tordenskiold var tilstede, var det at frøken Wilster

plutselig forsvant mens gjestene moret sig som best, og etterpå fant man klærne hennes ved Østensjøvannet. Det hele var imidlertid fingert.

Efter hvad det berettes var det først en tid senere og da ved Marstrand at den unge dame hadde sett sitt snitt til å berøve sig selv livet.

Ballsalen på Abildsø står den dag i dag som på Tordenskiolds tid, det samme er tilfelle med de to tilstøtende selskapsrummene som vender mot Østensjøvannet.

Det er i disse rummene de mest selvsomme vesener fremdeles skal huses. Det fortelles at en frue på gården i lengst

henfaren tid drømte at hun så sin mann komme tilbake fra krigen med hodet under armen. Dessverre viste det sig at hun var sanndrømt. Det avr i alle fall ikke lenge før hun mottok den triste underretning at hennes mann var falt, drept av en kanonkule.

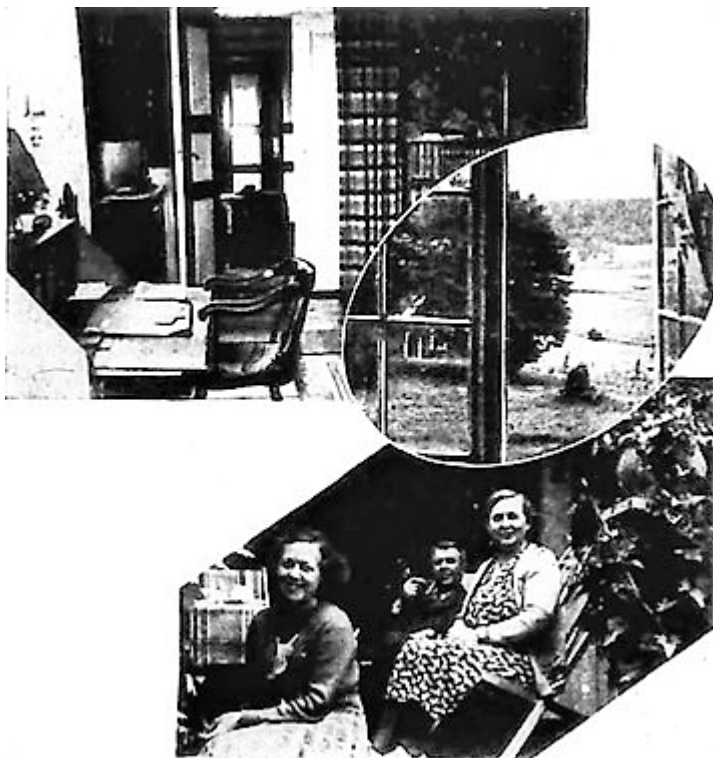
Av senere eiere kan nevnes den kjente kaptein D. H. Brochmann som døde i 1828.

Efter ham kom Abildsø i den grunnrike von Trepkas eie. Denne var en mer enn almindelig flott anlagt mann som bl. a. hadde i sinne å bygge en trapp av det pureste sølv foran hovedinngangen. Det hele blev imidlertid bare med ideen. Lenge før sølvtrappen blev virkelighet var det ikke mer igjen av von Trepkas formue.

#2: Øverst titter vi inn i den gamle salen hvor Tordenskiold i gamle dager svang sig i dansen.

I ovalen: Et blick ut av vinduet mot Østensjøvannet.

Nederst: Gårdbruker Gustafson med frue og datter i en rolig stund på verandatrappen mellem blomster og løv.

Den som mer enn noen annen kom til å sette sitt preg på Abildsø var Fredrik Vetlesen som sammen med bror Nils drev gården etter von Trepka. Han var en foregangsmann og opprettet i 1844 på Abildsø landets første landbruksskole, Akershus Amts Landbruksskole, som imidlertid blev nedlagt i 1862. I Vetlesens tid hadde Abildsø en besetning på ca. 100 kuer og 12-15 hester m.m.

I 1865 blev Abildsø landhusholdningsskole opprettet. I "Norsk Folkeblad" for 31. mars 1866 skriver en kirkesanger J. Olafsen etter et besøk følgende om skolen: "Skolen på Abildsø er opprettet efter Foranstaltning af Bestyrelsen for Akershus Amts Landhusholdningsselskab og nyder Bidrag, dels af dette Selskab, dels av Akers Sparebank og dels af Christians Amt. Dens Maal er at uddanne Bondejenter til kristelige og dygtige Husmødre. Den ledes af en Husmoder, fru Vetlesen, og hendes 2de Døtre, uden saavidt jeg erfarede, noen Bistand af mandlig Lærerhjelp der, naar den kan undgaaes, visselig ai alene er overflødig, men også mindre tjenlig".

Videre skriver han: "Jeg hører til dem, der efter egen Erfaring sætter saare liden Pris paa Skoleplaner, især naar det gjælder kvindelig uddannelse. Bestyres Skolen af dygtige Folk, vil Livet i Skolen danne Planen, ikke Planen Livet. Brilliante Examenener og andre Børneudstillinger bevise ikke hvad og hvorledes her er undervist, det gjør først selve Livet med Vorherre som Examinator".

Skolen hadde 8 elever som bl. a. hadde å "rede sin Seng, lappe sine Klæder og holde sitt værelse i Puds og Pynt".

Skolen blev senere fortsatt på Berger i Asker av fru Mina Vetlesens datter.

Efter Vetlesen kom Abildsø i 1890 i gårdbruker Carl Gustafsons eie. Som sin forgjenger nød Gustafson ry som en fremragende jordbruker. Han drev «rent» bondebruk på god gammel vis med en besetning på 50-60 svenske kuer samtidig som han også en tid forpaktet Østensjø gård. Hver jul blev det slaktet en ku, en kalv og tre griser til bruk på gården. De daglige melketransporter til byen var ikke mindre enn på 500 liter. I 1914 overtok den nuværende eier Gustaf Gustafson gården efter sin far.-

I den forrige eiers tid blev det utvist stor gjestfrihet efter god, gammel mønster på den gamle Akersgård. Abildsø var stedet hvor den såkalte "Akersadel" ofe kom sammen til fest, dels fordi vertskapet selv likte å more seg, dels fordi det her var en sann overflod av plass. Som eksempel kan nevnes at når de første hestene svinget inn på gårdsplassen under den årlige kaneferdene var de siste så vidt kommet inn i alleen ved Enebakkveien.

Foruten restene av et gammelt brennevinbrenneri ved Østensjøvannet finnes også en gammel gravhaug på eiendommen. Gravhaugen blev for en del år siden gravd op i håp om at den skulde inneholde en eller annen verdifull skatt. Resultatet blev imidlertid annerledes enn ventet, nemlig en del spyd, skjold samt sverd som blev lagt tilbake i haugen igjen. Abildsø Hovedgård var i sin tid på ca. 1000 mål innmark og ca. 2000 mål skog strakte sig helt fra Søndre Manglerud til Skullerud og fra Østensjøvannet til Bekkelagshøgda, mens arealet nu utgjør ca. 400 mål innmark og en del skog.

Som et eksempel på bondeyrkets tilbakegang i det før så rike og mektige jordbruksstrøk Aker kan nevnes at "bestningen" på Abildsø Hovedgård i dag utgjør sier og skriver 1 – en – hest og to kuer, mens hele avlingen går til Hippodromens ca. 600 gangere.

Hovedbygningen på Abildsø Hovedgård er sannsynligvis ikke bare Akers men også en av landets eldste bebodde trebygninger, opført i såkalt chefsgårdstil i to etasjer i 1668 av en dansk statholder eller embedsmann. Den er på ca. 220 kvm. og inneholder 16 værelser. Grunnmuren er på sine steder av op til to meters tykkelse og fra kjelleren fører en underjordisk gang.

Mens den gammelnorske formen på Abildsø var Apaldåsen (av apaldr, epletre) er det sannsynlig at navnet senere er fordansket og derved fått endelsen ø, Apalshøie (Apalhaug) som igjen er blitt til Abildsø.

En dag på den gamle Akersgård, i den ærverdige hovedbygning, på markene og i det vesle holtet ved Østensjøvannet, hvor en flokk av skogens vevre vilt, rådyrene, har innrettet sin egen fredelige dyrepark, er en opplevelse.

Det høit besugne gamle Aker er ingen myte. Virkelighetsnær lyser det en i møte, mens utviklingen stormer videre frem i en utstrekning som aldri før.

Abildsø hovedgård er ikke mindre enn et kulturhistorisk monument av en overordentlig verdi, og Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring har da også hatt oppmerksomheten henvendt på den gamle Akersgård for eventuelt å få den restaurert og fredet, men her som ellers er det de nødvendige midler som har manglet. Så meget er dog gjort for å få denne sjeldne kulturskatt bevart at Akers reguleringsråd i appropriert reguleringsplan av 1925 har besluttet at gården med omkringliggende areal eller hage for fremtiden ikke skal bebygges. Mathis.

*#3 Høiavlingen har vært særlig rik i år – og de lange høihengene venter bare på sol – mere sol.
Til høire: Jernhesten på "gress" utenfor låven.*

På sporet etter Anna Colbjørnsdatter og Jonas Ramus

-eiere av Østensjø gård på 1600 og 1700-tallet

Leif-Dan Birkemoe

I gravkjelleren på Norderhov kirke står det to kister som det i 300 år har vært knyttet særlig interesse til, ikke bare på Ringerike, men også på landsbasis. De gravlagte hadde i sin tid også vært eiere av Østensjø gård. I 2002 ble det gjennomført en antropologisk-vitenskapelig undersøkelse ledet av Per Holck, professor i anatomi, av de to mumifiserte skikkelsene for om mulig å bestemme identiteten. Ved 300 års markeringen av slaget ved Norderhov kirke i 2016 ble det åpnet en utstilling på Ringerike museum.

«Anna ber om å få sende sin tjenestepike er ærend» er teksten til et maleri i «Svenskestua» der Anna ber oberst Löwen om tjenestepiken Kathrine kunne få gå og hente eddik til maten. Egentlig hensikt var å varsle de norske styrker. Historien er trukket i tvil.

Besøk på slutten av 1940-tallet

Helt frem til begynnelsen av 1950-tallet var kistene utstyrt med glasslokk og offentlig tilgjengelig. Fra et besøk med mine foreldre på slutten av 1940-tallet, som 10-11 åring, kan jeg godt huske det som ble sagt å være de mumifiserte skikkelsene til sokneprest Jonas Ramus (1649-

1718) og hans hustru Anna Colbjørnsdatter (ca. 1665-1736) der de lå med brunt lerretsaktig ansikt og foldede hender. Trangt var det å komme ned trappen under kirkegulvet der en lampe lyste opp gravkammeret. Litt skummelt, men samtidig spennende og uvanlig at to flere hundre år gamle mennesker kunne beskes.

Anna Colbjørnsdatter (ca. 1665-1736), portrettmaleri fra 1701, malt da hun var 34 år, viser en vakker og mørkhåret kvinne med regelmessige trekk og med et blikk som synes å granske tilskueren. Håret er høyt satt opp etter barokkens mote. Og hun bærer et perlekjede over en utringet kjole. (Bildetekst fra utstillingen).

Spesielt Anna Colbjørnsdatter er i tradisjonen nevnt som «heltinne» fra en tid da Sverige var fienden under Den store nordiske krig 1709-1720. At hun og hennes slekt hadde vært eiere av Østensjø gård skulle det gå mange år før jeg ble kjent med.

Slaget på Norderhov i 1716

Begge personene har blitt mye omtalt i det rike tradisjonsstoffet som knytter seg til slaget som fant sted natten til 29. mars 1716 under Karl XIIIs felttog mot Christiania og Akershus festning da en avdeling svenske soldater slo leir rundt Norderhov prestegård i forbindelse med et forsøk på å angripe Gjellebekk skanse.

I forbindelse med 300 års markeringen for slaget på Norderhov prestegård ble det på Ringerike museum i 2016 åpnet en egen utstilling om Karl XIIIs felttog. Heftet *Slaget på Norderhov 1716 – Anna Colbjørnsdatter og Jonas Ramus*, ble utgitt med omtale av felttoget og hendelsene på Norderhov spesielt. Om det virkelig er Jonas Ramus og Anna Colbjørnsdatter som ligger i gravkammeret har det gjennom mange år vært spekulert på, ikke minst som føl-

ge av skiftende eierskap til kirken og hvem som ble satt inn i kirkekrypten for senere å bli gravlagt ute på kirkegården. I 2002 ble det iverksatt en antropologisk-vitenskapelig undersøkelse av de to skikkelsene for om mulig å fremskaffe sikker identitet, ledet av Per Holck, professor i anatomi, som også er heftets forfatter. Ved 300 års markeringen for slaget på Norderhov ble undersøkelsen av identiteten igjen tatt frem.

Heltinnen

Selve hendelsen som gjorde Anna Colbjørnsdatter kjent for ettertiden kan kort oppsummeres slik da svenskene slo leir for natten på Norderhov prestegård og faren for nedbrenning av husene var en stor trussel:

Den 50-årige Anna Colbjørnsdatter tok saken i sin egen hånd. Svenskene ble tatt vel imot. Fikk de mat og drikke i overflod, ville de kanskje skåne det gjestfrie hus. I den krisesituasjon som hun befant seg i, var det ingen annen fornuftig løsning. All slags mat ble laget og øl og brennevin hentet frem. Inne i prestegårdens storstue, som siden er blitt kalt «Svenskestua», ble det dekket et herlig bord for offiserene. Gode og mette kunne de trette dragonene legge seg til å sove. Men utpå natten stormet en norsk hær-

Jonas Ramus (1649-1718), portrettmaleri fra 1701.

Rommet er kalt «Svensk-estua». Det var her Anna Colbjørnsdatter serverte de svenske offiserene. Fikk de mat og drikke i overflod, ville de kanskje skåne det gjestfrie hus.

avdeling overraskende inn på prestegården. Striden raste frem til daggry. Da var slaget tapt for svenskene. Karl XIIIs første forsøk på å falle Gjellebekk skanse i ryggen var totalt mislykket.

Fra Green til Ramus

Jonas Ramus kom fra en presteslekt med slektsnavnet Green. Prester den gang kunne gjerne latinisere sine navn, og slik ble det at «gren» ble oversatt til det latinske «ramus». Det var Daniel, far til Jonas, som tok i bruk den latinske varianten. Det passet jo bra at presteyrket i familien fortsatte. Kort før sin teologiske eksamen i København ble Jonas beskikket til kapellan hos sognepresten i Sørum på Romerike, den 18. november 1681. Sogneprest Colbjørn Torstenssøn var født på gården Arneberg i Hof i Solør i 1628, hvor hans far var lensmann. Colbjørn, heter det, trivdes med å bruke musklene når det trengtes. Han likte dessuten å eie jord og nøyde seg ikke med den avkastning som prestegården ga, men la under seg flere gårdsbruk, som ga han ekstrainntekt. Også hans brødre hadde solid økonomi, de drev som trelasthandlere og sagbrukseiere i Christiania.

Forfatterskap til Jonas Ramus

Kort etter ansettelsen som kapellan i Sørum giftet Jonas Ramus seg 32 år gammel med husets unge frøken, Anna Colbjørnsdatter Arneberg. Bryllupet sto den 8. februar 1682. Hun kan da neppe ha vært mer enn 15 år gammel, for alle

hennes fem barn ble født før hun fylte 20 år. Vi kjenner lite til detaljer omkring dette ekteskapet, men de to har åpenbart vært svært forskjellige, ikke bare i alder, men også menneskelig sett. Hun jordnær, han opptatt av boklige sysler. Han utga religiøse skrifter, der særlig ett skrift må ha blitt særlig populært og utkom i bortimot 20 opplag, både i Norge og Sverige, sist i 1888. «Hans historiske forfatterskap var omfattende, selv om han nok ble kritisert av fagfolkene i København for flere av sine bøker. Men Jonas Ramus var en lærd mann. I 1698 hadde han tatt magistergraden ved universitetet i København. Først etter hans død utkom «Norriges Kongers Historie» (utg.1719) som førte kongerekken frem til unionstiden, og i 1735 utkom «Norriges Beskrivelse». Tross kritikken må vi i dag huske at Jonas Ramus var den eneste i Norge som på den tid søkte å anskueliggjøre landets eldre kulturhistorie, fremme nasjonalfølelsen og å fremstille norgeshistorien fra begynnelsen og til sin egen samtid», forteller Per Holck.

Jonas Ramus hadde lenge vært sykkelig, uten at vi med sikkerhet vet hva årsaken var – noen kilder antyder at han led av revmatisme - og det nevnes at han under trefningen på prestegården var sengeliggende. Om det er riktig, har han i det minste vært i stand til samtidig å føre kirkeboken – selv for søndagen 29. mars 1716. Tradisjonen sier imidlertid at han skrekkslagen søkte tilflukt i kjelleren mens dette sto på, slik

Norsk dragon i rød uniform, utstilt på museet.

som den danske dikteren Adam Oehlenschläger (1779-1850) nevner i diktsyklusen «Norgesreisen» etter et besøk på Ringerike i 1833:

*«Han frygtsom var, i sin geistlige Stand
Men hun var Mand
Og dyktig Qvinde forresten*

*...«Da Svensken kom, han i Kjældren Krøb;
Men Blodet løb
Med Kraft i det qvindlige Hierte...»*

Uansett må hendelsen ha gått sterkt inn på ham og gitt ham sjokk som han vel aldri kom over. Alt året etter tok han avskjed som sogneprest og han døde i 1718, 68 år gammel. I en tingprotokoll i Riksarkivet får vi vite at han hadde dårlig «Førlighet og Ihukommelse» i ett års tid før sin død.

Jordnær, sterk og samlende

Mens Jonas Ramus tilsynelatende var mest opptatt av bøkene i sitt studerkammer, får vi inntrykk av fru Anna som en jordnær, sterk og samlende personlighet som holdt husets økonomi i

sine tøyler. «Hennes portrett fra 1701 i Norderhov kirke – malt da hun var ca. 34 år gammel – viser en vakker, mørkhåret kvinne i moden alder, med regelmessige, nesten «moderne» trekk og et blick som synes å granske tilskueren. Håret er høyt oppsatt etter barokkens mote. Hun har et perlekjede over en utringet kjole og holder en blomstervast i sin slanke hånd».

Østensjø gård i nær 70 år

Ekteparet hadde som nevnt fem barn. Moren overlevde dem alle. Mye er fortalt om barna, men vi skal her nøye oss med å nevne Daniel (1684-1727). Moren satt i uskiftet bo etter ektemannen som døde i 1718 og solgte Østensjø gård til sin bror Jacob Colbjørnsen. Alt to år senere i 1720 solgte Jacob Colbjørnsen gården til Annas sønn Daniel. Ved hans død i 1727 ble gården ved arv overført til moren, som igjen solgte den til brukeren Hågen Jenssøn i 1730. Da hadde Arnebergslekten eid Østensjø gård i nær 70 år (1663-1730).

Formuende dame

Anna ble en formuende dame på sine eldre

Svenske karolinere i blå og gul uniform, utstilt på museet.

På nordveggen i våpenhuset i Norderhov kirke henger det en gravplate til minne om Ramus-slekten.

I prestegårdens hage står et gedigent monument over Anna Colbjørnsdatter 1716, etter slaget på Norderhov.

dager. Hun eide alle sognets fire kirker: Norderhov, Haug, Lunner og Vik, som Daniel hadde kjøpt på auksjon ved kong Frederik IVs salg av det norske kirkegodset i 1722. En rekke gårder eide hun også, bl.a. Gudsgården, hvor hun kom til å bo som gammel presteenke. Det fortelles at hun lånte ut penger til bygdens bønder, men brukte også penger til veldedige formål. «Hospitalet udi Christiania», dvs. Oslo hospital i Gamlebyen, som jo tilhørte Aker, altså i samme herred som Østensjø gård, fikk 300 riksdaler til de fattige ved hospitalet, ifølge hennes testamente.

Hovedarving ble datterdatteren, Anna Larsdatter, som på 19-årsdagen arvet 20 – 30 tusen riksdaler, dvs. et tosifret millionbeløp i vår tids penger.

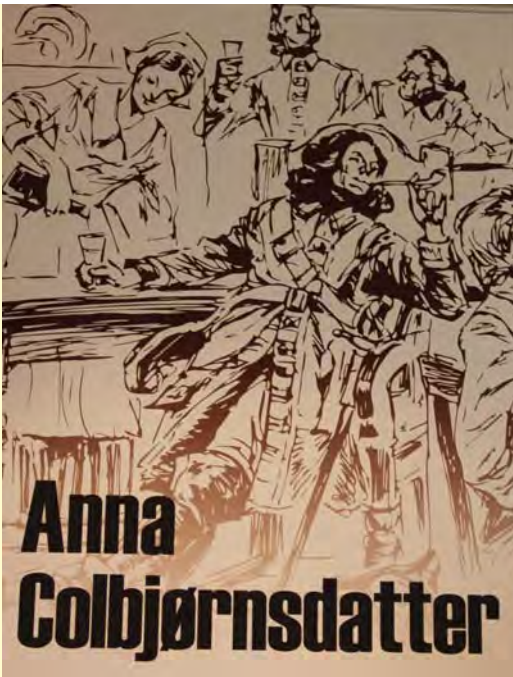
Antropologisk-vitenskapelig undersøkelse

I 1881-82 ble 10-12 kister flyttet. To kister lot man imidlertid bli stående igjen: det man mente var kistene etter presten Jonas Ramus og

Anna Colbjørnsdatter, som hadde en spesiell plass i Ringeriksbefolkningens bevissthet og historiefølelse. Rapporten fra undersøkelsene av de to mumifiserte skikkelsene er meget omfattende og forteller en del om helsetilstanden på dødstidspunktet, men også litt om deres plager i livet.

Glasslokkene ble fjernet først i 1956 og erstattet med vanlige lokk av tre, i samme stil og farge som kistene ellers.

I 1986 ble de to kistene under Norderhov kirke åpnet for en undersøkelse av skikkelsenes tenner og røntgenopptak ble gjort. Undersøkelsene viste at Anna Colbjørnsdatter må ha vært nærmest tannløs da hun døde, men Jonas Ramus har hatt sterkt slitte og kariøse tenner. Begge to må ha hatt betydelige og langvarige problemer med tannhelsen. Muligens kan det skyldes at overklassen fra slutten av 1600-tallet begynte å innføre sukker til Norge, og på den måten kom til å få dårligere tenner enn allmuebefolkningen

Romaner om Anna Colbjørnsdatter

Forfatter og lektor Berit Sagen Ramsfjell (født 1927) har skrevet to romaner om Anna Colbjørnsdatter. Fru Anna Ramus i 1988 og Stengt inne i 1990. Her får vi et møte med den levende fru Anna Ramus. I Skrift. no har hun skrevet følgende om bøkene: "Fru Anna Ramus" og "Stengt sinn", har som tidsramme den store nordiske krig. Men det er de menneskelige konfliktene som står i sentrum. Et tredje hovedmotiv som går igjen i alle romanene mine, er spørsmålet om hva kjærlighet er. Særlig gjelder det Anna Ramus-bøkene, der det er "den prøvede kjærlighet" som står i sentrum.

<<<Svenskene fikk rikelig med mat og drikke under oppholdet på prestegården 29. mars 1716.

Plakat fra utstillingen på Ringerike museum.

mange ganger.

Rimelig sannsynlighet

Ingen av dem har vært balsamert, men naturlig tørket i insektfrie omgivelser.

En absolutt sikker identifisering kunne man ha fått ved hjelp av DNA-analyse. Men Anna Colbjørnsdatters materielle linje opphører ved midten av 1900-tallet etter 8 generasjoner. Likevel er det så mange trekk ved de to i gravkjelleren at man med rimelig sannsynlighet kan si at det er levningene etter Jonas Ramus og Anna Colbjørnsdatter. Sammenligninger med portrettmaleriene fra 1701, som er meget nøyaktig utført, er også funnet å stemme overens. Begynnende øyetumor er et sterkt bevis på at bildet ikke er kunstfeil på maleriet. Anna Colbjørnsdatters portrett ble laget 35 år før hun døde. Ved direkte måling av ansiktsproporsjonene, både på maleriet og liket er det i noen grad overensstemmelse.

Helt sikker kan man derfor ikke være.

Kisten merket «Anna Colbjørnsdatter»

I heftet Slaget på Norderhov i 1716 Anna Colbjørnsdatter og Jonas Ramus av Per Holck finner vi en beskrivelse av påkledningen til lege-

met Anna Colbjørnsdatter:

«Legemet var iført et gulhvitt likskrud av et forholdsvis kraftig bomullsstoff med border. Det dekket bena og kroppen opp til halsen som et slags teppe, men var åpent på undersiden. I halsregionen var det formet som en krave som var lukket baktill. Likeledes var ermene åpne og mansjettene heftet sammen med nåler. Dette likskrudet var sydd med moderne maskinsøm og har åpenbart blitt anbragt i forbindelse med restaureringsarbeidene i 1950-årene, samtidig som kistenes glasslokk ble fjernet. Man unngikk å løsne nålene som holdt skrudet sammen. Legemet lå på et teppe av omtrent samme slags stoff, men sydd sammen av et par mindre biter.

Bibelen Anna Colbjørnsdatter kjøpte i 1711. Trykt i 1632.

Det var lagt over et lag stenull, som altså dannet underlaget og bunnen i kistefyllen.

Under likskrudet var kroppen bar, uten noen slags påkledning. Huden var pergamentaktig og stiv og dekket legemet fullstendig. Ikke noe sted var skjelettet synlig. Enkelte steder var det avtrykk av det opprinnelige liksvøpet som synes å ha dekket legemet helt, også under føttene, men ikke ansiktet. Huden var ellers uten tegn til angrep eller postmortal behandling av noe slag, og man kan derfor med sikkerhet benekte at vedkommende har blitt balsamert, også fordi dette ikke har vært kjent som gravskikk i Norge. Tilstanden skyldes i stedet en naturlig tør-

kingsprosess hvor legemet har ligget luftig og kjølig, trolig har vedkommende blitt bragt ned i gravkammeret kort tid etter døden. Det var ingen smykker eller andre gjenstander til stede på liket».

Det var en kongelig forordning for hvordan påkledning de døde skulle ha i kisten, iflg. en historiker. Beskrivelsen bekreftet riktig påkledning.

Det var disse levningene jeg fikk se på det litt skumle besøket i krypten for rundt 70 år siden. Intet kjente jeg den gang til om ekteparets forbindelse til Østensjø gård.

Utsnitt av kart over Østlandet 1716 i museets samling.

Kilder fra Ringerike museum:

- Trefninger på Hadeland og Ringerike under Den store nordiske krig 1709-1720 av Richard Richardsen. Udatert hefte fra Ringerike museum.
- Slaget på Norderhov i 1716. Anna Colbjørnsdatter og Jonas Ramus. Særtrykk fra Heftet Ringerike 2003. Forfatter: Per Holck.
- Heftet Ringerike 2016: Tre lokale krigshelter fra 1716 av Gudmund Bakke, side 8, Oppsnaippede svenske breve – fra soldater på norsk jord i 1716 av Sten Høyendahl, side 34, og «Låten svenskadn let då dei kom te Norderhov» av Olav Norheim, side 68.
- Heftet Ringerike 2017: Er det Anna som ligger i krypten? Av Frank Tverran, side 22.
- Besøk på Ringerike museum 13. juli 2016 ved 300-års markeringen for slaget på Norderhov prestegård 29. mars 1716 under Karl XII's felttog mot Christiania og Akershus festning.
- Se også om Østensjø gårds historie på ØVVs hjemmesider: ostensjovannet.no.
- Rundt vannet nr. 14, side 28: «Karl XII's hule» og eierne av Østensjø gård. Fra felttoget til Karl XII i mars 1716 og noen lokalhistoriske betraktninger av Leif-Dan Birkemoe.

Overlærer Johan Evje

om evakueringen på Østensjø skole panikkdagen 10. april 1940 –

frykten for alliert bombing av Oslo

Leif-Dan Birkemoe

I Arkivverkets digitale dokumentsamling har vi funnet en rapport til skolekontoret i Aker fra overlærer Johan Evje ved Østensjø skole om hendelsene 10. april 1940. Denne dagen er kalt for «Panikkdagen», dagen da det gikk rykter om at Oslo skulle bombes av allierte etter det tyske angrepet dagen før, 9. april. Mange flyktet i panikk ut i Marka eller til en av nabokommunene.

Høsten 1941 ønsket Skolekontoret i Aker en rapport, iht. rundskriv nr. 142/1941, om krigsbegivenhetene i april – juni 1940 fra skolene i Aker. Av dokumentene ser forespørselen ut til å være en del av en større innhenting av hendelser fra kommuner og fylker i Norge. For Johan Evjes del er det begivenhetene som inntraff 10. april og de neste to dagene han har valgt å trekke frem. En detaljert håndskrevet beretning forteller mye om utfordringene skolen plutselig sto overfor om morgenen 10. april 1940. Beretningen er datert 9. september 1941 med overskriften

Ad Evakuering 10/4

Ved 11-tiden hørte jeg en uvanlig dur av biler i veddeløpsfart. Jeg så ned på Østensjøveien, og så langt jeg øynet, var veien bokstavelig full av biler, - to og tre i bredden. Det gikk alt hva remmer og tøy kunne holde. Plutselig blir det stopp. En langt fremme i teten, hadde fått maskinskade og måtte stanse, og det brakte forvirring i hele rekken. Noen søkte å komme forbi, men snart var det en eneste mølje alt sammen. Folk sprang mot skogen, veien var overfylt og så la de i vei over jordene skjønt det lå enda meget snø der.

Skytes i grus klokken tolv

Jeg gikk ut og spurte den første og den beste hva som var på ferde. Jo, byen skulle skytes i grus klokken tolv. Alt levende måtte ut. Hva de ville i skogen? Redde livet, bare vekk, vekk. Dere kan da ikke være i skogen til natten! Det hadde de ikke tenkt på. Så sendte jeg vaktmesteren ned i veikrysset, og han sa de kunne få komme inn på skolen. I alt var 2 a 300 plassert i alle rommene, gymnastikksalen og klasseværelsene, håndgjerning og sløydrom, over alt hvor der fantes en kvadratmeter gulv, hadde folk slått seg ned. Bare skolekjøkkenet, og kontoret (mitt) hadde jeg avlåst.

Overlærer Johan Evje. Kilde: Østensjø lokalhistoriske bilder. Bilde-nr.: B20030053.

Spiste med god appetitt

Litt om senn la redselen seg noe og man begynte å ordne seg for fremtiden. De fleste hadde mat med seg, og så slo man seg sammen i grupper, de som kjente hverandre, og

spiste med god appetitt. Var det noen som manglet noe, så fikk de det av dem som hadde.

Mange familier var oppløst, far var her og mor hist, og ingen av dem visste hvor barna var henne. Men de «foreldreløse» fikk snart pleiemødre. Så de led ingen nød. Var der flere søsken

Panikkdagen 10.04.1940 på Oppsal utenfor kolonialbutikken til O. Jerpset. Kilde: Østensjø lokalhistoriske bilder. Bilde-nr.: B20050067.

sammen, tok de eldste seg av de små. Det var rørende utslag av omhu fra 12 eller 10-åringer, ja en var bare åtte og hadde en søster på to år som han ikke forlot et øyeblikk.

Spebarnet Maggi

En mor på 30 hadde et spebarn på 5 måneder og sin 80 år gamle mor med seg. Alle var takknemlige, alle var hjelpsomme, snart steg humøret noen grader, noen begynte å fortelle «nyheter» og de var mange og ofte merkverdige. Mannfolkene ville gjerne få seg en røyk inne hvor det var varmt, men de fleste fant seg i å måtte gå utenfor med pipe eller sigaretten.

Alle telefonlinjer var overbelastet

Ettermiddagen gikk fort. De som hadde mistet sine nærmeste, søkte å finne dem i telefonen. I køen for å slippe til ble lenger og lenger, og til slutt var alle linjer så overbelastet, at det stanset opp av seg selv. For som det slik var her var det naturligvis også alle andre steder. Det var håpløst å komme frem, men de fleste ga seg ikke, før jeg sent på kveld stengte døren.

Fra Vålerenga eller Kampen

Da de skulle gjøre seg i stand til natten var det noen som grudde seg for å sitte på en pult eller ligge på bare gulvet. Noen fyrte på høytrykk og, det var gloende varmt, så fryse skulle de ikke. Og de fleste var glad til. Ingen våget seg den kvelden til byen, skjønt de fleste bodde i utkanten, på Vålerenga eller Kampen, så de ikke hadde så langt hjem.

Ved 10-tiden tok vaktmesteren seg en runde gjennom alle rommene. Vi godsnakket litt med dem, advarte mot røyking og lys og sa godnatt. Bare på et rom var det ei kjerring som brukte munn for at det ikke var annet enn bare gulvet å ligge på. «De kom så uventet», sa jeg. «neste gang De vil besøke oss, skal De ringe opp i forveien, så skal De få eget rom med bad og oppvarming». Den falt i god jord, kjerringa ble utledd og holdt kjeften sin.

Lang dag

Etter en lang dag gikk jeg for å slå meg til ro. Jeg traff Petra i spisestuen, hun skulle ligge der, for pikeværelset hadde hun overlatt til kona med spebarnet og den gamle moren. Det var pene,

Panikkdagen refererer til den panikken som oppsto i Oslo og andre norske byer den 10. april 1940, da det gikk rykter om nært forestående alliert bombing. Det er ikke kjent hvordan ryktene oppsto, men i løpet av morgenen ble det spredt en historie om at byen skulle bombes innen kl. 12.00. Litt senere ble tidspunkt endret til 14.00. Dette utløste en masseflukt fra byen, med påfølgende problemer for forsyningene i området. Ryktene ble forsterket av meldinger på BBC og Sveriges Radio om at historiens største sjøslag sto utenfor norskekysten, og at det var bombefly og krigsskip på vei fra flere land.

Det er framfor alt Oslo som forbindes med begrepet «panikkdagen». I Oslo begynte folk å evakuere med de transportmidler de hadde. Biler ble fylt opp med folk, og det samme ble busser og trikker som skulle ut av byen.

Syklere ble tatt fram, og mange gikk til fots. De fleste forsøkte å komme seg ut i Oslomarka eller til en av nabokommunene. De fleste havnet på tilfeldige steder utenfor byen. Det var svært kaldt i april dagene 1940, og det hele var dårlig planlagt, så mange frøs. De hadde heller ikke med seg det de trengte for å varme mat, så det ble å spise kald hermetikk eller brød.

Utover ettermiddagen kom det opplysninger om at ingen hadde sett noen britiske fly. Dette spredte seg også som et rykte blant folk, og etter hvert begynte folk å vende hjem igjen. De fleste kom tilbake igjen samme dag eller i løpet av de neste to-tre dagene. Noen valgte nok også heller å bosette seg hos slektninger utenfor byen.

<https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Panikkdagen>

stillferdige mennesker. Vi kunne omtrent ikke høre der var folk og de trivdes visst også, for de ble boende der til krigen var langt forbi Lillehammer. På soveværelset fant jeg Maria i sengen med toåringen i fanget. Maria, det er kona mi. Hun hadde funnet den gråtende og gjennomvåt. Den åtteårige broren hadde nok passet Maggi, men han hadde ikke noe skift til henne – sto bare bedrøvet og så på. Mor gikk til naboen, badet og skiftet på vesla og la henne, men soveville hun ikke, bare smågråt. Så la mor seg selv med tulla i fanget og da sovnet hun straks. Så laget vi en annen seng til henne, og gikk til ro etter en lang dag – ulik alle andre vi hadde opplevd.

Men Bergmann, vaktmesteren, var ikke av klærne, hverken den natten, eller de par følgende. Det viste seg nødvendig, det var nok å passe på.

Bespisning

Neste morgen ble vi vekket halv seks. Det var gutten som ringte på og spurte hvordan det sto til med Maggi.

Denne dagen fikk styret i Sanitetsforeningen og lærerinnene ved skolen i stand

bespisning, - varm middag fra 5 og utover. Jo, de fikk avsetning. Det manglet ikke på det. Men som faren minsket, steg fordringene. Noen gikk på vanlig arbeid i byen, men vendte tilbake til skolen og den varme maten om kvelden og var ikke alltid så svært høflige heller. Et par hadde litt i hode og begynte å krangle med de andre.

Merkelig opplevelse

Den dagen hadde vi fått halm fra Skappel, bonden på S. Skøyen, og fra Sanitetsforeningen kom det madrasser, så nå fikk de gode sovesteder alle sammen. Men faren for å svi av det hele

Overlærerboligen på Østensjø skole 2014.

Kilde: Østensjø lokalhistoriske bilder. Bilde-nr. B2014213.

Østensjø skole 1930. Kilde: Østensjø lokalhistoriske bilder. Bilde-nr.: B20040204.

ble større. For vi merket tobakkslukket av og til, tross alle advarsler. Og da vi tredje natten kom inn i et rom og satte politiløkka på, og det viste seg at ikke alle lå i sin egen seng, så bestemte jeg meg for å avslutte gjestgiveriet dagen etter. Neste dag kom det for øvrig pr. radio ordre fra Deutsche Wehrmacht om at evakueringen skulle opphøre. De aller fleste var takknemlige og takket om og om igjen og en merkelig opplevelse ble avsluttet.

Innrykk over alt

I hjemmene og på gårdene rundt om hadde det vært innrykk over alt. De fleste steder sto alle dører åpne. Hos Pedersen, naboen vår, var det 34 den første natten. Og han og kona hans strevde natt og dag med å skaffe mat og natteleie. Vel-lokaler o.l. ble tatt i bruk, men det var kaldt, så de frøs svært. Bare en huseier skrøt av

at ingen slapp inn hos ham. Det var bare han og kona hans i hele huset. «Her banket de på hele dagen», sa han, «men jeg slapp ikke inn en eneste».

Johan Evje. Østensjø 9/9 41

Transskripsjon fra Johan Evjes håndskrevne brev til Aker skolekontor ved Leif-Dan Birkenmoe. Bl.a. er det satt inn underoverskrifter og teksten er forsiktig modernisert.

Brevet ble også gjengitt i Sothøna nr. 61, desember 2020.

Kilde:

- Aker Folkeskole – Rapport om krigsbegivenhetene til Aker skolekontor fra Østensjø skole; Arkivverket <https://media.digitalarkivet.no/view/110176/253>

Intervju med Tor Valstad

Intervjuer: Knut Helge Midtbø

Dette intervjuet med Tor Valstad ble gjort 21. oktober 2020 av Knut Helge Midtbø. Vi hadde mye å snakke om! Det er tatt opp som lydfil og deretter skrevet ut i et dokument. Dette er en forkorta versjon for trykking i Rundt vannet.

Tor Valstad er født 1. november 1943. Foreldrene Tullik og Knut Valstad var motstandsfolk under krigen. Knut Valstad ledet Milorg D13132 som spilte en viktig rolle øst i Oslo i siste del av krigen. Vi i historielaget ville gjerne intervjuer Tor om hva Tullik og Knut har etterlatt av papirer og nedtegnelser fra krigen, og om hva de har fortalt ham om hendelsene.

Tor hadde også en rolle i en dramatisk hendelse fra den siste krigsvinteren. 13. februar slo Gestapo til mot Milorg 13132. Knut Valstad var varslet og var på vei til Sverige på ski da Gestapo kom på døra til Tullik. Hun hadde Tor på armen. De hadde med seg en bakbundet Frank Olsen og ville vite hvor Knut var. Tor forteller i intervjuet nedenfor at Frank Olsen var sammen med Knuts søster Ella Valstad. Dette dokumenterer at Gestapo ikke bare var brutale, men at de tok i bruk svært utspekulerte metoder for å presse fram informasjon.

- Foreldrene dine var Tullik og Knut Valstad. Vi sitter i Ulsrudveien 25. Da du ble født høsten 1943. Hvor bodde dere da?
Det første halve året bodde vi hele familien på Bryn hovedgård. Jeg bodde sammen med mor og far, fars søster og min farmor. Vi flytta først til Ulsrudveien 16. Der var vi til om trent krigen var slutt. Så Ulsrudveien 21 og så her. Det skjedde i Ulsrudveien 16 det som var under krigen. Der var det butikk tidligere. Det er tre hus bortafor her.
- Faren din var på Geografisk oppmåling og kom inn i Hjemmefronten ganske tidlig?
Jeg vet ikke når, men jeg tror han var med veldig tidlig. Trolig allerede høsten 1941.
- Var han på Oppmålinga hele krigen?
Ikke etter høsten 1941
- Hvordan løste han det med inntekt?
Så mulig han beholdt inntekten sin. Jeg tror helst det
- Jeg sendte jeg deg det dokumentet som er skrevet av Per A. Hoel. Det heter Henry Gundersen in memoriam. Har noen kommentarer til det?
Jeg tenkte bare at det med Schwensens gate og Shells oljelager. Det var jo Knut med på å styre.
- Så han var med der? Men Henry Gundersen var åpenbart ikke med, for det er et bilde av

ham på taket av Oppmålinga med brannen i bakgrunnen. Hva har du hørt og hvor mye fortalte de deg?

Faren min fortalte meg lite om krigen. Det som kom fram var gjennom samtaler med andre hvor jeg var tilstede og husker. Så kommer det han fortalte Tullik som hun så fortalte videre til meg.

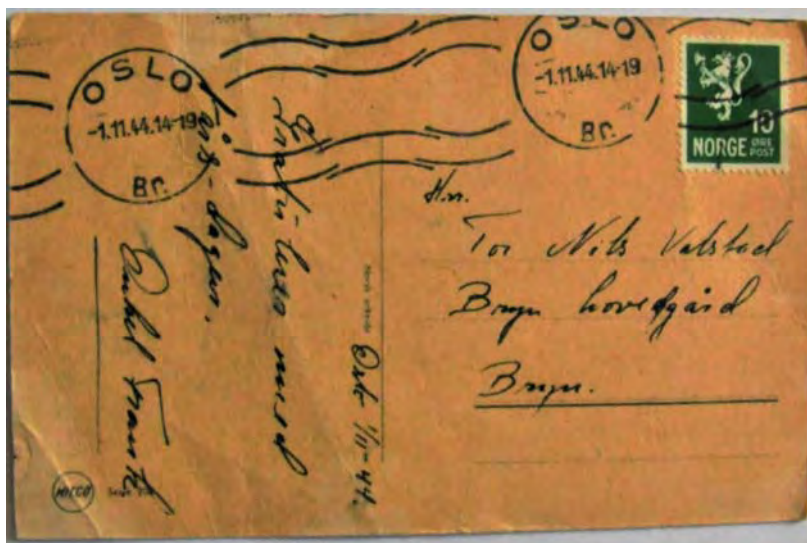
- Du har nevnt for meg at det var noe om at du var tilstede når han snakka med kjente fra Milorg. Er det noen navn du husker?
Ja han Jan Bålsrud var på besøk i Ulsrudveien 21. Han var innom da ble det snakk. Han tok av seg sokkene og vifta, jeg husker spesielt det da. Dette var jo på 40-tallet en eller annen gang . Og så han Max Manus var innom. Og det visste ikke jeg hvem de var, så det fikk jeg vite i ettertid. Mange andre også, mange fra troppen.
- Per Hoel eller noen av de andre som er nevnt i skriftet hans, husker du noe om dem? Per Hoel har vært i oppmålinga fram til Kartverket flytta til Hønefoss har jeg funnet ut og han døde i 2005.

Knut var jo aldri med til Hønefoss. Der Knut jobba husker jeg en Willy Sætre og et par andre som jeg har hatt kontakt med seinere i Kartverket . Jeg har jo kjent mange der, men hvis de ikke drev med kart og ikke drev med orientering hadde jeg lite med dem å gjøre.

- Bjørn Geirr Harsson har jo vært i Kartverket og var med til Hønefoss. Er det et navn som sier deg noe?
Ja, han kjenner jeg jo veldig godt. Han har vært her for å spørre min mor om en tildragelse som hendte i Oppmålinga. Det var kan du si et fingert tyveri som hendte under krigen. Min mor kunne ikke huske noen ting av det. Jeg tror hun aldri hadde vært involvert.
- I følge Per Hoel var det ganske mange aksjoner 13132 var involvert i, særlig etter nyttår. Han skriver også at Henry Gundersen var med på Grorud sommeren 1944. Vi nærmer oss dramatikken mot slutten av krigen. Har du hørt om noe av dette?
Milorg skulle egentlig ikke være med så mye i sånne operative, de skulle jo vente mest mulig til krigen var over og så gå inn og overta.

- Men, noen av dem var mer tiltakslystne enn andre.*
- 13. februar er den arrestasjonsdagen da Frank Olsen og mange andre ble arrestert. Både Adolf Bogstad og Arvid Hansen ble skutt. Du fortalte meg på telefon om at dere som familie kjente han godt.
Søsteren til Knut, Ella Valstad var sammen med Frank Olsen . Det var sjokk for henne også at han ble tatt da. I boka "Marka og krigen", der står det. Tullik har fortalt meg det også det for ikke så lenge siden. De brukte Frank Olsen for å ta Knut. Knut hadde fått en telefon, jeg vet ikke hvem det var fra, men sannsynligvis fra William Håke om at tyskerne var på vei. Han stakk mens moren min var igjen og rett etterpå kom de med Frank Olsen
 - Var dette den 13. februar?
Nei, det vet jeg ikke
 - Faren din var på vei til Sverige?
Han hadde dratt før på dagen
 - Det var jo et dramatisk og brutalt påfunn! Din mor røpet ikke noe?
Det var ikke noe å røpe.
 - Du sa i telefonen om disse hulene inne ved Skålsjøen. Da forsto jeg at du kjenner noe til disse hulene?
Ja, Skålsjøen var et område som Knut likte godt . Jeg snakket med en som heter Tore Langaard, en O-løper i Oppsal. Jeg ble vist den hula av min far mens vi hadde påskeferie. Da var jeg vel 11-12 år kanskje da viste han meg den hula. Tore Langaard var på tur med Knut Valstad senere, så han husker bedre hvor den var enn jeg.
 - Vi har snakka om Frank Olsen og han var da sammen med din fars søster. Du har et bursdagskort fra Frank?
Ja, det har jeg fra ett-årsdagen min i 1944 og er fra onkel Frank.
 - Vi vil gjerne få gjengi dette kortet i Rundt Vannet. Jeg takker for intervjuet.

Postkort sendt til Tor Valstad 01.11.1944. Teksten lyder: "Gratulerer med 1 års-dagen. Onkel Frank"

På leting etter spor etter Milorg ved Skålsjøen

Knut Helge Midtbø

Denne historien handler om leting etter Milorg-depoter ved Skålsjøen og begynte da jeg litt tilfeldig oppdag- et på nettet at kartgravør Henry Gundersen, en av de ni navnene på Milorg-støtten på Sarabråten, var hedra med en minne-plakett på Statens kartverk (tidligere Norges Geografiske oppmå- ling) på Hønefoss. Et besøk på Kartverket resulterte i at jeg fikk kopi av et minneskrift arbeidsplassen hans hadde gitt ut rett etter krigen. I arkivet hadde de også et fotoalbum knytta til minneskriftet og vi fikk kopier av dette albumet. Et utdrag fra minneskriftet er med her i egen ramme. Vi har også lagt det ut i sin helhet på hjemmesiden til historielaget. Nå ligger også alle bildene fra albumet på Digi- talmuseum søkbart på «Henry Gundersen».

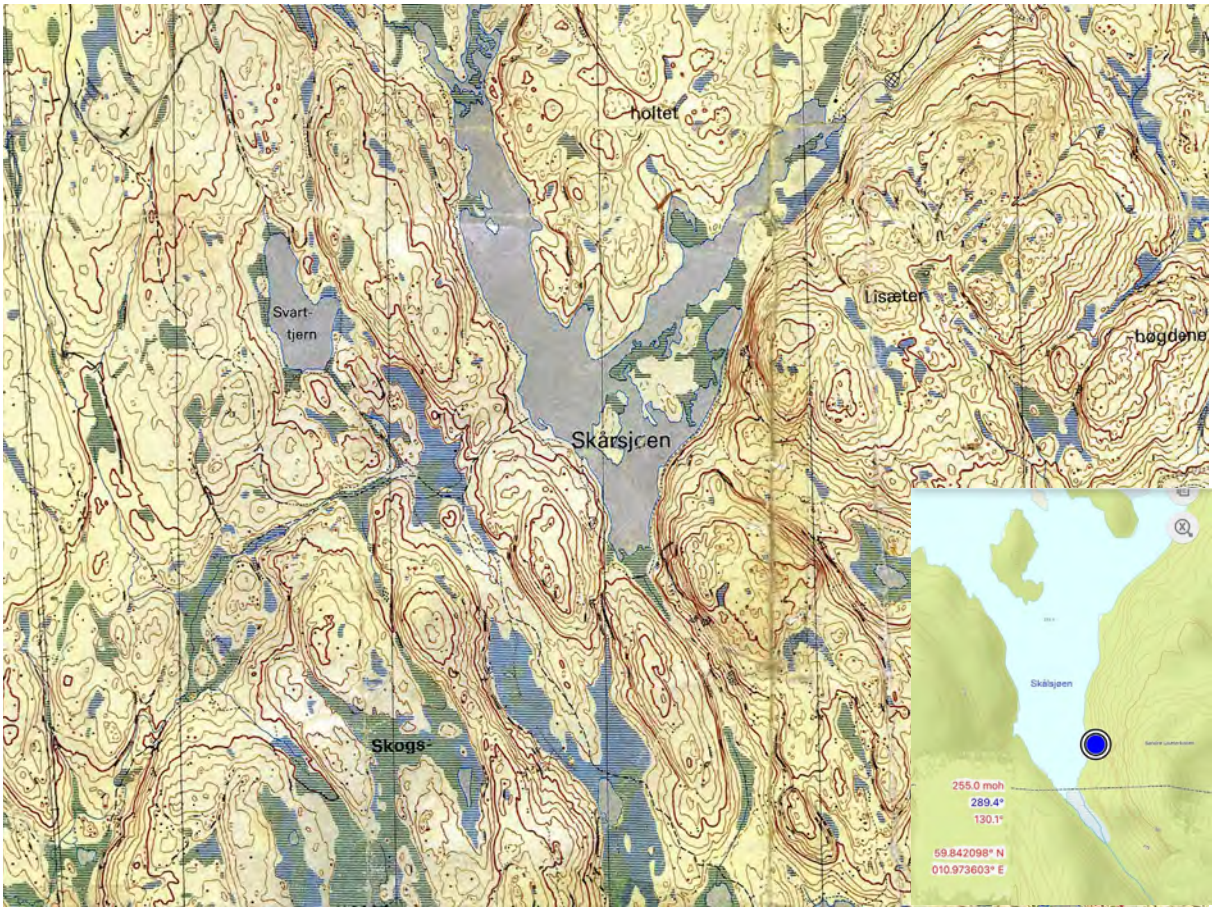
I Rundt vannet 18 skrev jeg en artikkel om Hen- ry Gundersen der jeg brukte minneskriftet og albumet som kilder. Per A. Hoel som er forfat- ter av skriftet, var ved Kartverket. De var begge med i samme Milorg-tropp. Jeg er fascinert av Hoels fortelling om at Gundersen hadde fortalt om depoter som han og Storm Weinholdt hadde etablert inne ved Skålsjøen. Jeg fant ikke andre kilder som drøfter disse depotene der inne da, men nysgjerrigheten min var vakt.

Jeg har også skrevet i Rundt vannet om Milorg-

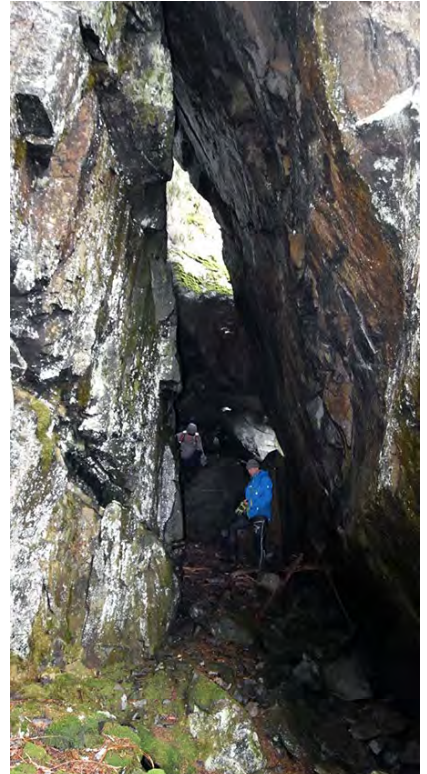
bautaaen på Sarabråten og hendelsene rundt arrestasjonene og drapene 13. februar 1945 og henrettelsene på Akershus 17. mars. For å følge opp den historien kontakta jeg Tor Valstad, søn- nen til Tullik og Knut Valstad. Knut Valstad var troppssjef i Milorg 13132. Tor Valstad er født i 1943 og er selv en del av den dramatiske for- tellingen fra den siste krigsvinteren. Knut Val- stad fikk varsel på arrestasjonsdagen i februar, dro gjennom Østmarka og kom seg til Sverige. Noen få dager seinere fikk Tullik Valstad besøk av Gestapo som hadde med seg en bakkundet Frank Olsen. Tullik hadde lille Tor på armen. Gestapo ville vite hvor Knut Valstad var. Hun skal ha svart at hun ikke ante hva mannen drev på med. Jeg intervjuet i oktober 2020 Tor om hans minner om krigen, om hva foreldrene har fortalt og hvem han har møtt gjennom foreldre- nes Milorg-bakgrunn. Intervjuet tar historielag- et vare på som dokumentasjon. Utdrag er med i en egen artikkel i denne årboka.

Tor Valstad fortalte meg at han hadde vært i et depot ved Skålsjøen sammen med faren sin om vinteren i 10-årsalderen. Faren fortalte den gan- gen at her hadde troppen lagra utstyr. Tor men- ner å huske at det fortsatt lå igjen noe utstyr der. Tor fortalte at hans skole- og orienteringsvenn, Tore Langaard, ved et annet høve på omtrent samme tid hadde fått høre om dette depotet av Knut. Tore forteller: «Jeg var sammen med Knut Valstad nord i Skålsjøen. Han pekte ut Søndre Li- seterkollen og fortalte at våpnene var gjemt ved foten av kollen syd i vannet. Jeg tror også han sa i ura, men det kan være eterrasjonalisering»

Orienteringskart utgitt i 1976 av O-gruppa ved Standard Telefon og Kabelfabrikk A/S - Plot: Norgeskart.no

Vi hadde nå noe nytt å bygge på. Tor og Tore mente at denne hula burde vi kunne finne. Vi avtalte derfor en tur inn dit for å lete.

Vi venta til våren og 12. mai 2021 og var et lag på fem stykker, klare for å ta oss inn til Skålsjøen. Tor Valstad, Tore Langaard og Lars Rogstad (leder i Sarabråtens venner) starta fra Kjærmåsan mens redaktøren vår, Frode Jakobsen, og jeg starta fra Bysetermåsan. Lars Rogstad hadde vært her inne året før sammen med Egil Engen. Egil hadde tatt bilde av et skjul eller en hule bak en stor helle, og markert den på et kart vi hadde med oss. Det er innfelt på det store kartet.

Første del av turen var været mot oss. Det var høljregn med lyn og torden, men det ga seg da vi nådde Skålsjøen. Ved demningen sør i Skålsjøen møttes vi. Tor og Tore var klare på at depotet Knut Valstad hadde pekt ut lå i åssida rett øst for demningen. Klatring rundt noen steinblokker førte opp dit. Det er det samme skjulet som Egil Engen hadde fotografert året før. Det er et stort rom som ligger bak en svært stor heller som står lent inn mot fjellet. Bildene viser dimensjonene, og sier også noe om hva den kunne brukes til. Vi fant ikke spor etter lagring der oppe. Både Tore og Tor er sikre på at det var dette stedet Knut Valstad hadde pekt ut for dem.

Andre depoter ved Skålsjøen?

Inspirert av finlesing av minneskriftet til Henry Gundersen har vi fått dokumentert at Milorg ledet av Knut Valstad hadde minst et depot i åsen rett øst for demningen ved Skålsjøen. Det ligger under søndre Liseterkollen. Per Hoel (se ramme) refererer det Henry Gundersen har fortalt, men gir ikke inntrykk av sjøl å ha sett disse depotene. Det er elementer i beskrivelsen som at de lå under Vælsåsen, at det var et nett av huler og at det var vanskelig å finne inngangen som ikke passer helt med det skjulet under helleren vi fant. I Milorg hadde de nok annet å tenke på enn å være nøyte med stedsnavnene. Nyttan av å

*Hulebilde side 1: Erik Engen høsten 2020
Forrige side: Frode Ciljan Jakobsen 12.05.2012*

..... Ellers hadde han, som vi andre, det året meget slit med opprettelse av depoter for matvarer, sanitetsmaterieell og våpen inne i Østmarka. Under Vælsåsen ved Skålsjøen fant han og Storm et depot som tyskerne kunne lete seg enda grønnere etter, og aldri finne. Med godt skjulte innganger lå det her et nett av huler, som sikkert ikke et menneske visste om, og dette ble vårt hoved-depot og endepunktet for mange strabasiose «kløvturer».

Sommeren 1944 hadde troppen så god utdanning og var så godt organisert som det kunne kreves. Flere av guttene ble f. eks. benyttet som instruktører for andre grupper i distriktet, og instruerte ofte folk som sto langt over dem i grad, i bruk av moderne sabotasjevåpen. Troppen fikk nå den ærefulle oppgave, fra hjemmefrontens ledelse, å bli den første regulære Mil-Org-tropp som utførte en større sabotasjeaksjon. Det skulle være en prøve på hva Mil-Org kunne yte. Ledelsen ble ikke skuffet. Ca. 10 mann ble tatt ut til en aksjon mot et større militært oljelager på Grorud, og deriblant var Gundersen. Det ble ingen lett oppgave. Området var godt inngjerdet og bevoktet av en styrke på 10 tyskere, hvorav 2 gikk vakt om gangen. Rekognoseringen var vrien; piggråd og gjerder måtte gjennomklippes, og bl. a. Gundersen var innenfor og tegnet ikke mange skrittene fra vaktene. Aksjonen gikk nesten helt etter planen, men en tidsblyant virket ikke som den skulle, så gutta var bare så vidt kommet utenfor området da det smalt, og hele Grorud lå i et flammende ildskjær. Tyskerne begynte å kjøre rundt på veiene med en gang, men de dro rett forbi guttene som lå flate i veigrøftene. Alle kom seg unna. Gundersen viste seg på denne aksjonen som en kaldblodig og dyktig kar.

Det ble nå opprettet et aksjonslag i troppen, som Gundersen

forene gode krefter i leting etter historie ble demonstrert da Lars Rogstad lette fram utsnittet av Akersbanens kart fra 1926 som vi også har tatt med. Her er Vælsåsen plassert på østsiden av demningen, mens dette navnet på dagens kart er gitt en ås på vestsiden. Dette kartet er det kartet som er gitt ut tettest opp til krigen,

Årets våteste dag hittil!

Jeg mener vi nå kan slå oss til ro med at Per Hoel med «under Vælsåsen» sannsynligvis refererer til terrenget på østsiden.

I området rundt Skålsjøen er det nok mulig å finne en mengde gode skjulesteder. Det er grunnfjell i området med skrenter, steinblokker, urer og også store hellere. Om det finnes noe «nettverk av huler» er allikevel usikkert. Tore Langaard formulerte det sånn at Per Hoel kan ha vært utilsikta upresis. Det er trolig dekkende. I åsene på begge sider av vannet har det kanskje vært flere depoter.

Vi har fått kopiert et orienteringskart fra Tore. Kartet er fra 1976. På den tiden var store steiner, ur og stup/skrenter detaljer med på o-kartene. Tore mener at dette kartet sannsynligvis er ujevnt synfart, men at det viktigste av de nevnte detaljene nok er med. Etter krigen har det nok vært rydda i depotene, og det er mulig at det noen har blitt fortalt om dette. Det hadde vært moro å lete mer der inne. Om noen som leser vet om noe, så vil vi i historielaget gjerne ha kontakt.

Kilder:

- Minneskrift: HENRY GUNDERSEN IN MEMORIAM, utgitt av Norges Geografiske Oppmåling, antakelig 1945. Kopi finnes på historielagets sider.
- Utsnitt av kartet "Terrenget omkring Østmarkseteren og Sarabråten", Akersbanerne 1928

Utsnitt av kartet "Terrenget omkring Østmarkseteren og Sarabråten", Akersbanerne 1928

Grønvoldbanen – Den vakre idrettsplassen som ble tatt av industrien

Ivar A. Johnsen, forfatter og siviløkonom

Rundt fyrstikkfabrikken på Helsefyr lå et livskraftig lite samfunn. Grønvold, området nord for Fyrstikktorget på Helsefyr, har navn etter Grønvold gård. Når Grønvold Idrettslag stiftes i 1913 finnes det ingen idrettsbaner i Bryn-området. Når Grønvoldbanen anlegges på dugnad i 1914 er det ingen som det at den bare skal vare

i 40 år, begivenhetsrike år med idrettsglede, arbeiderkamp, idrettsforlik, krigsår, nyvunnen frihet og industrireising.

Dette er historien om idrettsbanen som ble bygget i blind tillit til at fabrikkieernes lovnad skulle være evig.

Foto: Widerøes Flyveselskap / Romnæs

Oslo byarkiv

Grønvold med fyrstikkfabrikken i forgrunnen og idrettsbanen innringet. Fotograf: Romnæs, Widerøes Flyveselskap 1936, Oslo byarkiv.

I Østre Aker

Grønvold er området som i dag ligger nord for Fyrstikktorget ved Helsefyr. Navnet er etter Grønvold gård som ble utskilt fra Øvre Valle i 1810. Grønvold blir tidlig kjent for sitt store hageanlegg og den velholdte lindealléen langs gårdsveien.

I 1872 selges gården til A/S Nitedals Tændstikfabrik. Fabrikken tar straks i bruk gårds-

bygningene til boliger for fyrstikkarbeidere. I 1912 bygges nye arbeiderboliger i det som blir Grønvold Hageby. De åtte to-etasjers gule murbygningene er i dag kategorisert som bevaringsverdige.

Fyrstikkfabrikken huser mange familier på Grønvold gård. Bare i gårdshusene bor det 82 personer og både uthus og stabbur brukes til beboelse. Boligtilbudet for arbeidere er på den-

ne tiden dårlig og preget av trangboddhet.

Når de to fyrstikkfabrikkene på Bryn slås sammen i 1927, flytter Bryn & Halden fra Fyrstikkbakken ved Bryn bro til Grønvold. Den nye bedriften får navnet Bryn-Halden & Nitedals Tændstikfabrik A/S og eies av storkonsernet Swedish Match AB.

Idretten i Aker vokser fram

Ved inngangen til 1900-tallet er Bryn og Grorud de store industristedene i Akersdalen, og begge har egen jernbanestasjon. Langs jernbanen og Alnaelva vokser det fram en rekke industribedrifter. Her finnes blant annet bomullsspinnerier, malingfabrikker, teglverk og kjemisk industri. Fyrstikkfabrikkene på Bryn og Grønvold er blant de største bedriftene i området og sysselsetter ved århundreskiftet til sammen 1000 personer. Til tross for at begge fabrikkene har boliger bor de fleste arbeiderne på Kampen og

Grønvold hageby slik den ser ut i dag.
Foto: Ole Anders Flatmo 2013, Riksantikvaren.

Vålerenga.

Når folkehelse får økt fokus begynner idretten å vokse fram. De første idrettslagene i Østre Aker er Ski- og Fotballklubben Hasle i 1911 samt

Kartet viser Grønvolds beliggenhet. Fyrstikkfabrikken eide hele området som er omkranset av Ensjø, Lilleberg, Valle-Hovin og Helsefyr. Kart over Aker 1938, eier Oslo kommune.

Bryn Sportsklubb og Bryn Atletklub i 1912. De to sistnevnte slås sammen i 1914. Skiidrett og løping er mest utbredt. Fotball spilles kun i byene av kun et fåtall.

I Kristiania er det trangt om plassen og vanskelige forhold for idretten. Idrettsanlegg blir lenge ikke ansett å være et kommunalt ansvar i hovedstaden. Fram til 1916 er alle sportsplasser i Kristiania enten privateide eller privatdrevne.

I Aker kommune er det mer plass, men ingen vilje til å bruke penger på idrettsanlegg. Komitéen som i 1911 foreslår innkjøp av areal til idrettsformål, blir nedstemt i kommunestyret. Blant forslagene er kjøp av arealer ved Nordre Skøyen Hovedgård. Først fra 1921 gir Aker kommune lån og tilskudd til idrettslag som vil anlegge idrettsplass. Aker kommune bygger aldri selv idrettsplasser.

Grønvold Idrætslag

Når Grønvold Idrætslag stiftes i 1913 finnes det ingen idrettsbaner i og rundt Bryn. De få lagene i Aker deltar de første årene i Kristiania fotballkrets. Disse lagene tas inn før fotballkretsens inntaksstopp i 1915. Først i 1920 dannes Aker en egen fotballkrets.

Den første idrettsbanen i Østre Aker anlegges inne på området til den elektrotekniske bedriften Per Kure A/S på Hasle i 1911. Etter hvert kommer det idrettsbaner hos flere store fabriker i Aker.

Grønvold Idrettslag etableres med nær tilknytning til fyrstikkfabrikken. Blant grunnleggerne er brødrene Einar og Alf Eriksen, som bor i arbeiderboligene på Grønvold. Når idrettslaget spør fabrikkledelsen om å få bruke et gressbevokst jordstykke ved Grønvold gård, får de ja, men det inngås aldri en formell leieavtale.

Opparbeidelse av banen skjer på dugnad. Etter iherdig innsats er Grønvoldbanen noenlunde klar til bruk sommeren 1914. I begynnelsen er de fleste medlemmene i Grønvold IL barn av arbeidere ved fyrstikkfabrikken. Brødrene Eriksen er selv aktive i friidrett og bidrar også som

Fanen til fyrstikkerarbeiderne på Grønvold. Foto:ARBARK

Idrettslagets fane.

Foto: Kåre Pedersen, Malerhaug-posten 2003

Grønvold idrætslag
avholdt sin første konkurranse i fri idræt søndag den 14. juni. Der konkurrertes i to klasser, over og under 18 aar. I den ældste klasse blev re-

Faksimile fra Social-Demokraten 18.6.1914

funksjonærer på stevner.

Den første konkurransen på Grønvoldbanen er et klubbstevne i friidrett søndag 14. juni 1914. Det konkurreres i klassene over og under 18 år. På den store gressletta er øvelsene 1500 meter, 5000 meter, lengdesprang, kulestøt, spydkast og høydesprang.

Neste stevne finner sted først i oktober samme år. «Grønvolds Idrætslag, en våre yngste idrætsforeninger, avholdt sin første aarlige konkurranse i fri idræt den 18. og 19. Konkurransen blev holdt paa foreningens nye græsbane, ... som dog ikke blir færdig før næste aar.» Avisen beretter om jevnt gode resultater særlig i betraktning av at utøverne kun har trent siden i sommer. Tidligere nevnte Einar Eriksen deltar på 100 og 400 meter, i sprang og kast, og er også tidtaker i landeveisløpet.

1915 bringer flere friidrettsstevner, men også den første fotballkampen på Grønvold. Det er B-lagene til Grønvold og Skøien som får æren av å innvie den ganske så ujevne sletta. Grønvold får raskt lag også i de yngre årsklasser og i september spiller guttelaget sin første kamp mot Reidulf Sportsklubb fra Sofienberg.

Det skal gå mange år før avisene igjen refererer fra fotballkamper på Grønvold. Trolig viste det seg at banen var lite egnet til ballspill.

Hovedstaden har lenge stor mangel på idrettsbaner. Fra 1917 arrangerer derfor Vålerengens IF klubbmesterskap i friidrett på Grønvoldbanen. Såkalte pokalkamper er svært populære. Når Sørli IF og Tøien Turn- og Idrætsforening inviteres til Grønvold i 1917 konkurrerer 40 mann i seks øvelser. Harry Rydberg fra Grønvold IF får bestemannsprisen.

De neste årene er rekrutteringsstevner for gutter i Østre Aker. «Og med det tak fri idrætten nu begynder at faa héroppe kan vi garantere at der skal bli knivskarpe konkurranser borte paa Grønvoldspladsen søndag. Grønvolds Idrætslag og Ulven Idrætsforening som sammen arrangerer stevnet fortjener al mulig paaskjønnelse for

En fotballkamp
utkjæmpedes søndag formiddag mellem Grønvold og Skøien fotballags B-hold paa førstnævntes bane ved Bryn.
Sidstnævnte lag seiret efter et pent spil med 4—3.

Faksimile fra Social-Demokraten 16.8.1915

Stevnet paa Grønvold.
Grønvold Idrætslag og Ulven Idrætsforening arrangerte et idrætsstevne for Akersklubber paa Grønvold søndag 16. Det var solskinn og godt humør, alt var bra, naar undtages en «frisk luftning» som faldt mer i seilernes end i sprinternes smag. I 100 m. løpet var der

Faksimile fra Akers-Posten 21.6.1918

Grønvold idrætsforening har delvis ved medlemmenes eget arbeide og med stor imøtekommenhet fra Nitedal Tændstikfabrik faat anlagt en god bane paa sistnævntes eiendom. Trods banen er helt ny, viste den sig godt brukelig til fri-idræt, særlig løpebanen var i god stand.

Faksimile fra Aftenposten 11.6.1923

Grønvold Idrettsforening inn i A. I. F.
Siste uke fikk Arbeidernes Idrettsforbund en ny forening.
Den kjente forening Grønvold Idrettsforening, som holder til paa banen ved Grønvold Iyestikkfabrikk besluttet paa sin generalforsamling aa melde sig inn i Arbeidernes Idrettsforbund.

Faksimile fra Norges Kommunistblad 12.4.1926

dette prisværdige forsøk paa at ophjælpe bygdens idrætsliv.»

Utover 1920-tallet blir Grønvoldbanen stadig mer nedslitt og full v humper. I omtalen fra stevner og kamper påpekes ofte de dårlige baneforholdene og den sjenerende vinden. Først i 1923 utbedres banen skikkelig og omtales i avisene som helt ny og med en særlig god løpebane.

Etter kampene i 1915 går det åtte år før det igjen spilles fotball på Grønvold. Høsten 1923 innvies den oppgraderte banen når Kristianiamesteren i gutteklassen Strong kommer på besøk.

At den nye banen er etterlengtet vises ikke minst når A-lagene kommer på besøk. I oktober 1923 legger arbeiderfotballen i Kristiania pokalkampen mellom SK Rapid, Sagene BK og Jordal IF til Grønvold.

Opsahl Sportsklubbs deltager i friidrettsstevne på Grønvold. Foto: Østensjø lokalhistoriske bilder (datasatt til før 1927)

Arbeideridretten kommer til Grønvold

Grønvold IL går i 1926 inn i Arbeidernes Idrettsforbund (AIF), et forbund som blir etablert i opposisjon til det borgerlige Landsforbundet for idrett (LFI). Grønvold blir tidlig kjent for sin klassebevissthet. Det var her fyrstikkarbeider-skene iverksatte sin første streik i Norge. På det meste har Grønvold IL 700 medlemmer. Klubben blir spesielt gode i fotball og hevder seg bra også i friidrett og langrenn. Klubben har også utøvere i boksing og bryting, idretter som den gang flyttet ut om sommeren og derfor ofte å se på Grønvoldbanen.

Tidlig i 1920-årene tiltar en gryende idrettskonflikt i Norge. Hovedmotstanderne er Norges Landsforbund for Idrett og Arbeidernes Idrettsforbund. LFI vil ha en idrett som er uavhengig av politikk, mens AIF ser idretten som et middel i kampen for et mer rettferdig samfunn. I perioden 1924 til 1936 er det full strid mellom de to konkurrerende idrettsforbund. De holder adskilte konkurranser, har egne landslag og nekter ethvert samarbeid. Fra 1936 skjer en viss oppmykning etter at Stortinget griper inn og iverksetter idrettsforliket.

Tilslutningen til AIF gir et veldig oppsving i ak-

tivitetsnivået på Grønvold. IL Spartakus legger sitt årlige terrengløp til Grønvold ikke minst fordi banen «ligger pent til». Fra 1926 tas Grønvold i bruk også for AIF-kamper i Akershus krets og lånes også til tider av AIF Oslo. Grønvold ILs første kamp i AIF-serien går 16. mai 1926. «Paa Grønvold bane slo søndag Grønvold Idrettsforening Enerhaugens Sportsklub med 3—1.» Andre lag som spiller på Grønvold dette året er Salomon Skofabrikk, Jordal, Sterling, Sagene og Spartakus.

Også NM i arbeiderfotball tar i bruk Grønvold. Når Oslolagene Vika og Jordal møtes, referes kampen i avisa Arbeideridrett: «*Vika-Jordal 2-1. Igår møttes disse lag til kamp i første runde i Norgesmesterskapet. Kampen blev spilt på Grønvold bane i overvær av et par hundre tilskuere.*»

I 1929 vekker det forargelse på Grønvold når Bjart, Freidig og Hellerud Sportsforening går

sammen om å ferdigstille Trasop Idrettsplass. Det vekker oppsikt at to AIF-klubber går i samarbeide med den borgerlige klubben Bjart. Bakgrunnen sies å være at Freidig og Hellerud ikke føler seg hjemme på Grønvold fordi «stedet oppleves som for langt hjemmefra.»

Fronten mellom den arbeideridretten og borgerlige idrett er steil mange steder. På Grønvold derimot brukes banen også av borgerlige klubber og bedriftsidrett. I 1929 er det korporasjonsfotball, bedriftskamp for funksjonærer, på Grønvold når Den Kjemiske Fabrikk Norden møter Alf Bjerke Malingfabrikk. Senere samme år møtes Zebra-klubben og Jacobsens Farveutvalg i samme serie. Borgerlige klubber som Kampørn og Vålerenga har regelmessig treninger og kamper på Grønvold i disse årene.

Når Kampen IF feirer 5 års-jubileum på Grønvold kjemper de innbudte lag om «... en vakker

Grønvoldbanen fotografert fra hagebyen i 1933. Foto: Norsk Teknisk Museum.

pokal opsatt av restauratør Moen på Olympen.» Senere i sesongen møtes arbeiderungdomslagene Østre og Hasle til fotballkamp på Grønvoldbanen. Både jentene og guttene stiller egne lag. Kampene ses 5-600 tilskuere og om kvelden er det fest i Økern idrettslokale.

De aktive 30-åra

Utover 1930-årene er det mest arbeideridret-

ten som bruker Grønvoldbanen. Når åpningscupen legges til Grønvold i 1931 løses problemet med like draktfarger ved at klubbene må sende inn en fargelagt tegning av klubbens drakt.

Når Bryn og Hasle Arbeiderungdomslag i 1931 holder protestaksjon mot arbeidsgiversidens general-lockout, møtes demonstrasjonstogene til appell på Grønvold idrettsplass «... for å samles med fyrstikkarbeiderne der som nettopp er

Parti sør og vest for Grønvoldbanen i 1933. Foto: Norsk Teknisk Museum

blitt oppsagt. ... Mens musikken spilte strømmet der flere og flere til, slik at det var adskillig over 500 mennesker til stede og påhørte Tranmæls ypperlige tale.»

Høsten 1931 er det stor aktivitet på Grønvold. I NM-kamper møtes Reidulf og Økern samt Grønvold mot AIL Moss. Også Korsvold, Kampørn, Gjøa, Jordal, Lilleborg, Solheim og Strømmen gjester Grønvold denne høsten.

Idrettsplassene var den gang viktige som møteplass for folket. På Grønvold var det tradisjon med St. Hansfest på idrettsplassen. I 1932 er det Skedsmo IL som stiller til kamp før kvelden rundes av med dans.

At det kunne gå hardt for seg i fotballen viser dette avisreferatet: «Under en kretskamp mellom Lille Tøyen I.F. og Grønvold I. L. på Grønvold Idrettsplass i går aftes fikk en 18 år gammel gutt leggbenet sparket helt av. Han blev kjørt til legevakten.»

I 1932 blir Grønvold A-lag for første gang krets-mestere i Akershus. I NM møter de storklubben Sagene i 1. runde hjemme på Grønvold og taper 6-3.

Baneforholden på Grønvold er gode etter tidens krav og spesielt sammenlignet med koksgrusbaneene i Oslo. Senhøstes i 1932 legges Oslos finalekamper både i gutte- og juniorklassen til Grønvold.

I 1933 går er rekke kamper i AIFs bedriftsserie på Grønvold. «Gårdagens siste kamp spiltes på Grønvold mellom Skandinavisk kabel fabrikk og Samvirkelagets transportarbeidere. Kabelfabrikkens lag, hvor landslagsspilleren Eugen Svendsen og Akershuskrets lagets Haakon Svendsen spilte, var overlegent, og vant 4-1.»

Når Aker og Østfold spiller kretskamp kommer det 400 tilskuere. Aker stiller med spillere fra Grorud, Sandvika, Roald, Freidig, Korsvoll og Grønvold. «Grønvold, som jeg så for første gang, var en pen bane, lang og bred; og vil absolutt medvirke til fortsatt fremgang for A. I. F.-idretten

oppe i det distrikt. Nu var den litt løs, men det retter sig efter hvert.»

I august 1933 trekker Grønvolds NM-kamp mot Moss AIL nærmere 1000 tilskuere. I oktober går bedriftsfotballfinalen mellom Samvirkelaget og Salomon Skofabrikk. På stillingen 4-4 med fire minutter igjen av kampen, begynner regnet for alvor og kampen må avbrytes.

Når barna ved Bryn skole skal på sommerferie-tur, stiller Grønvold IL velvillig opp i pengeinn-samlingen. «Oppe på sin bane søndag ... et ganske morsomt arrangement. Først spilte Bryn skoles guttemusikkorps. Grønvolds piketropp gav umiddelbart etter en vakker opvisning i lin-jegymnastikk, som slo meget godt an. Fotball-kampen mellom Grønvold og Odd blev en meget interessant forestilling. ... Masse mennesker overvar dette stevne, så økonomisk blir det vel en liten slant til skolebarna som sikkert kommer godt med.»

Toffa, flomlyst og mesterskap i fleng

Fra midten av 30-tallet har Grønvold gode fotballag i alle årsklasser. Klubben er populær og trekker godt med tilskuere til kampene. NM-kamper er høydepunkter i denne perioden og i 1935 går Grønvold for første gang til kvart-finalen. I en tidligere runde er Oslo-klubben Østa på besøk. «Grønvold sikret sig en knepen seier 2—1 over Østa. På Grønvoldbanen hadde rundekampen mellom hjemmelaget og B-klubben Østa Fotball trukket en anseelig tilskuermasse. Kampen blev meget hård og spennende.»

Det store fotballåret på Grønvold er utvilsomt 1935. Denne sesongen vinner klubben hele fem av syv mulige kretsmeesterskap: Senior klasse A, senior klasse C, old boys, junior og smågut-teklassen. A-laget går ubeseiret gjennom serie-spillet i Aker og vinner suverent. Allikevel blir årets siste kamp avgjørende.

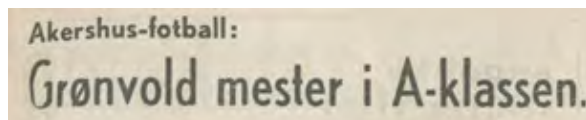
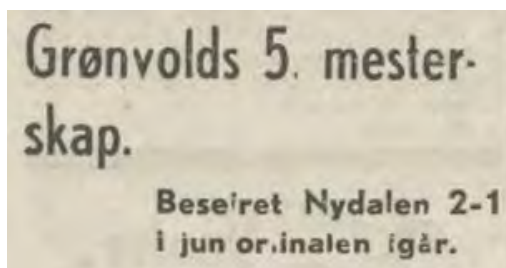
«Grønvold—Korsvoll 4—2. Den siste kamp i A-klassen i år, som også blev å regne for den direkte finale, blev spilt på Grønvold igår. Stillingen før kampen var den at Grønvold blev mester hvis laget bare klarte uavgjort, mens Korsvoll måt-

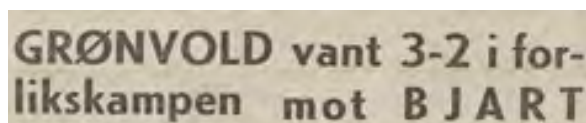
Faksimile fra Arbeiderbladet 22.6.1932

Faksimile fra Arbeiderbladet 29.10.1932.

Faksimiler fra Arbeiderbladet 21.10.1935.

Faksimile fra Arbeiderbladet 11.10.1937

Grønvold Idrettslag holder fest for utøvere, ledere og støttespillere. Foto: Kåre Pedersen 1936, utlånt til Malerhaugen Vel.

te ha seier for å bli mester. Grønvolds mesterlag består av: K. Trondsen, K. Jacobsen, O. Johnsen, Gustav Engstrøm, Eugen Svendsen, Gunnar Larsen, Egil Olsen, Haakon Svendsen, Reidar Vold, Herman Schlevoigt og Per Olsen.

I juniorfinalen må Grønvold ha to omkamper før de overvinner Nydalen. Klubben er nær sjette mesterskap for året, men taper knepent finalen i gutteklassen mot Hasle.

Tidens mest vellykkede sesong for Grønvold blir behørig feiret med høytidelige fest på Klosterheim.

For å løse striden mellom den borgerlige idrett og arbeideridretten i Norge, pålegger Stortinget forbundene å arrangere forlikskonkurranser. Kampene trekker godt med publikum og gir en Kjærkommen slant i kassa for mange klubber. Den første forlikskampen på Grønvold finner sted i 1937 når hjemmelaget møter den borgerlige naboklubben Bjart. Kampen som trekker 400 tilskuere, ender 3-2 til Grønvold.

Grønvold deltar senere i flere forlikskamper i fotball og trolig også i friidrett og bandy. Det

hevdes at Grønvold aldri møter Vålerenga i A-kamp. Senhøstes 1938 lagene til forlikskamp i Oslo. «En håndfull frysende tilskuere overvar Vålerengens og A.I.F.-laget Grønvolds kamp på Jordal hvor Vif slo Grønvold 7-1.» Høsten 1937 får idrettsbanen på Grønvold flomlys. Dermed kan det trenes og spilles bandy også på hverdagskveldene. Tidligere år har bandy måttet ty til Østensjøvannet og dens ofte dårlige skøyteis.

Bandy er på denne tiden den typiske vinteraktiviteten til fotballspillerne. Nesten alle deltar både i bandy og fotball.

Den første flomlyskampen går en hverdagskveld i januar 1938. I bandykampen mellom Grønvold og Hasle vinner førstnevnte 6-1.

I tida fram mot andre verdenskrig er aktivitetsnivået høyt på Grønvold idrettsplass. I januar 1939 fyller Grønvold IL 25 år, et jubileum som feires med middag og dans på restaurant Humlen på selveste nyttårsaftnen. «Det blev en meget vellykket fest, preget av en god kameratslig stemning. ... utdelte klubbens fortjenstemedalje til tre av lagets mest kjente idrettsmenn for ypperlig idrettslig innsats. De tre var Eugen Svendsen, Haakon Svendsen og H. Schlevogt.»

NORSKE VARER I NORSKE HJEM

Arbeiderboliger på Grønvold.

GRØNVOLD FYSTIKKARBEIDERFORENING — AGNES FYSTIKKARBEIDERSFORENING

Ved bruk av norske varer holdes norsk industri oppe.

Arbeiderpartiets Kvinnesekretær, Thina Thorleifsen uttaler:

„Husmødrene, som her i landet teller ca. 450 tusen, er en avgjørende faktor ved anvendelsen av hjemmenes kjøpekraft. Denne stilling bør benyttes til å støtte norsk industri og norsk produksjon — og dermed bidra til å holde norske arbeidere i arbeid.

Spørg efter norske varer.

Kjøp norske varer.

Grønvold er med i kampanjen «Norske varer i norske hjem». Faksimile fra Arbeiderbladet Fram, 7.3.1939

På festen får to av stifterne, Einar Eriksen og Hartvig Gustavsen, overrakt sølvpokal for sin store innsats for idrettslaget. I jubileumstalen blir det trukket fram at det er i ski, fotball og bandy at klubben gjør det best. Grønvold blir flere ganger kretsmestere i fotball, sist i 1938. Også i bandy er Grønvold blant kretsens beste lag.

I 1939 forsetter forlikskampene på Grønvold. I en av turneringene deltar Hasle og Grønvold for AIF, mens Bjart og Furuset representerer Landsforbundet. 600 tilskuere følger kampene.

Også i bandy spiller forliksturneringer på Grønvold. I romjula 1939 representeres LFI av Vålerenga og Skeid, mens Grønvold og Sterling bærer AIF-stjerna.

Året gir nok et kretsmesterskap til Grønvold i fotball når A-laget de slår Lilleaker 5-0 i siste kamp. Blant målscorene er de senere VIF-spillerne Leif Fjellhammer og Thorleif «Toffa» Olsen.

Bandy blir den store vinteridretten på Grønvold og flomlyset bidrar til at banen er kontinuerlig

Grønvold kretsmester i Akershus
Vant igår 5-0 over Lilleaker.

Grønvold vant
to bandymesterskap i går.

A-laget 4-0 og juniorlaget 2-1 over Lilleaker

Grønvolds lag som ble mestere var fra mål til y. v.: Reidar Olsen, Aage Sørensen, Carlo Bugge, Ola Dalaker, Th. Olsen, Rolf Svendsen, Egil Nordal, Lorang Jacobsen, Leif Fjellhammer, Erik Pettersen, Odd Nymann.

Faksimile fra Arbeiderbladet 2.1.1939

<<< Faksimiler fra Arbeiderbladet 18.12.1939. Navnelista viser juniormesterne til Grønvold bandy.

i bruk. Arbeider-NM i bandy har stadig kamper på Grønvold med lag som Spero, Ila, Brage, Sterling, Sandvika, Tåsen, Kampen og Vika, Freidig og Grønvold.

Værforholdene gjør det til tider vanskelig å fullføre seriekampene, så også i 1938. «*Akershuskretsen rakk ikke ifjor å få avviklet alle kretskamper og en rekke er blitt avgjort i år. Igår blev finale kampen i klasse. A mellom Grønvold og Sandvika spilt på Grønvoldbanen. Sandvika troppet op med det sterkeste lag de overhodet kunde stille på benene, men det hjalp ikke overfor Grønvolds slagkraftige lag igår. ... Sluttresultatet blev 5-1 seier til Grønvold, som således blev kretsmester for 1938. Laget er fra mål til ytre venstre: Rolf Svendsen, K. Johansen, Haakon Svendsen, Walter Olsen, Fritjof Johansen, Bjørn*

keforsyningen. Bedriftsidretten er vel ansett og avisene refererte fra kampene: «Cupkampen på Grønvoldbanen mandag mellem Standard Telefon og Vel Vask's bedriftslag var underholdende og god. Første omgang var ganske jevn, Standard ledet ved pause med 1-0, målet scoret Aksel Sol-lie. I annen omgang lå Standard godt over, men det blev bare scoret 2 mål ved Eugen Svendsen og H. Johansen, så sluttresultatet blev 3-0-seier for Standard.»

Også i 1939 må finalekampene utsettes på grunn av dårlige isforhold. Når de spilles like før jul i den påfølgende sesongen, vinner både Grønvold A-lag og juniorlag kretsmesterskapet.

Grønvold var kanskje den klubben i Aker i både fotball og bandy i 1930-årene. Ikke minst do-

Et av klubbens yngre guttelag før kamp på Grønvoldbanen rett før andre verdenskrig. De senere sentrale VIF-spillerne Leif Fjellhammer og Thorleif «Toffa» Olsen står ved siden av hverandre i midten bak. Foto: Vålerenga historielag

Harstad, Harry Johansen, Eugen Svendsen, Trygve Johansen, Leif Fjellhammer og Egil Olsen.»

Også bedriftsidretten har bandy på programmet. På Grønvold spiller lag som Standard Telefon, Brødrene Sundt, Sønnichsen, Vel Vask og Mel-

minerte klubben i ungdomsklassene. Kombinasjonen av mange unge i nærområdet, gode treningsforhold og god klubbdrift, ga sterke lag i en årrekke.

Noe av det siste som skjer på Grønvold før den

Grønvolds ildsjel Haakon Svendsen, her i dommerdrakt.
Faksimile fra Arbeiderbladet 2.4.1940

tyske okkupasjonen, er at Aker fotballkrets setter opp kretskamper for sesongen 1940. Samtidig blir spørsmålet om samling av de to idrettsforbund i Norge stadig mer aktuelt.

Grønvold Haakon Svendsen har status som en av AIFs mest erfarne medlemmer. Han er med da Arbeidernes Idrettsopposisjon blir dannet i 1920 og da AIF stiftes fire år senere. Senere er han aktiv idrettsutøver både i fotball og bandy, samt dommer og idrettsadministrator. Svendsen støtter forslaget om sammenslåing av de to idrettsforbund slik: «Hvis man mener og vil fremme idretten og den fysiske oppdragelse av ungdommen i vårt land, vil en samling av idretten på et demokratisk grunnlag være det eneste rette.»

Oslo og Akershus-lagene
skal spille seriekamper.
A-serien kommer til å bestå av 18 lag, B-serien
16 lag. Kampene tar til i begynnelsen av august.

Faksimile fra Arbeiderbladet 12.7.1940

Krigsår

Vinteren 1940 slipper sent taket. Ennå har ingen sommeridretter kommet i gang når Norge okkuperes 9. april. Sommersesongen er planlagt i samme spor som tidligere år. Til tross for kaos og krigshandlinger ønsker idrettslederne at aktiviteten kommer i gang igjen så raskt som mulig.

Akershus Arbeiderfotballkrets gjennomfører faktisk åpningscupen første helga i mai, men må konstatere at tre av A-klubbene melder forfall. Seriespillet settes på vent og flere lag spiller da treningskamper på Grønvold. VIF leier plass på Grønvoldbanen fordi treningsbanen på Etterstad blir overtatt av tyske tropper. Siste helga i mai holder Hasle AIL pokalturnering på Grønvold der fire lag deltar.

I midten av juni kommer seriekampene i gang. Første halvdel av sesongen avvikles etter planen. I Oslo derimot blir det ikke seriespill i 1940. Fotballen i det okkuperte Akershus ruller på Grefsen stadion, Grønvold, Grorud og Ullern idrettsplass helt til slutten av august. Da har presset fra okkupasjonsmakten blitt så ubehagelig at AIF avlyser alle konkurranser. Én av de konkurransene som fullføres i Norge denne høsten er Landsforbundets NM i fotball.

I oktober 1940 holder Bjart, Freidig og Grønvold generalforsamlinger. Med overveldende flertall besluttes dannet en storklubb i Østre Aker og et midlertidig styre nedsettes. All virksomhet stopper opp når «Idrettsføreren» den 28. mars 1942 oppløser en rekke norske idrettslag. Blant disse er Bjart, Freidig

Nytt kraftig
idrettslag i Aker.
Bjart, Freidig, Grønvold gått
sammen til B. F. G.

Faksemile fra Arbeiderbladet 23.5.1945

Idrett	Sted
Friidrett	Jordal Idrettsplass
Håndball	Grønvoldbanen og Østre Aker Middelskole (senere Teisen gymnas)
Fotball	Grønvoldbanen og Trasopbanen
Ishockey	Grønvoldbanen
Bandy	Grønvoldbanen og Østensjøvannet
Orientering	Trasopbanene og Oppsal Velhus
Langrenn	Østmarksetra, Oppsal Velhus og Bryn skole
Skihopping	Bjartbakken

og Grønvold. Selv om konkurranseidrett og treninger innstilles, driver klubbene etter hvert en viss trening i det skjulte. Fra 1943 blir det arrangert også illegale konkurranser.

Samling i B.F.G.

Idrettlaget Bjart Freidig Grønvold (BFG) blir den første store sammenslutningen av lag fra Landsforbundet og AIF. Allerede 22.mai 1945 vedtas sammenslåingen. *«Det er de tre kjente Bryn-lag, Bjart, Freidig og Grønvold som har realisert sine førkrigs-planer, og er smeltet sammen til forkortelsen B. F. G. etter typisk dansk/svensk mønster.»*

Under stiftelsesmøtet blir det poengtert at Bjarts navn har blitt misbrukt av Nasjonal Samling (NS) i et forsøk på å fremme naziidretten. Det påpekes at ingen av de idrettsmenn som representerte navnet Bjart under okkupasjonen hadde noe med Bjart å gjøre før okkupasjonen.¹

BFG når nye farger og draktsettet har røde trøyer med ett sett av blå vertikale striper, og hvite bukser og strømper. Når BFG går inn i Oppsal IF i 1970 beholder fotballgruppa BFGs farger til langt inn i 1980-tallet. Samtidig er Oppsals klubbfarger er blå trøye og blå bukse.

BFG deltar i den store mønstringen på Idrettens dag 2. juni 1945. De tre tidligere klubbene har avmarsj fra sine kjerneområder. Bjart har oppmøte på Bryn Torg, Freidig ved Godlia velhus, og Grønvold ved idrettsplassen. BFG går i samlet tog til Bislett ledsaget av Østensjø Ungdomskorps. Om ettermiddagen arrangerer

BFG fotballkamper på Trasop Idrettsplass mot et russisk fangelag og et engelsk flåtelag. Det hele avsluttes med folkefest i Skøyenparken.²

BFG blir en stor klubb med utøvere i mange idrettsgrener. Klubben er fra starten tilsluttet Aker Idrettskrets. Det tar tid å samordne virksomheten og ikke minst enes om hvor de ulike idrettene skal trene og konkurrere. Til langt ut på 1950-tallet er aktiviteten fordelt over et stort område.

BFG kommer tidlig i gang med fotball våren 1945. Treningene ledes av Grønvolds tidligere landslagsspiller og lagkaptein Eugen Svendsen. Grønvoldbanen er ennå ikke spillbar så treningene legges til Trasop. Lagets første seriekamp finner sted 8. juni på Grefsen stadion. Den nye klubben starter godt og vinner 2-0 over Kjelsås.

BFG mister etter hvert flere sentrale spillere. De tidligere Grønvoldstjernene Leif Fjellhammer og Thorleif «Toffa» Olsen går til Vålerenga der de gjør det meget bra. Toffas mor jobber på fyrstikkfabrikken, som så mange av foreldrene til andre spillere. Grønvoldbanen ligger rett ved huset der Toffa vokste opp og det er der han utvikler sine gode fotballferdigheter. Toffa har mange gode minner i den grønnhvitstripa trøya til Grønvold. I Vålerenga spiller han hele 18 sesonger. I sin siste kamp er han nesten 42 år og blir da den eldste som har spilt i norsk toppserie.

Utpå sensommeren 1945 er Grønvoldbanen fortsatt ikke ryddet etter tyskerne. *«Den store*

¹ Arbeiderbladet 23.5.1945

² Arbeiderbladet 2.6.1945

klubben B. F. G. har en fin bane, men nå ligger det 2000 favner ved der.»

Banen bli ikke spilleklar i det første etterkrigs-året. Fra 1945 får BFG driftstilskudd fra Aker kommune til islegging og drift av Grønvold. Det første tilskuddet er på 2500 kroner og BFG får også bidrag til innkjøp av brøytebil.

I desember 1945 er bandykampene i gang på Grønvold. Først ut er Varg-Vålerenga og BFG-Stabæk. Senere på vinteren legges Østlandsmesterskapet i bandy for junior til Grønvold.

I 1946 bevilger Aker kommune 36 000 kroner til en større reparasjon av Grønvold idretts-plass. Så snart banen er utbedret, flytter fotball-gruppa tilbake fra Trasop. Klubben arrangerer i disse årene flere store juniorturneringer. Kam-pene er populære, og flere ganger kommer det

Faksimile fra Arbeiderbladet 5.4.1948

mens herrelaget blant annet spiller mot Frem 31, Mode og Ski. Fra 1948 finnes ingen omtale av håndball på Grønvold og det er derfor sannsynlig at BFG nedlegger sine håndballag.

Alltid tidlig vår på Grønvold

I flere år fra 1948 er det mulig å spille kamper på Grønvold allerede i begynnelsen av april. For storlagene i Oslo er det kjærkomment med isfri bane tidlig i sesongen. Vålerenga er første lag

Faksimiler fra Arbeiderbladet i 1946

500 tilskuere. Også Lørens A-lag i fotball spiller nå sine hjemmekamper på Grønvold. Banen regnes for å være god. Banedekket en blanding av gress og grus, en kombinasjon som var mye brukt i de nære etterkrigsårene.

Håndball blir populært rett etter krigen. Idrettsmyndighetene mener at håndball «er den rette sport for kvinner». På Grønvoldbanen er det kamper bare i 1947. BFGs damelag møter i disse årene lag som Ullevål, Bækkelaget og Koll,

som kommer til Grønvold og fotballpremieren samler hele 3000 tilskuere.

«I løpet av en uke har vi hoppet direkte fra vinter til sommeridrett. I påsken gikk folk på ski, og i går hadde vi vårens første fotballkamper. Vi så på Vålerengen og BFG på den innbydende grusbanen som ligger innimellom boligene på Grønvold. Det var kø foran inngangen og folk sto tett langs sidelinjene for å se aspiranten til hovedserien slå 2. divisjonslaget med 5-0.»

Uka etter er det mesterlaget til Skeid som kommer til Grønvold. BFG taper 4-1 og det rapporteres av Skeid viser periodevis pent spill.

Foran vårkampen i 1949 får Grønvold behørig omtale. «I fjor hadde vi sesongåpning for fotballen i Stor-Oslo på en tørr og telefri Grønvoldbane 2. april. I år kommer åpningen en uke tidligere. Riktignok er ikke bakken helt fri for tele ennå, men banen er is- og snebar og hvis været blir noenlunde pent resten av uken, vil banen også bli tørr og fin. Det er vanskelig å konkurrere ut Grønvoldbanen som vårens første spilleklare, det lå igjen litt is etter ishockeybanen i forrige uke, men den måtte gi tapt for 200 kg salt, og nå er alt klart for fotballeseongen.»

Også dette året er Vålerenga første gjest. Klubben leder hovedserien etter høstsesongen og forbereder seg grundig til vårens sesongavslutning. «Begge lagene vil selvsagt spille i varme ishockeygensere. ... Fotballpremieren samlet fullt hus, d.v.s. 3000 tilskuere, på Grønvold i fjor, det blir nok like fullt i år hvis været blir godt.»

Selv om BFG har gjort et omfattende forarbeid med banen, er ikke Grønvold spesielt egnet for tidligkamp dette året.

De tidlige vårkampene tar slutt 1952 da kaldt vårvær gjør det umulig å få til brukbare forhold. Når Vålerenga og Frigg møtes i 1950 er banen svært bløt. Publikumsinteressen er det derimot intet å si på. 5000 tilskuere er rekord for Grønvold.

De siste årene

Utover 1950-tallet blir det stadig færre fotballkamper på Grønvold. Vedlikeholdet forsømmes ettersom BFG faller nedover i divisjonene. Mot midten av tiåret flytter BFG alt til Trasopbanen.

I 1952 dør en 38 år gammel mann under en bedriftsfotballkamp på Grønvoldbanen. Dødsårsaken viser seg å være hjertelammelse. Han faller om i pausen. I etterkant får hendelsen oppmerksomhet på grunn av en lei misforståelse. Det hevdes en lege som oppsøkes i sitt hjem i nærområdet nekter å rykke ut. Se-

Vålerengas keeper går i nærkamp med BFG's spiss. Faksimile fra Friheten 28.3.1949:

nere kommer det fram budbringeren kun forteller lege at spilleren er lettere skadd. BFG får overraskende svak utvikling som fotballklubb. Der Grønvold var blant de beste klubbene i Aker krets, faller BFG nedover i divisjonssystemet. Fra nivå 2 i 1946 går faller de helt til nivå 5 i 1952. I 1966 når BFG bunnen av divisjonssystemet og vaker de neste mellom de to laveste nivåene. Laget som i 1970 går inn i Oppsal IF er på nivå 6.

1954 er det siste året med fotball på Grønvoldbanen med A-kamper på nivå 4 mot blant andre Sørli, Drøbak/Frogn og Bækkelaget. I disse årene har norsk fotball sesonger med oppstart på høsten og avslutning i juni det påfølgende år. Når sesongen 1954/55 starter er BFG i oppløsning. Etter et stygt hjemmetap for Sinsen trekker BFG laget fra serien. Dermed flyttes laget ned til nivå 5 fra neste sesong.

Den siste fotballkampen på Grønvold er det guttelagene til BFG og Grorud som spiller. Tirsdag 14. september er det slutt for fotballkamper på trivelige Grønvoldbanen.

Hvorfor banen blir liggende brakk fra høsten 1954 er vanskelig å dokumentere. Trolig har Fyrstikkfabrikken bestemt at idrettslagets låneavtale skal opphøre. Samtidig som BFG flytter til Trasop tas de nye banene på Valle Hovin i bruk. Med Vålerengas inntreden mister BFG sitt

Industribygg under bygging rett nord for banen. Foto: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, 1953

rekrutteringsgrunnlag i området og det er naturlig å trekke østover.

Ishockeyrinken

Aftenposten melder høsten 1947 at Grønvold kan bli stedet for Oslos nye kunstfrosne uten-dørsbane for skøyter. «*Det er ikke helt sentralt oppe ved Bryn, men der slipper man i et hvert fall den kalde rå tåken som ligger over Oslodalen hele vinteren.*» Det blir med dette ene oppslaget. Kunstisdiskusjonen skal ikke lande på mange år ennå.

Rett før jul i 1948 står den nye ishockeybanen på Grønvold ferdig. Innvielsen skjer med romjulisturnering. Avisene utroper BFGs nye bane til en av landets fineste. Den har internasjonale mål og vantene er like fine som de under OL-turneringen i St. Moritz. Målburene er de første i sitt slag i Norge. Nettet som henger ned fra den bueformede bøylen, hindrer pucken å sprette ut på banen igjen etter scoring.

Under innvielsen er ishockeypresident Narvestad imponert over at BFG etter bare ett års medlemskap i forbundet kan framvise en så flott ishockeybane. «*Banen er helt enestående i*

sitt slag her i landet, en må nemlig helt ned til Sveits for å finne liknende.»

BFG debuterer i 3. divisjon der de møter blant annet Vålerenga og Kampørn. Torsdag 13. januar 1949 går den første hjemmekampen mot Fagerborg. I mildværet på Grønvold vinner BFG 4-2. Mange kamper i den lokale 3. divisjon legges til Grønvold denne vinteren. Til slutt er det Vålerenga som sikrer seg opprykk til 2. divisjon.

Same vinter holder forbundet instruksjonskurs for skoleungdom på Grønvold. Pågangen er så stor at kursene må utvides. For å senke terskelen for deltakelse låner forbundet ut køller og pucker.

BFG forblir i 3. divisjon i ishockey og er ofte å finne nær bunnen av tabellen. Fra 1949-52 kommer lag som Grorud, Ila, Jordal, Sagene og Spartakus til Grønvold-rinken.

Ishockeyforbundet
slår et slag for de yngste
Over 100 skoleungdommer i aktivitet på Frogner
og Grønvold lørdag ettermiddag

Faksimile fra Aftenposten 26.1.1949

Ishockey på naturis har en kort og hektisk sesong. Seriekampene starter i januar og avsluttes medio februar. I disse 5-6 ukene er det normalt stabile isforhold. Allikevel preges flere sesonger av stadige avlysninger på grunn av mildvær eller kraftig snøfall.

1952 er siste sesong med seriespill for BFG. I 1953 trekkes laget og det er slutt for ishockey i klubben. I årene 1949-57 er det ikke registrert noen ungdomslag fra BFG i seriesystemet.

Banen består og seks år senere spilles det igjen kamper på Grønvold. I 1958 legger Løren flere ungdomskamper til Grønvold. Også skoleserien i ishockey bruker banen. Slik fortsetter det ut februar 1960.

Når gutta på Grønvold oppsøker ishockeybanen like før jul i 1960, får de ifølge VG sitt livs sjokk. Uten varsel er banen fjernet. 200 unggutter mister skøytebanen sin. I 46 år har det vært idrettsbane på Grønvold. Fyrstikkfabrikken har leid ut tomta til en bedrift. Selv bygger fabrikkens lagerskur der ishockeybanen lå. «Guttene

på Grønvold akter ikke å gi seg uten sverds slag. De bærer bort halmen etter som arbeiderne legger den ut.» Protestene hjelper ikke. Banen fjernes, og industrien rykker inn.

Industrien overtar

Utstykkingen av industritomter på Grønvold starter med at fyrstikkfabrikken gir tomt i gave til Norsk Teknisk Museum i 1954. Det første næringsbygget ved Grønvoldbanen blir Grenseveien 73 i 1953. Her flytter ingeniørfirmaet Svein Dyrhoff inn med produksjon av elektrokjeler til storindustrien. Samme år samler Jarlsberg Mineralvann AS sin produksjon i et nybygg vest for banen.

I 1959 brenner låven på Grønvold gård ned. Den var da fortsatt lager for redskaper og hestekjøretøyer. Gårdens hovedbygning med sidefløy og stabbur reddes unna flammene. De resterende gårdsbygningene er registrert som verneverdige.

Nedbyggingen av arealet til Grønvold idrettsplass skjer først i 1962, åtte år etter at fotballen har forlatt banen.

Storfint lagerbygg reist på Grønvolds fotballbane

Faksimile fra Arbeiderbladet 23.5.1962

Til venstre: Røwde & Co sitt nye lagerbygg på Grønvold. Foto: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, 1962

Til høyre: Kart over Grønvold etter etableringen av nye industribygg. Grønvoldbanen lå der Røwde & Co ligger. Kilde: Lokalkart for Helsfyr-Sinsen 1962, Oslo kommune.

Etterord

Den vakkert beliggende og svært populære Grønvoldbanen får bare 40 års levetid. Banen blir anlagt på dugnad av idrettslagets medlemmer i 1914. Grønvold IL stoler på at fabrikken ikke vil kreve tomte tilbake. Når fyrstikkfabrikken innskrenker produksjonen utover 1950-tallet, blir ledig tomteareal bygget bort eller solgt.

Det er ingen debatt å finne etter nedbyggingen av Grønvoldbanen. Industrireising står sterkt i den nære etterkrigstiden. Den nær sagt eneste reaksjon er et leserinnlegg signert R.H. i Arbeiderbladet i 1967.³

Ved befaring på Grønvold i 2021 er det ingen spor å se etter verken fotball- eller ishockeybanen. Denne gangen er industrien som bygges ned på Grønvold. Massive boligblokker rykker inn. Ingen ting er egentlig forandret på alle disse årene. Det er høyest avkastning på kapitalen som bestemmer utviklingen.

Det er gledelig å se at Grønvold Gård har fått sin minneplakett fra Oslo Byes Vel. Med sin rike historie fortjener sannelig Grønvoldbanen det samme.

3 _____ Arbeiderbladet 7.9.1967

Gummivaregrossisten A/S Røwde & Co bygger et enormt lager- og kontorbygg som dekker nesten hele den gamle fotballplassen. Bygget får hele 10 mål gulvflate og utenfor er det parkering for 80 biler. Avisas utsendte lar seg begeistre: *«Bygget i seg selv er ytterst smakfullt utstyrt. Ytterveggene er av sandbanket murstein, hallen av glattslipt naturstein, og kontorene, spisesalen og vaske- og toalettanleggene står absolutt på topp av det man kan se i bedriftene i dag. Lagerlokalene har en veldig romkapasitet og er utstyrt med praktiske hyllearrangementer, paller og trucks med heiseinnretninger. Det hele er som et skreddersydd skall omkring hele vår organisasjon, sier firmaets folk.»*

Apropos grusbaner: Hva med den som Grønvold IF anla ved dugnad? Mange timers slit, etter hard arbeidsdag. Nå er det industri der.

Østre Akers middelskole – kjært barn med mange navn

Forfatter: Roger Pihl

Den første skoleavisen var noe for seg selv, i det minste sett med dagens øyne. Den het «Skreppa» og utkom i bokform, med ett eneste eksemplar som opplag. Redaksjonen hadde en stor og tykk protokoll der de tegnet omslaget til første utgave av avisen, og lot resten av innholdet komme fortløpende utover. Alt laget for hånd, tekst og illustrasjoner. Fordi opp-laget bare var én, måtte Skreppa leses på omgang. Den gjorde den riktignok lite tilgjengelig, i det minste når vi sammenligner med medier i dag, men den var like fullt svært populær. Det første nummeret ble utgitt i 1943, med Per Nyhus og Ivar W Rydberg som redaktører.

Anders B. Wilses flotte bilde av Østre Aker Middelskole ble tatt i 1927. Oslo Bymuseum.

Bakgrunnen for middelskolen

Aker herred ble opprettet i 1837, omsluttet Oslo på alle kanter og besto av fire sognekommuner – Ullern, Vestre Aker, Østre Aker og Nordstrand. Navnet Aker kommer fra det norrøne ordet for åker, akr, og var opprinnelig navnet på to gårder, Store og Lille Aker. Arealet var på i alt 437 kvadratkilometer, hele 27 ganger større enn Oslo. Og innbyggertallet var 143.163 i 1948. Denne fortellingen om Teisen skole skriver seg fra tiden før sammenslåingen med Oslo, og etter at Aker herred hadde fått ny skolelov på slutten av det attende århundre.

Ullern, Nordstrand og Vestre Aker sogn var dominert av en overklasse og en velstående middelklasse, der barna ikke gikk på folkeskolen,

men på private småskoler de første fem årene, eller de hadde guvernanter hjemme til ungene nådde 10-11 års alder. Det vil si, aller helst skulle de ha unge teologer, men de som ikke var så heldige at de fikk tak i en ung teolog, måtte altså nøye seg med en guvernante. Fortrinnsvis en som skarret og kunne lære ungdommene skarring, fordi skarring var (er?) et tegn på rikdom og kulturell klasse. Følgelig var franske guvernanter mer enn velkomne, hvilket førte til at ungene gjerne lærte fransk selv om det ikke sto på skoleplanen. Da opplæringen hjemme tok slutt, gikk ungene over i fireårige middelskoler der hovedfagene var norsk, tysk, engelsk og matematikk. Middelskolen ble avløst av en treårig realskole i 1935 som innledningen til en treårig gymnasutdannelse.

Flyfoto av Teisen skole tatt i 1950. Huset i Teisenveien, til venstre for skolebygningen, er Bryn politistasjon. Byantikvaren i Oslo.

Forholdene var ganske annerledes i Østre Aker enn i de tre andre sognekommunene. Her var småkårsfolket i flertall og ungene deres måtte pent øye seg med den vanlige folkeskolen, men det var kun de færreste som tok spranget over til høyere utdanning – og da helst kun middelskole, handelsskole eller mellomtekniske skole. Med bare én middelskole i kommunen sa det seg selv at de fleste elevene måtte søke seg til private middelskoler, og høyest status av dem hadde «Latinskolen på Hauges Minde.» Skolen lå i Sofienberggata på Grünerløkka, men hadde adresse Olaf Ryes Plass 2 og var oppkalt etter lekpredikanten Hans Nielsen Hauge. Trygve Lie, som skulle bli generalsekretær i FN fra 1946 til 1961 var én av elevene som gikk på Latinskolen. Skolepengene var selv etter datidens målestokk alt for drøye for arbeiderne i Østre Aker, så de fleste ungene som gikk videre på skole fikk hjelp av sognekassen eller legater.

Etter hvert fikk de andre sognene sine egne middelskoler og herredet besluttet å gjøre fellesskolen om til gymnasium, hvilket ville sette Østre Aker på bar bakke. Selv om Arbeiderpartiet hadde flertall i Østre Aker sogn, var det tverrpolitisk enighet om at de måtte bygge en ny skole. Det manglet imidlertid ikke på advarsler fra de øvrige sognene, blant annet ble det fra politisk hold tungt hevdet at en skole i Østre

Aker ville få så få elever at det ville bli langt billigere å sende dem til privatskoler andre steder i Aker. Ingen tvil om hvem sitt ærend disse politikerne gikk, men de hadde heldigvis ingen beslutningsmyndighet i saken. Kanskje de heller ikke hadde særlig høye tanker om småkårsfolkets mentale kapasitet. Motstanderne tok grundig feil, den første sommeren meldte det seg 40 elever, noe motstanderne mente skyldtes agitasjon alene og at elevtallet snart ville synke. Uansett hva de sa eller påsto, forandret det ikke den politiske enstemmigheten i Østre Aker.

Men hva skulle den nye middelskolen hete?

Skolen har hatt en trist skjebne hva navn angår, og har byttet navn flere ganger. Alle som har forsøkt å finne et navn til et barn, vet hvor vanskelig det kan være, og det er åpenbart ikke mye enklere å finne navn på en skole. Fordelen med å navngi ett barn, er at det vanligvis bare er to foreldre som skal bestemme, og ikke en hel komité.

Skolen ble naturlig nok omtalt som Østre Akers middelskole i de kommunale dokumentene fra opprettelsestiden, men da den fikk eksamensrett i 1923 ble den kalt Østre Akers kommunale høiere almenkskole av Kirkedepartementet. Selv om navnet var langt, krunglete, tungvint og nesten umulig å huske og uttale. Gradvis for-

svant ordet «kommunale» ut av betegnelsen selv hos kommunen og etter hvert ble resten forkortet til Østre Aker, og ferdig med det.

Da spørsmålet om gymnasium kom på agendaen, dukket også tanken om et nytt navn opp, men det ble med tanken. Det var først da beslutningen om å opprette ytterligere to høyere skoler i Østre Aker at de forsto skolen trengte et annet og mer presist navn. Det var umulig å ha tre høyere skoler med identisk navn. Mulighetene var mange.

Hva med Solvang skole?

Solvang skole var et opplagt forslag for skolen var bygd på en tomt som hørte til den kommunale parsellen ved samme navn. Imidlertid var navnet relativt nytt, knapt mer enn 30-40

år gammelt, og stedet het opprinnelig Rascheløkka. Rascheløkka skole var aldri et alternativ. Parsellen Solvang ble opprinnelig utskilt fra Teisen gård, men Solvang skole ble det altså ikke.

Teisen skole, da?

Teisen er et av de eldste gårdsnavnene i Aker, og er en sammensetning med norrønt vin, som betyr naturlig eng, mens førsteleddets betydning er uvis. Stemningen for navnet Teisen skole, eller Teisen realskole og gymnasium, var stor på lærerværelset. Men Teisen skole ble det likevel ikke, selv om denne artikkelen kan tyde på noe annet. Teisennavnet ble ikke tatt i bruk før i 1950, da skolen fikk navnet Teisen høyere skole.

Eller Fjellhus skole?

Gårdene Nordre og Søndre Fjellhus har gitt navn til Fjellhus hageby. Nordre Fjellhus ble utskilt fra Søndre Fjellhus, som første gang nevnes i 1723 som en del av Oslo Ladegård. Navnet Fjellhus skal også være gammelt, men har ikke noe med fjell å gjøre – det skal være en forfining av ordet fjalahus, et hus bygget av plankelømmer. Muligens var det av den grunn for simpelt, eller så manglet det x-faktoren, for navnet Fjellhus skole ble aldri aktuelt.

Hva med Ulven skole?

Ulven er en gård som nevnes allerede i middelalderen. Navnet kommer av norrønt Ulfvin, av alfr, grus, og vin, eng. Gården nevnes i middelalderen. Den var kirkegods under Sankt Hallvardkatedralen, ble

De to første forsiden av Tribune fra 1972. Gordon Kristiansen

krongods i 1537 og utlagt til bymark i 1582. Fra 1624 ble den inndratt under kronen og ble ikke drevet som eget bruk. 1765 ble den solgt til stiftamtmann Caspar Herman von Storm, og var siden privateid. Caspar von Storm har fått en gate oppkalt etter seg, men det er en annen historie. Gården ga også en kort periode navn til Ulven kirke, bedre kjent som Østre Aker kirke, men selv ikke denne fasjonable bakgrunn så ut til å fenge i de kommunale korridorer. Når vi ser på utviklingen av Ulvenbyen i dag, kunne det kanskje ha vært et godt valg, men gjort er gjort og spist er spist.

Bryn høyere skole kan da være noe?

De første fire navneforslagene hadde alle den fordel at tilføyelsen «høyere» i en eller annen

form gjerne kunne sløyfes. Tilføyelsen «høyere» var ikke med fordi den var forskjønnende, men fordi den var en dyd av nødvendighet. Bryn folkeskole lå nederst i Teisenveien og fra skolens side ble det gjort tydelige innvendinger om at navnet Bryn høyere skole kunne skape forvirring, sammenblanding og forveksling med Bryn skole. Dessuten var det lite rasjonelt å gi skolen nesten det samme navnet som en annen skole, noen hundre meter unna og en kort spasertur nedover veien. De kommunale myndighetene fant ingen grunn til å tillegge disse argumentene vekt, og besluttet likevel, eller til tross for, å kalle skolen Bryn høyere skole. Det var ikke snakk om å lytte til lokalkunnskap eller bruke helt alminnelig, sunn fornuft.

Forvekslingen og forvirringen slo ikke overraskende til, stikk i strid med de kommunale antakelser. Postforsendelser ble levert feil, vareleveranser ble levert feil og folk møtte titt og ofte opp til møter og samtaler på feil skole. Kommunen kunne forsåvidt kalle skolen hva den ville, for på folkemunne het den likevel bare middelskolen. Heldigvis visste både lærere og elever hvilken skole de skulle til.

Fra Skreppa til Norges beste skoleavis

I 1958 utkom så en helt ny skoleavis. Den het

opprinnelig Teisen Tribune, men navnet ble snart forkortet til bare Tribune, fordi alle viste den utkom på Teisen. Ansvarlig utgiver var rusen, formålet var stort sett å skaffe penger til russekassa og den første redaktøren var kommunisten Jan Auke. Rødrussen på Teisen hadde slagordet «Foreningen til skrukorkens avskaffelse» eller bare FTSKA, fordi t-en i Teisen var stilisert som en vinopptrekker. I 1959 inngikk Teisenrusen et samarbeid med Grorud høyere skole og i løpet av kort tid ble Tribune landets største skoleavis. Opplaget nærmet seg 2500 og derfor fant annonsørene Tribune interessant, de strømmet til og økonomien ble stadig bedre.

I skoleåret 1961-1962 opphørte samarbeidet med Grorud fordi DUS-klubben i Akers Sparebank begynte å trykke skoleaviser gratis mot å få annonsere, vanligvis over hele baksiden. DUS-klubben var en forkortelse for De unges spareklubb, og tiltaket gikk trolig over markedsbudsjettet, for hensikten var naturligvis å få elevene til å bli kunder av banken. En av annonsene viste en 110-kroneseddel tegnet av tegneren Ragnar Pedersen, bedre kjent som Joker. Tegningen var i sort/hvitt og umiskjennlig i Jokerstil, men det hindret ikke noen i å forsøke å betale med den i en pølsekiiosk i Tordenskjoldsgate. Overraskelsen var stor da vedkommende

Østre Aker middelskole, fotografert av Johannes Arthur Brenna. Groruddalen historielag.

Teisen skole, fotografert av O Væring, ukjent dato. digitalmuseum.no.

fikk både pølse og vekslepenger.

Begrensningen for et gratis opplag var 24 sider – alt ut over det måtte avisen selv bekoste, hvilket er grunnen til at de fleste skoleavisene fra denne tiden var på nettopp 24 sider. Trykkeriutgiftene sto for hovedtyngden av kostnadene, så tilbudet fra banken ble godt mottatt, ikke bare på Teisen, men i skoleaviser over hele byen. Ifølge en av de tidligste redaktørene i Tribune, skuespiller Kyrre Haugen Bakke, kostet avisen 25 øre i løssalg og den vesle inntekten gikk til tre ting; driftskostnader, deltakelse på kongressen til Norsk skoleaviseråd og et vel fortjent julebord. Redaksjonen var en ren gutteklubb de første årene, til tross for at redaksjonsmedlemmene var tilhengere av likestilling, så lenge jentene ikke fikk bestemme i praksis.

Opplaget sank naturligvis da Grorud og Teisen skilte lag skoleåret 1961-1962, men det stabiliserte seg på 1000 eksemplarer. At skoleavisen

var kommet i «lomma på storkapitalen» sved nok for flere redaksjoner enn bare Tribunes, og en stående vits i byens skoleavismiljø var en vri på Sparebankens eget slagord: «Faen spare – spar i Akers Sparebank.» Banken er for lengst slukt av DnB, for den som måtte lure.

Sett med dagens øyne, der grafiske designprogrammer og desktop publishing kan utføre mirakler for selv den minst formsikre, var Tribune breddfull av sjarm. Artikkelen ble satt opp med skrivemaskin og titlene med Letraset – eller gnuggis som det populært ble kalt. En periode fikk redaksjonen sitte hos SUF-trykk og skrive inn originalteksten, det var et stort fremskritt fordi trykkeriet kunne stille en IBM kulehodemaskin med rettetast til disposisjon. Det kan høres latterlig ut i dag, men på sekstitallet var rettetast noe de færreste hadde råd til å drømme om. For å få alt rett og pent, ble sidene linjert opp med lyseblå tusj, en farge som den pankromatiske reprofilmene ikke klarte å registrere

og følgelig ble usynlig i det trykte resultatet.

Produksjonstiden kunne være lang, og når avisen ikke betalte for trykkingen, ble det til å vente på tur hos trykkeriet til Sparebanken. Dette, kombinert med få årlige utgivelser, gjorde Tribune lite effektiv som meningsformidler og et uaktuelt debattorgan. I 1969 ytret derfor en gruppe radikale elever et ønske om å starte en veggavis etter modell fra Kina, der veggaviser spilte en betydelig rolle under Kulturrevolusjonen i 1966-1970. Tiltaket var temmelig omstridt, og elevrådet måtte søke departementet om tillatelse og fikk etter hvert tillatelse til å forsøke. Driften kom i gang i 1970 og diskusjonene gikk tidvis høyt via plakaten. Imidlertid kunne ikke hvem som helst henge opp en plakat etter forgodtbefinnende, den måtte ha skolens stempel i et av hjørnene. Det forhindret ingen i å kommentere direkte på plakaten, og gjerne sent på døgnnet, dersom saken var kontroversiell.

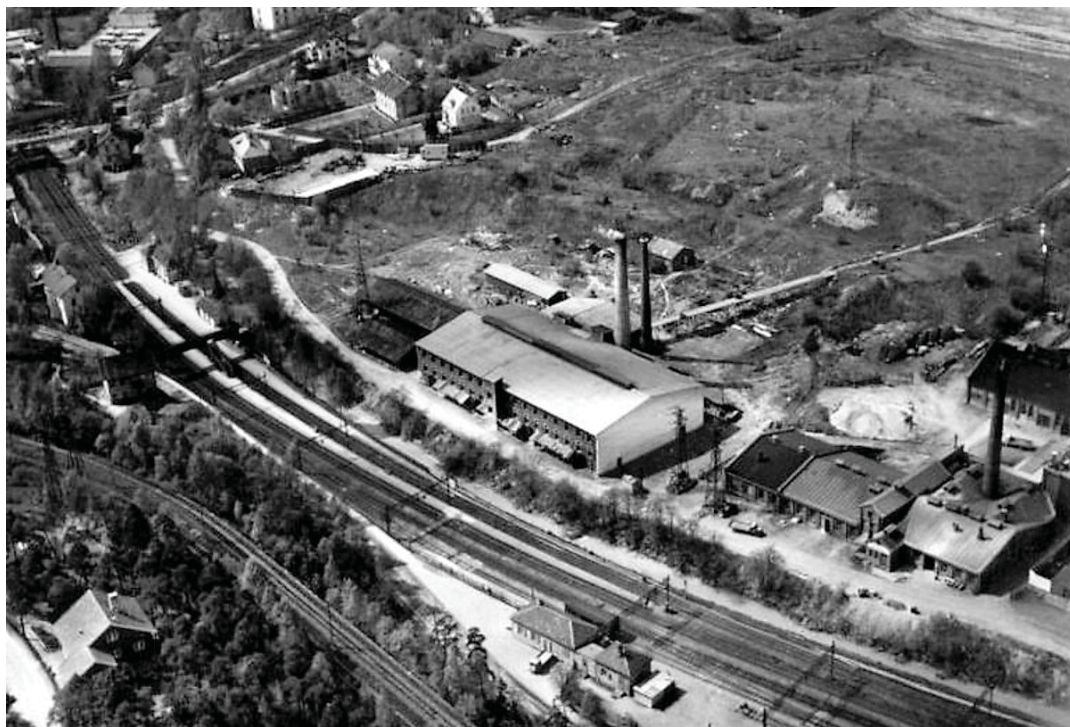
Tribune var langt på vei et øvelsesprosjekt for unge radikale som ønsket å utvikle et kulturtidsskrift. Naturligvis endte det opp med en rekke radikale artikler, ikke minst om og mot USAs utenrikspolitikk og sosiale forhold, men

ikke bare. Rock, jazz, film, dikt, sjakk og selvromfang fant en plass i spaltene.

I 1963 ble Tribune utpekt som Norges tredje beste skoleavis og året etter klatret den helt til topps: Tribune ble Norges beste skoleavis. Redaktør på det tidspunktet var Rolf Hauge. Av andre, kjente redaktører må nevnes forfatter og journalist Tron Øgrim (1947- 2007), programleder og plateprodusent Harald Are Lund (1946-2020), høyrepolitiker Ellen Fjeldstad og advokat Per Danielsen. Fram til begynnelsen av 70-tallet var Tribune kjent som de radikale elevenes høyborg og skolen som et reir for Sosialistisk ungdomsfylking SUF (m-l) i Oslo. Forøvrig var også AUF aktive på Teisen og holdt møter på Klosterheim. Da nestleder i Oslo Unge Høyre Per Danielsen ble redaktør på begynnelsen av 70-tallet ble tyngdepunktet flyttet til den andre politiske fløyen. Som allmennfaglig skole ble Teisen nedlagt i 1984, og med den forsvant Tribune også. Spørsmålet jeg ikke har funnet svar på, er om protokollen som Skreppa ble skrevet i, har overlevd. Hvis noen vet om hvor den befinner seg, har redaksjonen min kontaktinformasjon.

Kristiania teglverk - ett av de mange teglverkene i Groruddalen

Forfatter: Roger Pihl

Kristiania teglverk lå like inntil jernbanen, og til høyre sees Zinkhvidtfabrikken. Widerøes flyveselskap/Vilhelm Skappel, 1955.

Du kjenner den digre trebygningen der den ligger like nord for motorveibrua der Brynstunelen kommer ut i retning Teisen. En treetasjes bygning i bindingsverk, kledd med horisontal panel og med gavlvegg i fuget tegl. Bygningen har en grunnflate på 1915 kvadratmeter og forteller om et gammelt industrimiljø der også Erlanger Bryggeri, Bryn & Halden Tændstikfabriker, Johan Petersens lin- og bomullsvarefabrikker, Den norske Zinkhvitfabrikk, N K Nielsens Jernstøperi og Den kemiske fabrikk Norden inngikk. Ja, det lå til og med en sjokoladefabrikk på østsiden av Alnaelva nedenfor Brynsfossen, men der finnes så vidt tuftene tilbake.

Leireforekomstene ved Bryn i det området som kaltes Kristianiadalen i Norges Geologiske Undersøkelser tidskrift nummer 120 «Undersø-

kelsener over norske lerforekomster», er ganske ensartet og likt for alle teglverkene, nemlig Bryn teglverk, Høienhall teglverk, Kristiania teglverk og Nygaards teglverk. I tillegg lå det teglverk på Alnabru og Hovin. Gråleiren spilte den viktigste rollen og leirelaget var tre meter tjukt eller tjukkere. Bortsett fra leire, trengte teglverket vann til produksjon, og vann var det mer enn nok av i Alnaelva, og brenne til tørking. Forholdene lå med andre ord godt til rette samtidig som markedet etterspurte produktene.

Det som går opp ...

Kristiania teglverk ble anlagt i 1897, men måtte innstille da kristianiakrakket traff byen som en slegge 11. juni 1899. Fram til krakket hadde det vært en svært sterk økonomisk vekst i Kristiania, lønningene og folketallet steg kraftig og byggeaktivitetene var hyperaktive. Etterspør-

selen etter trevarer var stor på det internasjonale markedet og var en medvirkende faktor ettersom den norske eksporten ble håndtert av rederier med hovedkontor i Kristiania. Banker og aksjeselskaper ble opprettet over en lav sko og du fikk kreditt kastet etter deg. Selv banksjefene deltok frisk i aksjespekulasjonene. Alle ville bli rike over natta på lettjente penger. Maleren Christian Krohg skrev etter at han kom hjem fra Paris i 1898 at Kristiania ikke var til å kjenne igjen. Karl Johans gate var som selve boulevarden, på Grand kafé kikket han seg forbauset «til høire og venstre.» Den hadde vært hans dagligstue, nå var den full av villt fremmede mennesker som holdt fest. «Min dagligstue er blitt en huskestue,» klaget Krohg. Han hadde bare vært borte ett lite år, men det virket som en menneskealder.

... det går ned

Sommeren og høsten 1899 overskred Norges Bank sin seddelutstedelsesrett betydelig to

ganger. I mars 1899 ble diskontoen økt i to omganger, fra 5 prosent til 6 prosent. Også i andre land ble diskontoen satt opp, blant annet hos handlespartnere som Danmark, Sverige, Tyskland og Storbritannia. En internasjonal oppgangsperiode nærmet seg slutten. Norges Bank gjorde lite i forkant for å hindre krisen. Bankene hadde skaffet seg kortsiktig kreditt i utlandet og havnet i en presset likviditetssituasjon da pengemarkedet strammet seg til. Norges Bank påpekte i forkant at utviklingen hadde vært usunn, men mente banken manglet mandat til å regulere etableringen og virksomheten til bankene.

Spekulanter gikk falitt. Den største konkursen var Christian Christophersen, en av landets største forretningsmenn, hvis gjeld utgjorde et beløp tilsvarende en femtedel av statens samlede utgifter. Da boblen sprakk kom også en rekke bankkonkurser, hvor seks av syv nystartede banker gikk over ende. Krisen var i hovedsak begrenset til Kristiania. De som kjøpte bolig i Kristiania i juni 1899 fikk ikke realverdien tilbake før 100 år senere. Boligbyggingen stoppet og produksjonen av byggevarer som murstein ble mer enn halvert. Ingenting vokste til himmels, den gangen heller. Etter krakket mistet 40 % av teglverksarbeiderne jobben på ett år, og beretningene om halvferdige leiegårder som sto forlatt er tallrike. Etter krakket reiste mange av de nyinnflyttede tilbake til hjemstedene, andelen ledige leiligheter økte bratt til rundt 10 % i 1905 og husleienivået sank med rundt en femtedel. Mange entreprenører gikk konkurs i årene etter 1899, og bankene overtok boet. Men så lenge entreprenørene greide, gjorde de det som var deres forretningsidé: bygge leiegårder for ulike kjøpergrupper, og dermed dekke folks boligbehov, i et marked myndighetene hadde bestemt skulle være privat. De fleste var ikke store nok til å drive videre uten lønnsomhet over lang tid, mens de ventet på bedre etterspørsel. Men de store bankene hadde rygg til å velge, og da de var blitt dominerende i eiendoms- og bygge-markedet rundt 1904–05, stoppet de byggingen nesten helt. Gjennomsnittlig antall nye leiligheter per år var 127 i årene 1906 til 1910, med det berømte tallet 58 for bunnåret 1910. Prisen

Kristiania teglverksarbeideres forenings fane. Foreningen ble stiftet 4. mai 1894. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

Bak leirgravene ses Teisen Park borettslag og øverst til høyre ligger Bryn skole. Tørkeloftet i nederste venstre hjørne. Widerøes flyveseskap/Otto Hansen, 1951.

på 1000 murstein levert på byggeplassen kostet opp mot 32 kroner før krakket, og falt til halvparten ett år senere.

En ny start

I 1912 kom Kristiania teglverk så smått i gang igjen og seks år senere overtok grosserer Einar Stange fabrikken og drev den helt fram til den endelige nedleggelsen på 1960-tallet. Einar Stange etablerte firmaet sitt i 1911, det lever fortsatt og holder til i Professor Birkelands vei på Furuset. Etter å ha gjennomgått den vanlige utviklingen i produksjonsutstyret, fikk verket rundt 1920 en strengpresse for murstein, liggende forelter og valseverk for oppredningen av leire. Det ble også installert halvautomatisk kappebord for murstein. Kapasiteten var fire millioner enheter årlig. I 1936 brant teglverket ned til grunnen, men ble gjenoppbygget med moderne utstyr og maskineri som kjedegravemaskin og kabelbane. Produktene var først og fremst drensrør, murstein og takstein.

Teglverket som arbeidsplass

Å jobbe på teglverket, uansett hvilket, var et

slit som medførte belastningssykdommer som revmatisme. Skyving av trillebår og lemping av stein og leire satte fort sitt preg på muskler og skjelett, og å måtte veksle mellom 30-40 varmegrader innendørs til kulde utendørs var en stor påkjenning for kroppen. Lønna var heller ikke mye å juble for, fortjenesten kunne ligge på 2,50 kroner for en titimers arbeidsdag – hvis du var så heldig å være fast dagarbeider. En dagarbeiders lønn i 1880 var 1,35 krone i gjennomsnitt, og steg til 3,00 kroner for en 10-timers arbeidsdag i 1910. Tilsvarende lønn for kvinner var 1,68 kroner. Dagarbeidere var ikke vanlig, men både kvinner og menn arbeidet hovedsakelig på akkord. Fortjenesten kunne derfor svinge mellom 3 kroner og 5 kroner daglig.

Sesongen startet den første mandagen i mai og ble vanligvis avsluttet den andre helgen i september, fordi teglstein ikke tåler frost og dermed bare kunne produseres i sommerhalvåret. Flesteparten av sesongfolkene var småbrukere utenbys fra. Hjemme satt kone og barn og måtte ta seg av gården, og først etter endt arbeidstid på lørdag kunne han dra for å ta de tyngste løf-

tene hjemme på bruket. Arbeidet på teglverket var ikke mye lettere enn gårdsdriften, og arbeidsuka var lang. Arbeidsforholdene, særlig den første tiden, var preget av hardt slit. All løfting og lemping av leire og stein foregikk med håndmakt, og til all intern transport den uunngråelige trillebåren. Hver stein kunne bli håndtert fra tolv til femten ganger, og det bla mange kilo, for ikke å si tonn, av slikt. Først på begynnelsen av 1900-tallet ble det industri i ordets egentlige forstand, med innføring av moderne presse- og kappeutstyr, forsert tørking og fremfor alt vagger (vogner) til transport. Kjedegravere gjorde slutt på blodslitet i leiresjaketene og ringovnen gjorde det mulig å brenne stein kontinuerlig.

I arbeidsreglementet var en bestemmelse om at arbeiderne hadde ansvar for produktet. Brekkasjen eller annen skadet stein kom aldri med

i oppgjørene. Den ødelagte steinen måtte tvert imot tilbake til leirgropen uten vederlag. Brennerne hadde urimelig lang arbeidsdag til helt mot slutten av den første verdenskrig. To mann hadde hver 12-timers skift uken gjennom. Ved bytte fra dag- til nattskift sto den ene brenneren 24 timer i trekk. I 1904 forsøkte arbeiderne å streike for å få opp akkorden med 1 kroner per 1000 stein, men det var nedgangstider og prisene på steinen sank så lønnspålegg til arbeiderne var uaktuelt.

Hjertet i teglverket er ringovnen

Ringovnen ble funnet opp av tyskeren Friedrich Eduard Hoffmann i 1858, revolusjonerte teglverksindustrien og ble ansett som en av sin tids mest betydningsfulle landvinninger. I motsetning til så kalte periodiske ovner som måtte kjøles ned og tømmes for så å fylles igjen for neste brenning, kunne ildsonen i ringovnen

Ringovnen er trolig ett av de flotteste kulturminnene sør i Groruddalen. Østensjø historielag, 2019.

flyttes rundt i ringen. Brennkanalens lengde varierte fra ovn til ovn, men var vanligvis fra sytti til hundre meter. Fyringen foregikk ved å helle brensel ned gjennom fyrhull på taket av ovnen og formen var først helt rund, derav navnet, men rundovnen i Kristiania teglverk er avlang, omtrent som en idrettsbane. Ubrent tegl ble satt inn der ovnen etter hvert ble nedkjølt og varmen fra stein under nedkjøling blir brukt til oppvarming av stein før varmen kom hit. De kunne med andre ord ta ferdigbrente stein ut og sette rå stein inn mens brenningen var i gang i annen del av ovnen. Systemet var svært energibesparende og kunne redusere vedforbruket med om lag to tredeler. Pipen har stått på utsiden, men den ble revet noen år etter at verket ble nedlagt i slutten 1960-årene.

Den flotte ringovnen og teglgavlen mot nordøst som har stått siden teglverket ble bygget, er ikke bare flotte i seg selv, men forteller også om den industri og historie som tilhører Bryn og teglverkets rolle byggingen av Oslo som murby.

Omstreiferne søkte til teglverket for selskap og varme

I løpet av de første tiårene på 1900-tallet, og særlig i mellomkrigstiden, opplevde teglverkene en strøm av hjemløse overnattingsgjester. Det kunne bli temmelig kaotisk på vinterens kaldeste og mest besøkte netter. Tilstrømmingen varte til godt forbi den andre verdenskrig. Teglverkene hadde en meget sentral plass i lofferens univers selv om de sjelden jobbet der. Verkslokalet beskyttet mot værgudene, og ble et sosialt treffsted for hjemløse som lengtet etter varme omgivelser. Teglverket ble en livbøye og et samlingspunkt. Tusenvis av vagabonder unnslopp kjølige høst- og vinteretter ved å søke ly på verkene. Ovnsvarmen kunne nyttiggjøres på annet vis også; her kokte de kaffe, stekte flekk og frigjorde seg fra luseplagen. Avlusningen skjedde på et blunk. De holder klesplagget over varmen slik at beina på småkryperne ble svidd av, og deretter kunne de ristes av plaggene. At klærne lukter brent i ukevis fikk så være, det luktet av alle. Det fantes noen få kvinner blant lofferne på teglverket, som typisk var en pen jente som forlot hjemstedet i ung alder for å prøve lykken i hovedstaden, kom skjevt ut.

Kristiania teglverksarbeideres forenings fane. Budskapet var klart: «Ved brugen af spaden og hakken, bringes kapital ud af bakken.» Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

Hun begynte som gatepike i snobbete strøk av Oslo, og endte opp i røverreiret Vaterland. Etter arrestasjon og en mellomstasjon på en arbeidsanstalt for kvinner, ble landeveien den foreløpige endestasjon. Det fantes flere titalls kalkverk og teglverk hvor vagabonder fant nattero, og Bryn og Alnabru lå høyt på lista over ettertraktede mål. Lofferne hadde sin egen sjargong, teglverkene på Bryn ble kalt «Røde slott». Om sommeren var det neppe like fristende å ligge inne i varmen, da bygget de gjerne småhus av trefjølner de plukket opp eller stjal her og der, såkalte fjalahus eller fjølhus. Det er disse som har gitt navn til Fjellhus hageby – og har altså ikke noe med fjell å gjøre, for den som måtte tro det.

Tatt i betraktning at arbeidsreglementet tilsa at ingen kunne gi uvedkommende adgang til teglverket og at verket hadde både elektriske og mekaniske anlegg som kunne være livsfarlige, er det unektelig underlig at omstreiferne fikk lov til å oppholde seg her. Det kan ha vært for å

Til venstre og nedenfor til høyre: Tørkeloftet står fortsatt, men trenger sårt til rehabilitering. Roger Pihl.

Nedenfor til venstre: Trallen ble brukt til å frakte rå teglstein til steintørka der luften drev fukten ut av steinen. Østensjø historielag, 2019.

gjøre en god gjerning og hjelpe mennesker som var dårligere stilt.

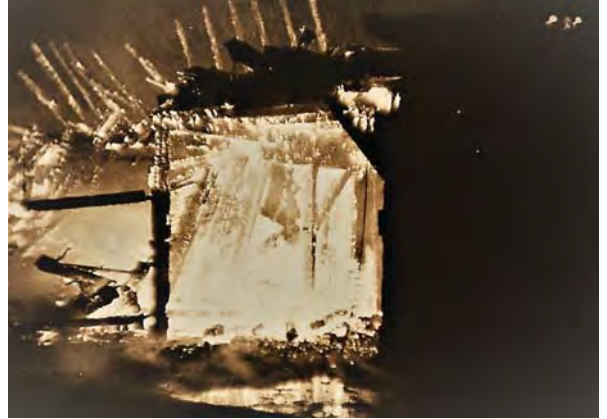
Arbeidsreglementet

Reglementet forteller sin egen historie om arbeidslivet, og vitner om vilkår og forhold som for lengst er historie:

1. Arbeiderne antages og opses av tegleverkets bestyrer. Som fast arbeider ansees enhver der enten uttrykkelig er ansatt som saadan eller i 2 uker har været beskæftiget i det regulære arbeide ved teglverket.
2. Den daglige arbeidstid for arbeidere over 18 aar er 10 timer, deri indbefattet 1½ times hvil, hvorav 1 time middagshvil, om lørdagen 5½ time. Angaaende klokkeslettene for arbeids- og hviletiderne henvises til opslag paa arbeidsstederne.
3. Lønningen foregaar hver lørdag paa teglverket efter endt arbeidstid og utbetales hvad der er optjent til og med fredag,
4. Skade paa maskiner, verktøi, bygniner, inventar, materialer eller produkter der er voldt forsætlig eller ved grov uagtsomhet, pligter den skyldige at erstatte.
5. Enhver arbeider kan uten opsigelsesfrist avskediget av teglverkets bestyrer, naar han gjør sig skyldig i en alvorlig krænkelse av reglementet eller for øvrig i en alvorligere forgaelse saasom hvis han:
 - a) uten skjellig grund nægter eller forsætlig undlater at efterkomme foresattes ordre med hensyn til arbeide, eller viser opsætsighet mot sin overordnede i arbeide,
 - b) gjentagne gange eller vanemæssig og

Slik ser det ut på innsiden, med alle hyllene der teglsteinene ble lagt til tørking. Østensjø historelag, 2019.

Nedenfor: Stillbilder fra Gladvedt Films reportasje fra brannen i 1936. Oslo kinematografer.

trods mottagen advarsel undlater at møte frem til arbeidsstedet i rette tid,
c) møter frem tilarbeidet i beruset tilstand eller henter eller fortærer berusende drikke paa arbeidsstedet,
d) gjentagne gange gjør sig skyldig i fredsforstyrrelser paa arbeidsstedet,
e) begaar graverende eller gjentagne forseelser som kan medføre fare for folks liv og lemmer eller helbred eller for større ødelæggelser eller beskadigelse av gods. Grunden til avskedigelsen meddeles paa arbeiderens forlangende skriftlig.

Kilder:

- *Det Kongelige Danske Kunstakademi*
- *Norges Bank*
- *Oslohistorie*
- *Statistisk sentralbyrå*
- *Store norske leksikon*

Johan Skau, Østmarkas oppdager

Forfatter: Even Saugstad

Den ivrige gymnastikklæreren på Vålerengen skole, Johan Skau, blir regnet som mannen som introduserte både navnet og skogsområdet Østmarka for hovedstadens befolkning. Det skjedde i 1915.

Den store dragestilvillaen på Sarabråten sto i 1915 ubrukt, men var likevel et mål for skoleturene fra Vålerenga. Lærer Skau ivret for at huset skulle brukes som serveringssted for turfolket. (Foto: Anders Wilse/Norsk Folkemuseum)

I 1915 kom kartet «Terrænget omkring Sara-braaten», det første turkartet for Østmarka. Aftenposten skriver om kartet: «Det koster i handelen kr. 0,60, men leveres gjennom skole- ne til skolebørn til reducert pris, for at hvert barn som færdes i Østmarken skal kunne eie sit kart».

Mannen bak denne ordningen var Johan Skau (1858 – 1941). Han ivret for at skolebarna måtte bli mye flinkere til å bruke naturen, og arrangerte skoleturer og sørget også for ski til utlån til barn som ikke hadde slikt utstyr. Han syntes det var ille at så mange av Østkantens beboere tok trikk og bane gjennom byen for å komme seg på skitur i Nordmarka.

I Aftenposten i januar 1920 omtaler Skau Østmarka på malerisk vis: «Østmarken! Der vildmarken suser. 3 km. østenfor bygrænsen ligger

Ulsrudaasen – vildmarkens forgaard. Derfra strækker den sig videre indover Lutaasen og Haukaasen».

Kristianias nye friluftseldorado

Fem år tidligere var Østmarka-navnet brukt for første gang i Aftenposten. I en artikkel om at Skiforeningen ønsker å sette ut skikjelker i marka for å transportere ut skadde etter eventuelle uhell i løypene, er Sarabråten omtalt som: «... et af centrene for det herlige og forholdsvis nyopdagede skiterreng, som populært kaldes "Østmarken".»

I februar 1915 fikk Johan Skau med seg en journalist fra avisa Socialdemokraten samt den kjente fotografen Anders B. Wilse på skoletur med gutter i 7. klasse. Målet for turen var Sara-bråten. Det ble et flott helsides oppslag i avisa og en mengde bilder som dokumenterte turen

og Østmarka for ettertiden. Østmarka ble her beskrevet som «Kristianias nye friluftseldorado».

Turen med Wilse og Socialdemokraten illustrerte godt Skaus engasjement og avisartikkelen ble et dokument og minne over mannens aktivitet. Skoleturen startet i skolegården på Vålerengen skole, gikk over Etterstad og videre via Østensjøveien til Bjerke ved Ulsrudvann. Her ble det i følge artikkelen kommandert rast og 5-øres kaffekopp. Om turen kan vi videre lese:

«Snart bar det igjen videre. Gutta forsøkte sig under stor jubel i «Korketrækkeren» ved Nøklevandet, og efter et kvarters marsj gjordes holdt ved Heftyes villa på Sarabråten. ... Fra Sarabråten gik så turen i en deilig løype gjennom vakre skogstrakter og pene små vand, Hauktjern, Krokstjern og Gørputten. Herfra i en bue og i litt brattere terræng ned på øvre ende av Luttvand.

... Løiperne fra Sarabråten til Luttvand var så naturlige og omgivelsene så idyllisk vakre, at man skal lete for at finde maken i Nordmarken.»

Artikkelen var skrevet av avisas sportsmedarbeider som signerte seg «Chr. A.». Han avsluttet artikkelen med: «Da vil snart "Østmarken" bli opdaget, indtat og dyrket av Østkantens beboere på samme måte som Nordmarken nu er det av hele byen.»

Skiforeningen omtalte også Østmarka og Skaus innsats i sin årbok samme år. Her het det blant annet: «Lærer Johs. Skau, foregangsmanden for skolebarnas skiturer, går ikke over bækken efter vand. Han søker helt naturlig op i sin østmark for at bruke sine ski og finde den adspredelse et hvert menneske trænger og må ha. Han er det mørke fastlands opdager.»

80 gutter fra Vålerengen skole anført av gymnastikklærer Johan Skau på tur langs Nøklevann i 1915. Plassen Lutdalen i bakgrunnen. (Foto: Anders Wilse/Norsk Folkemuseum)

Militærmann og skolemann

Sin militære karriere startet Skau i 1880 da han tjenestegjorde ved landets første militære idrettsavdeling. Da Søndenfjeldske hjul- og skiløperkompani ble etablert ble han med her og siden forfremmet til kommandersersjant. Han ble seinere sjef for 18. kompani av Østre Akershus regiment og ble kaptein i 1915. Tre år seinere nådde han aldersgrensen i forsvaret og gikk av, men tittelen kaptein beholdt han og han ble vanligvis omtalt og tiltalt som *Kaptein Skau*.

37 år gammel kom Skau i 1895 til Vålerengen skole. Skolen var da helt ny. Her var han lærer i kroppsøvning og sløyd i 28 år. Han bodde med sin familie i Ingeborgs gate 8, rett ved skolen. Stillingen i forsvaret kombinerte han med lærerjobben.

Som lærer innså Skau tidlig at lek, idrett og friluftsliv var viktig for å få sunne, glade og tillitsfulle barn med gode holdninger og interesser. Han fikk innført skidager, gjerne med Sarabråten som mål. Tusener av gutter og jenter fikk på den måten kjennskap til Østmarka. Skau var aktivt med i ulike utvalg og foreninger og ledet blant annet idrettsrådet i Oslos folkeskoler, et råd han selv tok initiativ til. Han fikk spredd sitt budskap til andre skoler, og var særlig opptatt av at elevene ved skolene på Østkanten fikk sin dose frisk luft og friluftaktivitet. I tillegg til skidager, mente han det måtte komme inn to dager for friluftsliv og idrettsaktivitet i skoleplanene; en dag med badetur og en dag med sommertur.

Skau hadde et nært samarbeid med Foreningen til skiidrettens fremme (Skiforeningen), Vålerengen Idrettsforening, Norske Gutters Speiderkorps og Oslo Skiklub.

«Kaptein Skau ble med årene en populær skikkelse på Vålerengen. Vi hadde den største respekt for ham, for han holdt oss i stramme tøyer. Men han hadde en utpreget rettferdighetssans og vi følte oss trygge på at han ville oss alle vel. Han oppmuntret dem som ikke hadde "mot i brystet", og ildnet de mer fremmelige til dåd!». Slik ble Skau beskrevet av Frank Larsen i Vålerengen Idrettsforenings 50-årsjubileumsskrift (1963).

Johan Skau (Foto fra Skiforeningens årbok, 1915)

Sarabråten i Skaus hjerte

Thomas Heftye jr. solgte hus og tomt på Sara-bråten til Aker kommune i 1911 i forbindelse med at Nøkle vann var blitt drikkevannskilde. Da startet diskusjonen om hva som skulle skje med den staselige dragestilvillaen som sto på Sarabråten. Skulle den flyttes eller skulle den bli stående? Bygdemuseum? Barnehjem? Pensjonat? Flott restaurant eller enkelt serveringssted?

Parallelt med at det florerte ideer om gjenbruk av huset, ønsket Aker kommune å avhende det hele. En privat kjøper var kommet på banen, men handelen ble annullert. Lærer Skau fikk nå med seg to andre friluftsentusiaster, fabrikkier Wilhelm Blystad og kjøpmann Christiansen og kjøpte bygningen. Tanken var at de på denne måten fikk reddet huset, og de håpet i neste omgang at Kristiania kommune sammen med Aker kommune ville kjøpe det tilbake og føre det opp igjen som et serveringssted.

Forslagene var mange til hvor tømmerbygningen eventuelt skulle flyttes til; blant annet Nordre Skøyen hovedgård, Blindernjordet, Sinsen og Grefsenkollen. Johan Skau ønsket at huset aller helst skulle bli stående på Sarabråten og brukes som en varmetue og sted som serverte rimelig mat og drikke til skolebarn og turfolk. Han mente forurensningsfaren var overdrevet. Hvis dragestilvillaen like vel skulle flyttes,

Johan Skau med lærerkollegaer og skolegutter fra Vålerenga på Sarabråten. Kuskeboligen i bakgrunn.
(Foto: Anders Wilse, Nasjonalbiblioteket.)

hadde han sett seg ut en plass vest for Skøyenputten, eller Skøyentjernet som de kalte det den gangen, som ville passe perfekt. Noen av hans kumpaner støttet han i planen, mens andre mente en slik plassering ville ligge for nær den stadig voksende byen. Hva slags funksjon den nye Østmarka-stua skulle ha, var det også uenighet om. Skau mente den nye hytta måtte ha skolebarn og idrettsungdom som hovedmålgruppe, og ved Skøyenputten var det muligheter for svømmetrening om sommeren og skøyeturer på isen om vinteren.

Så dukket Ulsrudåsen opp som alternativ plassering av det som seinere skulle få navnet Østmarksetra. Johan Skau var ikke enig i stedsvalget, men måtte se i øynene at både hans forslag om å la huset stå på Sarabråten og å flytte det til Skøyenputten var nedstemt.

Og nye nederlag ventet for Vålerengalæreren: Planen var hele tiden å nyttiggjøre seg laftetømmeret fra Sarabråten-villaen. Men nå fant arkitekt Thv. Astrup ut at det var bedre og billigere å bygge helt nytt! Den såkalte tjenerboligen, som i dag er bolig for eier og driver av Østmarksetra, var det eneste som ble bygget med materialer fra det gamle huset. Resten av materialene ble liggende på Sarabråten og fikk en ukjent skjebne.

Under åpningen av Østmarksetra 4. mai 1926 ble Skau og hans engasjerte venner spesielt hedret og takket for utrettelig innsats for å få til et slikt sted.

I tillegg til å ivre for serveringssteder i marka, mente Johan Skau det var viktig å få anlagt flere hoppbakker. Rundtjernbakken var blant anleggene Skau sto bak. Hoppbakken som sto ferdig

(Illustrasjon hentet fra Wikipedia)

Nord-, Sør-, Øst og Vestmarka

Når fikk de øvrige delene av Oslomarka sine navn?

NORDMARKA: Navnet på det store skogsområdet nord for hovedstaden, ble første gang brukt på et kart fra 1757, altså 150 år før Østmarka-navnet ble tatt i bruk.

i 1922 var en 40-metersbakke som lå nordøst for Rundtjern. Bakken var meget bratt med liten overgang mellom unnarenet og sletta. Den gikk under navnet «beinbrekker'n» – sikkert ikke uten grunn! Bakken ble bygd av en sammenslutning av lokale skiklubber, blant annet Opsal Sportsklubb. Hærens ingeniørvåpen var sterkt inne i byggearbeidet.

Til Brumunddal

Johan Skau var født på Veldre på Ringsaker. Han flyttet tidlig til Østlandsområdet, giftet seg med Tonette (født Baardseth) som også kom fra Ringsaker, og de fikk fire barn.

Da han sluttet på Vålerenga skole, ønsket han å flytte tilbake til sine hjemtrakter og begynte som gårdbruker i Brumunddal. I 1923 hadde Skau innsett at pengene han hadde satt i Sara-bråtenbygget sammen med Blystad og Kristian-

VESTMARKA: Navnet *Vestmarka* om marka som strekker seg sørover fra E16 over Sollihøgda, ble lansert i Turistforeningens årbok i 1896. Første gang det ble brukt i Aftenposten var i 1913.

SØRMARKA: Marka som hovedsakelig ligger i Nordre-Follo og grenser mot Østmarka i Enebakkveien, fikk navnet sitt rett før krigen. Navnet ble først brukt om LO-skolen (nå Sørmarka konferansesenter) og seinere om hele området.

LILLOMARKA: Området med dette navnet ligger mellom Gjøvikbanen og Trondheimsveien. Den bynære delen av området het tidligere Grefsenmarka, men etter krigen ble det mer og mer erstattet av Lillomarka-navnet. Skogsområdet har også gått under betegnelsen Skøyenmarka, Nittedalsmarka og Grorudmarka.

KROKSKOGEN: Navnet på denne vestlige delen av Oslomarka, er det eldste av dem alle. Allerede da Magnus Lagabøter i 1276 reiste fra Oslo til Hadeland, ble det skrevet at han reiste om «Kroka skog».

sen fire år tidligere, neppe var noen god investering. Nå skrev han til Aker kommune og ba om å få pengene tilbake. Han skriver blant annet:

«I den anledning skal meddeles at jeg våren 1922 kjøpte en liten eiendom i Brumunddal hvor jeg agter at bosette mig når jeg slutter som lærer i Kristiania. Uthusene på eiendommen var gamle, dårlige og uhensigtsmessige, så det måtte bygges nytt. ... Materialer er bestilt, og byggearbeidene skal utføres til våren. Jeg har således bruk for mange penger. Hertil kommer at jeg har en datter som er så ulykkelig å være sindsyk og indlagt på Dikemark sindssykeasyll hvor jeg betaler kr. 5,00 pr. døgn i kurpenge for hende.»

Vi kan anta et det var en tung henvendelse å komme med for den ivrige Østmarkaentusias-ten. I første omgang sa hans to medinvestorer

seg villig til å overta ansvaret for betalingen av den resterende summen på huset. I neste omgang kjøpte kommunen tilbake villaen som nå var plukket ned stokk for stokk og lå lagret.

I Brumunddal levde Skau et mer tilbaketrasket liv, men var fortsatt aktiv i lokalsamfunnet. Blant annet var han med i Furnes skoleidrettsråd. Og han holdt seg stadig i form. Både ved 70- og 80-årsdagen var han intervjuet i lokalavisa. Alltid var hans gode helse trukket fram. Han syklet og gikk på ski til han var over 80 år, og i et intervju med Hamar Stifttidende i 1938, sier han at han aldri har vært syk og ikke én dag vært borte fra jobben i skolen eller i militæret.

Ettermæle

Johan Skau døde på sitt gårdsbruk i Brumunddal i 1941, 83 år gammel.

«Kaptein Joh. Skau er avgått ved døden. Et meget virksomt og samfundsgavnlig liv er hermed avsluttet», het det i mannens nekrolog. Vålerenga skole vet å gjøre heder på sin tidligere lærer. Der har en av bygningene fått navnet *Kaptein Skau* etter ildsjelen.

Skau ble i 1923 utnevnt til Vålerengens Idrettsforenings første æresmedlem.

Les også gjerne artikkelen om Østmarksetra i Rundt vannet nr. 15. Den ligger på historielagets nettsider her: <http://www.ostensjo-hist.no>

Artikkelen har tidligere blitt publisert i bloggen «Østafør byen og vestafør Øyeren», en ukentlig blogg om Østmarka, skrevet av Even Saugstad. Sjekk ut: www.ostafor.no.

KILDER:

- Aftenposten 9/2-1915
- Vålerengens idrettsforening gjennom 50 år, red. Einar Øiseth, 1963.
- Østensjø historielags arkiv med korrespondanse i forb. m. bygging av Østmarksetra.
- Even Saugstad: *Østmarka fra A til Å*. Frie Fuglers Forlag, 2012
- Even Saugstad: *Sarabråten, godset i skogen*. Frie Fuglers Forlag, 2016
- Even Saugstad: *50 historier fra Østmarka*. Frie Fuglers Forlag, 2020
- Oslo-Marka. Blix Forlag 1939
- Hamar Stifttidende 04.06.1938
- Morgenbladet 04.06.1941
- Aftenposten 04.06.1941
- Socialdemokraten 20.02.1915

Socialdemokraten omtalte Skau og hans tur inn til Sarabråten 20. februar 1915.

"50 historier fra Østmarka" - bokanmeldelse

Knut Helge Midtbø

Da jeg åpna Even Saugstads bok "*50 historier fra Østmarka*" var jeg litt usikker på hva det var for meg i den. Jeg er over middels interessert i Østmarka. Samtidig er kunnskapene mine om området godt under middels.

Boka bygger på forfatterens blogg som han har fora med ukentlige artikler de seineste årene. Jeg har vært innom bloggen litt nå og da, og jeg tenkte derfor at det kanskje ikke var så mye nytt å finne for meg i boka. Den tanken kan skrotes. Jeg tror det har å gjøre med at blogg og bok fungerer på to veldig forskjellige måter. Det gjorde det for meg. Først litt om hva boka inneholder.

De 50 kapitlene er gruppert i seks bolker; *Historisk, Ut på tur, Sarabråten og der omkring, Høytider og merkedager, Folk og røvere* og til slutt *Mest for gøy*.

Jeg kan nå slå fast at sporadisk lesing av bloggen har gjort at mye der må ha gått meg hus forbi. Nå leste jeg boka fra perm til perm, supplerte med søk på nett og oppslag i Østmarka fra A til Å og hadde det gøy. Jeg fant for eksempel omta-

Even Saugstad (f. 1960) er forfatter av flere bøker med lokalhistorisk innhold og temaer inne natur og friluftsliv. Han er utdannet typograf, men har de siste 25 årene jobbet med journalistikk, design og formidling. Han har også drevet Sandbakken markastue i Østmarka fra 2004 til 2015.

- 50 historier fra Østmarka (2020)
- Mystikk og overtro i Osloområdet (2017)
- Sarabråten, godset i skogen (2016)
- Sandbakken – 50 år med vafles og kakao (2009)
- Byoriginaler og personligheter i Oslo (2008 + 2019)
- Hilsen fra Osloområdet (2003)
- Sykkelturer i Oslo (2002)
- Sykkelturer i skog og fjell (2001)
- Østmarka fra A til Å (2000 og 2012)
- Sykkelturer i Osloområdet (1995)

Kilde: markaguiden.no

le av Paul Bukier som har skrevet om min gamle interesse Peter Chr. Asbjørnsen i sine bøker om friluftsliv. Jeg fikk også et bedre overblikk over det store spekteret av interessante tema som har Østmarka som et mulig «innslagspunkt». Godt plassert i tidslinja og levende fortalt får vi eksempler på hva livet i marka har vært før og nå. Det er for eksempel ikke så lenge siden fastboende i Rausjøgrenda fikk strøm. Det er med sammen med rykende ferske saker.

Even skriver godt og han forer leseren med gode poenger jevnt og trutt. Jeg er litt usikker på en god analogi for hva denne boka er i samspillet med Evens leksikon A til Å. Sistnevnte har ikke plass til alt stoffet som er med her og som informerer og som inspirerer til videre lesning. Dette er vel en slags lesebok som supplerer leksikonet. Dette var noe for meg.

Det er en øvelse for anmeldere å påpeke feil. Jeg har kanskje ikke kommet så langt i kunnskap som jeg tror siden jeg ikke fant noe her! Boka ga meg mye kunnskap og den anbefales.

Fartsfest på Østensjøvannet!

Forfatter: Roger Pihl

Knausene med utsikt over Østensjøvannet var fulle av unger som ville se isracet. Kulda beit i kinn og tær, men ingen ville gå glipp av moroa. De som hadde penger, kunne kjøpe inngangsbillett og stå nede på isen, og se løpene på kloss hold. Det kostet 3 kroner for voksne og 1 krone for barn, og det var mer enn dyrt nok for mange. Motorduren og jubelropene kunne høres fint opp til knausene, men det var sikkert mer trøkk nede på isen. Til gjengjeld kunne de se omtrent hele banen fra knausene, og ikke bare bilene når de brølte forbi bak snøkantene.

Norges første israce på Bunnefjorden

Israce var den første form for baneløp som ble arrangert i Norge, og ble første gang arrangert på Bunnefjorden søndag 25. februar 1912. Norsk Automobilklub (KNA) var den som hadde tatt initiativ til og sto for løpet. Fartsprøver var en betingelse for å utvikle både motorer og biler, men veistandarden i Norge gjorde det umulig å se hva bilene egentlig var gode for. Baner fantes ikke på land, men det fantes mer enn nok av islagte vann som kunne gi Norge et lenge etterlengtet automobilløp.

Pressen ble invitert til prøvekjøring dagen før og fikk gleden av å sitte på i en ventilløs Minerva med 44 hestekrefter. Minerva var en belgisk fabrikant som ble etablert i Antwerpen i 1883 og produserte først sykler. Selskapet ble nedlagt i 1956. Journalistene elsket kjøreturen, for dette var noe ganske annet enn å fiske, seile eller å bade i sjøen. Det fantes ikke en eneste politimann som kunne stoppe noen uansett fart, det fantes verken hus-hjørner, stabbesteiner, hester eller mennesker som kunne være i veien for fartsgledden. Og de kunne kjøre så fort de ville! Kanskje opp mot 80 kilometer i timen! Banen skulle pløges i en bredde på sju og en halv meter, der fikk tre biler fint plass ved siden av hverandre. Og for å være

sikre på at publikum dukket opp, ble det annonsert i alle dagsavisene i Oslo og trolig mesteparten av østlandsregionen.

Likevel ble løpet en fiasko, for arrangøren var fullstendig uforberedt på hvilke enorme og uhåndterlige tilskuerskarer som møtte opp. Veiene utover var svarte av mennesker, de fles-

te gående, men noen i biler som ustanselig måtte bruke bærtå for å komme fram, eller med hest og slede, som faktisk var mulig. Ekebergbanen og Gamlebytrikken ble fullstendig overlesset og lokaltoget var stappfullt. Jernbanen satte opp ekstratog. Barn, folk med barnevogner og bikkjer surret rundt hverandre. Over ti tusen mennesker førte til et komplett kaos, og folk var både påtregende og uforsiktede, for alle ville stå i første rekke. Dette var en suksessopp-

skrift!

Isen var mellom 38 og 45 centimeter tykk og banen var i utmerket stand. Lensmannen i Østre Aker var til stede sammen med Akers politimester i tillegg til 20 kontrollører fra automobilklubben. For 2,50 kroner kunne publikum slippe innenfor tausperringene ved startområdet, ellers var det fri adgang. Men ti tusen men-

Speedwaykjøreren Basse Hveem bak rattet på «Den blå bestemorduckbilen», som den het på folkemunne. Fotograf: Arne Thorleif Belstad, 1954. Østensjø historielag.

nesker som trykket på var langt mer enn et snes kontrollører klarte å holde styr på, sperringene ble brutt og banen ble overfylt med nysgjerrige tilskuere. Løpet startet klokken 13 etter tilfeldighetsprinsippet, og «nå kommer'em!» var signal til å passe seg hvis du hadde livet kjært. Folk kastet seg til side i siste øyeblikk, men det var ikke bare publikum som levde farlig. Isbryteren Mjølner hadde tidligere laget en råk inn Bunnefjorden, som nesten var frosset igjen. De tunge bilene gjorde at råken åpnet seg, og vannspruten sto. T-Forden tilhørende generalkonsul Even Christian Gjestvang (1853-1932), stoppet i et par-tre minutter fordi vannspruten fylte for-gasseren og måtte tørkes før bilen kunne kjøre videre. Gjestvang kom opprinnelig fra Nes på Hedmarken, men hadde flyttet til Sverige hvor han ble landets største bilimportør og forhandlet Benz, Ford og Peugeot. På grunn av råken ble banen lagt om, noe publikum knapt fikk med seg. Da ingeniør Haakon Braathen nærmet seg mål med sin Overland, sto tyskeren Curt Gross klar på startstreken som var identisk med mål. Braathen måtte bremse, klarte ikke å stoppe, kolliderte og veltet over på siden. Tyskeren og hans sidemann i bilen, for de hadde alltid en

sidemann, ble slynget ut, tyskeren ble reddet fordi setet i bilen løsnet og løsrevne deler føk ut blant publikum. Sadelmaker Olsen ble truffet hardt og måtte sendes til Rikshospitalet med brudd på hjerneskallen og knust overkjeve.

Konkurransen ble avbrutt og folk måtte skuffet vandre hjemover, men de hadde i hvert fall fått noe å snakke om. I tillegg til ulykken, hadde en gedigen drosjeautomobil begynt å synke på et svakt punkt i isen. Publikum hadde strømmet til, fikk slengt et tau rundt bakakselen og halt bilen tilbake på trygg grunn. Dagen etter viste avisene ingen nåde og omtalte løpet som en skuffelse, en fiasko og en skandale. Politiet henla saken fordi publikums uansvarlige oppførsel gjorde det umulig å avklare skyldspørsmålet og et erstatningskrav. Det skulle gå ti år før noen tok sjansen på å arrangere et nytt israce.

Fartsfesten kommer til Østensjøvannet

Isracene var populære opp gjennom 30-tallet, men det var først på 50-tallet de skulle komme til Østensjøvannet. Til gjengjeld ble det flust med klasser og mange løp, og i dag kan ideen virke ganske absurd og alt annet enn miljø-

vennlig. Det første fant sted 15. februar 1953, deretter fulgte nye billøp i 1954, 1955, 1956, 1960, 1961, 1963 og 1965.

Men hvorfor?

På det meste skal 20.000 mennesker ha møtt opp for å bivåne arrangementet, og sett med dagens øyne kan den voldsomme bilinteressen kanskje virke underlig. Imidlertid representerte bilen en frihet mange drømte om og ønsket, men før 1. oktober 1960 var det alt annet enn enkelt å kjøp bil i Norge. Etter andre verdenskrig innførte myndighetene kvoteordninger på bilimporten, populært kalt bilrasjoneringen. Ordningen omfattet også biler fra østeuropeiske land, som etter hvert ble solgt uten at kundene måtte ha kjøpetillatelse. Østeuropeiske biler var rimelige, men fristet ikke spesielt. Det var britiske og italienske kjøretøy som sto øverst på ønskelista, senere kom vesttyske til. Tusener av mennesker sto i kø for å få kjøpetillatelse, men bare en brøkdel av dem fikk søknaden innvilget. Ifølge Statistisk Sentralbyrå ble kun tre-fire prosent innvilget på landsbasis. Importen fra maidagene i 1945 til 1. januar 1951 utgjorde 11 tusen person- og varebiler, hvilket tilsvarte årsimporten i 1938. Rasjoneringen av konsumvarer og lastebiler ble stort sett opphevet i 1952, mens restriksjonene på privatbiler ikke ble opphevet før i oktober 1960. Det er mot dette bakteppet interessen for isracene må forstås. Mens folk tidligere bodde der de arbeidet, ble

det i etter hvert mulig å bo et stykke unna arbeidsstedet, med lengre, daglige arbeidsreiser. Friheten til å velge arbeid, enten av faglige eller økonomiske grunner, ble større. I byen kunne persontransport utføres med trikker, busser og lokaltog, men der bebyggelsen vokste spredt, var bilen løsningen. Dessuten kom friheten til å reise hvor de ville, nærmest når de ville. Og vi skal heller ikke se bort fra friheten til å reise bort fra for aldri mer å komme tilbake, det være seg familie eller hjemsted.

Fine forutsetninger

Fordi Østensjøvannet er grunt, blir det sterke og hurtige temperatursvingninger i vannet. Isen legger seg tidligere enn andre steder, så her legger skøyteisen seg tidlig og den benyttes flittig. Vannet har en gjennomsnittlig dybde på 2 meter og et største dyp på beskjedne 3,2 meter, så det er ikke mye vann som skal kjøles ned før isen kan legge seg. Sikker is var naturlig nok en viktig forutsetning for å arrangere et israce, noe Norsk Automobilklub erfarte på Bunnefjordisen i 1912. Kappkjøring på is ble en publikumsvennlig gjenganger, og på Bogstadvannet, Gjersjøen, Jarenvannet, Randsfjorden, Øyeren og Østensjøvannet kunne tusenvis av tilskuere samles. Hensynet til dyre- og plantelivet ved Østensjøvannet og en gryende miljøbevissthet satte en stopper for arrangementet til Norsk Motorklubb. 20 tusen tilskuere måtte nødvendigvis føre til nedtrækking av takrørskog

Dag Johannesen i front med sin Jaguar Mk V, bak ham kommer flokken av Volvo PV'er halsende, uten sjanse til å ta ham igjen. Fotograf: Ukjent.

og våtmarksplanter, og i den første delen av våren og sommeren hekker eller søker flere fuglearter mat i takerørskogene som er fra fjoråret. Østensjøvannet naturreservat ble opprettet 2. oktober 1992. Østensjøområdet miljøpark ble vedtatt av bystyret i 2002 og omfatter også landskapet omkring vannet og våtmarka.

Vrinsk!

Tidligere var det travbane på Østensjøvannet og den 5. februar 1863 ble det holdt et stort markedstravløp fordi isen ikke var sikker på Frognerkilen. Akers travklubb besluttet å holde travløp på Østensjøvannet, i 1925 var det ekstra vellykket med 6-7 000 tilskuere. Det siste travløpet skal ha skjedd i 1926, og i 1928 ble de flyttet til Bjerke Travbane som åpnet det året. En kuriositet er jo at da det i 1900 skulle holdes det såkalte St. Halvardsløpet over 2000 meter for 6-årige og eldre hingster, som før 1899 hadde bedekket minst 20 hopper. Løpet ble imidlertid avlyst fordi det ikke ble påmeldt en eneste hest.

Det første isracet 1953

Etter de mange og gode isbanerace som hadde blitt arrangert på vannene langt utenfor Oslo, var det naturlig at Osloavdelingen også fant sin bane. Det gjorde den altså på Østensjøvannet, og i 15. februar 1953 ble det kjørt motorrace for første gang. Det skulle ikke være noe i veien for at banen kunne bli like populær med mo-

derne motorkjøring som med gammeldags hestesport. Publikum ble oppfordret til å gå, eller benytte busser og sporvogner for å unngå kaos. Arrangementet samlet 9 tusen tilskuere. Banen ble grundig preparert og målte 1700 meter. Den var 20 meter bred. Profilen liknet en TT-bane (tourist trophy) med flere kurver pluss en spesiell hårnålsving. Det var påmeldt 25 biler, og de skulle kjøre fem runder. Motorsyklene hadde nok med tre runder, men de mest kjente speedwaykjørerne foretrakk å kjøre bil. Det gjaldt blant annet Leif Basse Hveem, Werner Lorentzen og Jack Stousland.

Halvparten av stevneinntekten gikk til Stormhjelpen. Vest-Europas kystområder hadde blitt rammet av stormflod i begynnelsen av februar samme år og særlig i Nederland var ødeleggelsene store, da flere diker var ødelagt av stormen. Nederlandske Røde Kors ba om øyeblikkelig nødhjelp, og Røde Kors ledet innsamlingsarbeidet i Norge.

Nattracet

Nesten like stor oppmerksomhet, i det minste blant beboerne rundt vannet, fikk det uoffisielle isracet som skjedde natten til torsdagen etter, den 20. februar 1953. En gjeng drosjesjåfører hadde samlet seg for å kjøre om kapp og rabalderet kunne høres langt unna. Drosjesentralen ble nedringt av folk som klaget over støy og larm, og noen formell resultatliste fra det ulovlige racet forelå naturligvis ikke. Det ville være det samme som en tilståelse. Hvem som gikk seirende ut er fortsatt en godt bevart hemmelighet.

Isracet i 1956

Det var knakende kaldt, -10,9° og hele ni grader kaldere enn normalen, og til tross for en forventning om at isløpets barnesykdommer var kurert, skjedde flere av begynnerfeilene også dette året. Vannet var flatt slik

*Dag Johannesen med seierspokalen fra isracet på Østensjøvannet i 1960.
Fotograf: Roger Pihl.*

Dag Johannesen sittende i sin selvbygde «Dagatti», basert på en Volvo Duett varebil fra 1967. Med seg har han Tor Woll og Tormod Lie som begge har jobbet for Johannesen i Autobjørn.

vann har en tendens til, og med en bane som var 1825 meter lang, ble det dårlig kontakt mellom biler og publikum. Motorsyklene kjørte tre runder og sportsvognene åtte. Og med en lang bane tok det det tilsvarende lang til å kjøre heatene og stevnet trakk ut, samtidig som den bitende kulda gjorde sitt. Stevnet varte og rakk og til slutt foretrakk publikum hjemmets lune arne, og da racerklassen skulle gjøre opp, var det knapt publikum igjen.

Dag Johannesen og isracet i 1960

Isen var 35 centimeter tykk, alle mulige sikkerhetshensyn var tatt, publikum var forsikret, banen var 1300 meter lang og nær 10 tusen mennesker møtte opp, hvorav mange uten å betale inngangspenger. De fleste holdt ut alle de nitten heatene, kulda til tross.

Nytt av året var at det skulle kåres en norgesmester i hver av klassene: Trimmede standardvogner, klasse I, II og 11. Turist og standard spesial, klasse I og 11. Sportsvogner klasse I og 11. F. 3 (Midget). I samtlige klassene ble det kjørt med pigger, og Østensjøracet 1960 var den før-

ste runden i de fem løpene som telte med i Norgesmesterskapet.

Dag Johannesen kan fortelle at et triks flere kjørere benyttet, var å strø hvit singel i snøen for å få bedre veigrep i starten. Sannsynligvis fordi de trodde hvit singel var usynlig, men det virket, for ingen ble visstnok disket eller straffet. Johannesen hadde allerede i 1946 etablert bilverkstedet Autobjørn på Risløkka sammen med brødrene Bjørn og Frede og sørget for å gjøre bilen i tipp topp stand, en Jaguar med overflod av hestekrefter. Kjørerne sto klare på den ene siden av banen, og måtte så løpe over til bilen sin på den andre siden, såkalt Le Mans-start. «Da starten gikk, trykket jeg gassen i bønn og alle de andre bilene forsvant. Jeg ble stående igjen og spinne på isen, men da jeg fikk roet ned turtallet og omsider gitt skikkelig gass på langsiden var det som om de andre bilene kom ryggende mot meg!» Jaguaren tok svingene forbløffende fint, og selv om de mindre bilene tok litt innpå akkurat her, dundret Johannesen fra de andre på langsiden og tok en overraskende seier, ifølge Arbeiderbladet. Men ikke ifølge Johannesen,

som klokket inn på dagens beste tid, uansett klasse, 4.00.6. Dag Johannesens bror Bjørn hadde vunnet isracet i 1955 med en førkrigs Bugatti type 57, for øvrig den tredje eldste bilen på stevnet, så det var en viss familieære å forsvare.

Bilmerker vi nesten har glemt

Bugattien og Jaguaren til brødrene Johannesen var nok av det gjevere slaget, ellers kunne bilinteresserte boltre seg i modeller som Austin A40 Sport, Borgward Isabella, BMW Special, Citroën II, DKW, Ford V8 Cupé, IFA, Isabella, Morgan, NSU Prinz, Renault 8 Gordini, Sunbeam, Tatra, Triumph TR3 og Vanguard. Det var nok mange som sto langs banen og drømte seg inn i en av automobilene uten å vite at bilrasjoneringen skulle opphøre bare seks måneder senere.

Basse Hveem

Motorsyklisten Leif O Basse Hveem (1920-1964) var en attraksjon i seg selv, og kjørte for Norsk Motor Klubb. I løpet av karrieren ble han nordisk mester 12 ganger, vant Norgesmesterskapet 21 ganger og mester på langbane i USA. Han vant mest på langbane, men forsynte seg også grovt av speedway—kaka. Baneraceren hans fra 1955 er en del av Teknisk museums samlinger

Trond Schea

Bane- og rallykjøreren Trond Schea (1930-2014) var sønn av en lastebileier på Oppsal, så

at han skulle komme til å kjøre noen runder på Østensjøvannet var vel nesten naturlig. At det var Dag Johannesen som lærte ham triksene, har nok vært ukjent for de fleste – akkurat som at det var Johannesen som fikk Trond Schea til å bli kjører for Ford. Johannesen hadde fått tilbudet, men kunne ikke ta imot fordi han forhandlet Peugeot og Renault og foreslo at Ford heller skulle gi Schea tilbudet. Det angret verken Ford eller Trond Schea på. Bilen hans, en lotusutgave av Ford Cortina, var like kjent blant alle bilinteresserte. Bilen var et fartsvidunder, med en krummet V-formet lynvinge langs siden som endte opp i to ufattelig kule og runde lykter bak. Schea var en dominerende kjører i Europa og fikk tilnavnet «The Flying Norwegian». Her hjemme ble han også godt kjent som føreren av rallybilen i kultfilmen Norske byggeklosser fra 1972, der han var stuntmann i Rolv Wesenlunds rolle som elektriker og rallykjører Steen – som igjen er en henvisning til Reiulf Steen som i sin rolle som samferdselsminister foreslo forbud mot rallykjøring for Stortinget. Forbudet var i kraft fra 1972 til 1987.

Slutt, eller bare en pause?

Det første offisielle norgesmesterskapet i hastighetsløp på isbane ble første gang avholdt i 1971 og det foreløpig siste i 1988. Varmere vintrere har lagt slike mesterskap på is, bokstavelig talt.

Kilder:

- *Aftenposten* 16. februar 1953
- *Arbeiderbladet* 15. februar 1960
- *Dagbladet*, 15. februar 1953
- *Dag Johannesen*
- *Tormod Lie*

- *Norges Bilsportforbund: 60 år med norsk bilsport*
- *Norsk teknisk museum: Bilsport i Norge*
- *Store norske leksikon*
- *Øvre Smaalenene* 16. februar 1953

Helga Ramstad – en av de kvinnelige pionerene på Stortinget

Forfatter: Roger Pihl

Foto Helga Ramstad: Ukjent fotograf. Digitalmuseum.no.

Lektor Betuel Sofus Tranøy på Østre Aker middelskole fikk beskjed fra byråsjef Hallvard Bergve (1880-1928) om at «jeg tror vi har vært heldig med vaktmester. Vi har fått fru Ramstad». Akkurat det fortalte ikke Tranøy stort, for fru Ramstad var ukjent for ham, men hun skulle altså komme til å være vaktmester på skolen fra 1921, samme året hun ble enke. Østre Aker middelskole kjenner vi i dag som Teisen skole, bortsett fra at Teisen ble nedlagt som skole i 1984.

Bakgrunn

Helga Anna Augusta Ramstad ble født 8. januar 1875 i Gullan i bygda Hillestad, i Holmestrand kommune. Hun var datter av agronom Johannes Olsen Saastad (1839-1920) og Charlotte Amalie Finckenhagen (1842-1911). Hvordan hun fant veien til Oslo forteller historien ikke så mye om, men det er lov å gjette at hun dro for å søke lykken og fant den, på både den ene og andre måten. Gjetningen ville i tilfelle ikke være langt unna sannheten – hun flyttet til Østre Aker i 1898 fordi mannen hennes, Olav Ramstad, var blitt ansatt som førstebetjent i politiet. De bodde også på selve politistasjonen, først Hasle og deretter Sinsen. Hun bidro i mannens arbeid, og særlig for dem som hadde det verst og var mest ulykkelige. Hun ble oppmerksom på feil og mangler i kommunalt styre og stell og engasjerte seg i barnehjem-saken.

Helga Ramstad hadde gjort sitt for at middelskolen skulle bli realisert og at den fikk en bra start, og fortsatte å arbeide for at skolen skulle bli så bra som mulig. Og slik at arbeidsfolk kunne sende barna sine dit. Ramstad var svært sosialt engasjert og deltok aktivt for å lindre nød og bedre arbeiderklassens kår. Derfor var det en selvfølge at hun ivret for at skolen også skulle være en skole for barn av arbeidere, og hadde en stor del av æren for at den ble en mønsterskole med gratis skolegang og fritt skolemateriell, og fri reise for de av barna som måtte bruke kollektivtransport. Det skulle koste det samme å sende barna til skolen, enten de bodde på Bryn, Grorud eller Høybråten.

Lektor Tranøy beskrev Helga Ramstad slik: «Ren-

hold og orden var alltid førsteklasses. Hun førte det samme slags tilsyn med skolen som den dyktige husmor gjør med huset sitt. Og som den myndige dame hun er, kunne hun også sette barna på plass.»

Karriere

Helga Ramstad var politisk aktiv allerede før hun begynte som vaktmester på middelskolen, og var lokalt engasjert i en rekke styrer, utvalg og råd. Hun var medlem av Aker formannskap i perioden 1916-1919 og i herredsstyret fra 1928-1931, dessuten var hun formann (!) i kvinneutvalget i Akershus Arbeiderparti og medlem av partiets kvinnesekretariat. Hun startet de første kvinneforeningene i Aker og var aktiv i dem, så som Aker verjeråd, Aker sykehusutvalg, Aker barnehjemstyre, Aker gamlehjemstyre, Husstellkomiteen av 1935 og Kostholdsnemda av 1939. Fra 1933 til 1936 satt hun i Arbeiderpartiets sentralstyre. Hennes bakgrunn både personlig, sosialt og faglig og hennes varierte erfaring var opplagte egenskaper politikken hadde behov for. Høsten 1933 stilte hun til stortingsvalget fra Akershus fylke og ble valgt inn og møtte i 1934 på Stortinget som den første kvinnelige representanten fra Akershus. Helga Ramstad var medlem i Sosialkomiteen i perioden 1934-1936.

Da Akershus fikk sin første kvinnelige stortingsrepresentant, hadde det bare vært fire kvinnelige representanter på Stortinget før henne. I 1921 hadde Karen Platou fra Høyre blitt den første kvinne valgt til fast plass, og da hun tok sete 11. januar 1922 var det en milepæl for kvinners politiske representa-

sjon. Den neste kvinnen med fast plass var Helga Karlsen (1882-1936) fra Arbeiderpartiet i Kristiania, som ble valgt i 1927. Høydepunktet for antall kvinnelige representanter i mellomkrigstiden kom i 1933, da tre av de 150 som ble valgt til fast plass var kvinner. Helga Karlsen ble gjenvalgt, og fikk følge med Signe Swensson (1888-1974) for Høyre i Trondheim og Levanger, og Augusta Stang (1869-1944) for Høyre i Oslo.

Det var med andre ingen hærsikere av kvinner som fulgte etter Karen Platou inn i politikken, og det var fortsatt en begivenhet når én eller flere kvinner møtte på Løvebakken. Helga Ramstad var én av pionerene, en av dem som trakk opp veien slik at andre kunne komme etter. Hun løftet fram saker og perspektiver som fikk betydning i og for samtiden – og banet vei for mange kvinner. I dag kan kvinner med den største selvfølgelighet inneha politiske verv, men på Helga Ramstads tid diskuterte de om kvinner i det hele tatt var skikket til politiske verv og å arbeide med politikk, så hun møtte mye motstand fra mange hold.

Politikk

På Stortinget var Helga Ramstad særlig opptatt av sosialpolitikk og markerte seg tidlig som talskvinne for gifte kvinners rett til yrkesarbeid, stikk i strid med mange av sine partifeller. Hennes første innlegg i Odelstinget, 17. februar 1934, tok for seg kvinnes adgang til ansettelse i statlige embeter, og da spesielt kvinnelige prester: «Når man har funnet det påkrevd og rettferdig å gi kvinner adgang til så betydelige og ansvarsfulle stillinger som dommer- og lærergjerningen er, vil det da ikke være like så nødvendig at de får lov til å ta seg av, hjelpe og veilede de mennesker som er i sjelig nød?» Helga Ramstad etterlyste at menn og kvinner måtte være like for loven.

Hun markerte seg som talskvinne for gifte kvinners rett til yrkesarbeid, i strid med de fleste av sine partifeller. «Det hevdes at gifte kvinner som har arbeid utenfor hjemmet ikke kan ta seg ordentlig av barn og hus? Det vil jeg tillate meg å kalle vrøvl. Jeg er sikker på at de barn som har mødre som er opptatt med arbeid utenfor hjemmet, har like meget glede av sine mødre som de barn som har grinende og skjennende mødre hjemme hele dagen, mødre som er overtreffe og nervøse på grunn av hjemmets dårlige økonomi,» uttalte hun til Arbeiderbladet i 1934.

Helga Ramstad tok opp bevilgninger til sinnssykevesenet, og mangelen på asylplasser for sinnssyke. Det

hadde ført til at de psykisk syke ble henvist til politistasjonen, hvilket hun hadde god erfaring fra. Hun tok også opp hva som skjedde med dem som ble utskrevet ut fra asyl, men som ikke hadde pårørende. Disse sakene hadde hun allerede engasjert seg i som lokalpolitiker i Aker. Hun engasjerte seg for å gi hushjelpenes bedre arbeidsforhold ved en særlov som kunne regulere hushjelpenes altfor lave lønn og altfor lange arbeidstid. Hun krevde også en forbedring av husmødrenes og husflidskolenes stilling.

Helga Ramstad markerte seg i avholdssaken, som ikke minst i Aker var et omfattende problem, og sørget for å få innført en lov som begrenset skjenking av alkohol på steder uten særskilt skjenkerett. Østlandets Blad skrev at loven ute på bygda bare ble kalt Helga Ramstad-loven, men der var det knapt noen som trengte skjenkerett. Det var store motsetninger mellom den borgerlige kvinnebevegelsen og arbeiderkvinnene, noe som gjenspeilet seg i stortingspolitikken. Det var unntaket heller enn regelen at kvinnene fant sammen på tvers av partigrænser.

I sitt siste år på Stortinget engasjerte hun seg i en sak som trolig kostet henne plassen på Stortinget ved valget 1936. Saken gjaldt nattarbeidsforbud for kvinner som hun foreslo sammen med Karl Frimann Dahl, også fra Arbeiderpartiet. Forslaget ble ikke vedtatt, men mange arbeiderkvinner vendte seg mot henne og hun mistet sin sikre plass.

Helga Ramstad vei?

Helga Ramstad døde 20. mars 1956. Byråsjef Hallvard Bergve har for øvrig fått en gate oppkalt etter seg på Grorud, mens Helga Ramstad ikke har blitt beæret en eneste gatestubbe eller plass. Det er kanskje på tide å gjøre noe med akkurat det? Hva med å døpe om en av gatene på Teisen, der vi allerede har flere gater oppkalt menn som Harald Halvorsen, Prost Halling og Caspar Storm? Er det ikke på tide at de får selskap av en handlekraftig foregangskvinne? Hva med å døpe om Spektrumveien til Helga Ramstads vei?

Kilder:

- *Arbeiderbladet*
- *Johannes Torkjellson Lillegraven: Bryn Høyere Skole 1921-1946*
- *Oslo Byleksikon*
- *Romerike Blad*
- *Store norske leksikon*
- *Stortinget*